

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра кримінально-правових дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Експертологія»

Для студентів юридичного
факультету

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготував **Юнацький О.В.** – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Лукашевич В.Г., доктор юридичних наук, професор;

Градецький А.В., кандидат юридичних наук, доцент

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету

“09” серпня 2016 р., протокол № 22

**ТЕМА № 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ:
ПОНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ, КАТЕГОРІЇ**

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ ЯК НАУКИ ПРО ЗАГАЛЬНУ ТЕОРІЮ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ, ЇЇ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ
2. СИСТЕМА І СТРУКТУРА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ. ЇЇ ЗАВДАННЯ
3. КАТЕГОРІЇ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Нормативні акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради.— 1996.— № 30.— Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради.— 2012.— № 4651-VI.
3. Закон України «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради.— 1994.— № 28.— Ст. 232.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз // Наказ МЮ №53/5 від 08.10.1998 р.
5. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України // Наказ МВС України № 691 від 09.08.2012 р.

Основна література

6. Аверьянова Т.В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертных исследований.— Алма-Ата, 1991.
7. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. — М.: Норма, 2006. — 477 с.
8. Алиев И.А., Аверьянова Т.В. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы. — Баку, 1992. — 165 с.
9. Белкин Р.С. Общая теория советской криминалистики. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986. — 398 с.
10. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. — М.: Юрист, 2001. — Т. 2: Частные криминалистические теории. — 464 с.
11. Біленчук П.Д., Курко М.Н., Стахівський С.М. Проведення судових експертиз.— К., 1996.
12. Бычкова С.Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. — Алма-Ата, 1994. — 165 с.

13. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз: Учеб. пособ. — Волгоград: НИиРИО ВШ МВД СССР, 1979. — 183 с.
14. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Предмет и методологические основы науки о судебной экспертизе — судебной экспертологии // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР: Сб. науч. тр. ВНИИСЭ, — М.: ВНИИСЭ, 1980. — Вып. 42. — С. 92-95.
15. Виноградов И.В., Кочаров Г.И., Селиванов Н.А. Экспертизы на предварительном следствии. — М., 1978.
16. Дидковская С.П., Клименко Н.И., Лисиченко В.К. Подготовка и проведение отдельных видов судебной экспертизы. — К., 1977.
17. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: Учебник. — М.: Право и закон, 2002. — 218 с.
18. Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій: Навчальний посіб. для студ. — К: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. — 528 с.
19. Криминалистика: Учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2007. — 944 с.
20. Корухов Ю.Г. Формирование общей теории судебной экспертизы: Материалы для ученого совета ВНИИСЭ. — М.: ВНИИСЭ, 1989. — 26 с.
21. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. — К., 1987.
22. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. — М., 1996. — 376 с.
23. Сегай М.Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники. — К., 1986.
24. Сегай М.Я. Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність // Вісн. Акад. прав, наук України. — № 2 (33) — № 3 (34). — 2003. — С. 740-761.
25. Судебные экспертизы. Возможности. Подготовка материалов. Назначение. Оценка. — К., 1981.
26. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы. Учебно-теоретическое пособие. — Харьков: Эспада, 2005. — 536 с.
27. Эйсман А.А. Экспертология в системе научного знания // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР: Сб. науч. тр. ВНИИСЭ. — М.: ВНИИСЭ, 1980. — С. 65-72.
28. Эксархопуло А.А. Основы криминалистической теории. — СПб: Санкт-Петербургский ун-т, 1992. — 116 с.
29. Експертизи в судовій практиці / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 386 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ: закріпити теоретичні знання з питань судової експертології як науки про загальну теорію судової експертизи, організацію і практику експертної діяльності.

ВСТУП

Судова експертиза пройшла на своєму шляху усі стадії еволюційного розвитку: від епізодичного проведення експертиз за запитами слідчої і судової практики до систематичного (для більшості експертиз) проведення і створення наукового фундаменту. Цей фундамент спирався на узагальнення емпіричного матеріалу, дослідження, що дозволяло визначитися в об'єктах, експертних завданнях, методах і прийомах дослідження. Під час розвитку формувалися класи, види та роди експертиз, кожен рід поповнювався різними теоретичними розробками («проміжними теоретичними узагальненнями»). Далі відбувалося формування окремих теорій певних родів судових експертиз. Найбільш розвинені в цьому плані експертизи мають більш ніж вікову історію: судово-медична і криміналістична.

Паралельно йшло осмислення загальних проблем, що стосуються усіх класів судових експертиз. В першу чергу це були аспекти регулювання експертизи в галузевих процесах (кримінальному, цивільному, адміністративному, арбітражному), питання, що пов'язані з її організацією та проведенням.

В той же час під час розвитку в цілому інституту судових експертиз, істотного розширення її можливостей ставало очевидним, що судова експертиза як вид специфічної діяльності може бути в силу свого міждисциплінарного характеру об'єктом самостійного наукового знання. На цьому етапі виникли перші пропозиції про створення *загальної теорії судової експертизи або судової експертології*.

1. СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ ЯК НАУКИ ПРО ЗАГАЛЬНУ ТЕОРІЮ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ, ЇЇ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ.

Становленню і розвитку судової експертології — науки про загальну теорію судової експертизи — присвячено багато спеціальної літератури (О. Шляхов, Р. Белкін, А. Вінберг, Н. Малаховська, О. Ейсман, Ю. Корухов, В. Лисиченко, А. Іщенко, І. Алієв, Т. Авер'янова, О. Россинська, М. Сегай, Н. Клименко, В. Гончаренко, Ф. Джавадов, С. Бичкова, В. Мітричев, В. Арсеньєв та ін.).

Багато вчених-криміналістів СНД та України, зокрема й київської школи (М. Сегай, П. Біленчук, В. Прохоров-Лукін, А. Іщенко, Н. Клименко та ін.), визнали судову експертологію самостійною галуззю юридичної науки, однак розійшлися у трактуванні її місця в системі інших галузей знань. Вони вважають, що подальше її становлення вимагає більш чіткого визначення об'єкта і предмета нової науки, її концептуальних основ, її методології, що повинні спиратись на модель експертного пізнання і міжгалузеві вчення для їх онтолого-гносологічних орієнтирів.

Так, наприклад, визначаючи місце судової експертології в системі наукового знання, О. Ейсман зазначав, що вона є скоріше частиною криміналістики — відокремленої, що має специфічну проблематику, предмет і завдання. Її слід вважати вченням про судову експертизу в системі науки криміналістики.

Книга А. Вінберга і Н. Малаховської "Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз" та їх попередні статті, а також подальші уточнення дають повне уявлення про їх концепцію нової галузі знань, яку вони саме і назвали *судовою експертологією*. Ці вчені визначають її галуззю юридичної науки, що вивчає закономірності, методологію, процес формування і розвитку наукових основ судової експертизи, а також досліджує їх об'єкти, що дає змогу мати уявлення про предмет науки і про її місце в системі наукового знання. Судова експертологія має досліджувати загальні закономірності й

методологічні проблеми теорії судових експертиз і не опускалися до рівня окремих видів експертиз як практичної конкретної діяльності.

Ідея загальної теорії судової експертизи не повторює теорію криміналістичної експертизи 50-х років. Деякі вчені в кінці 80-х років заперечували цю теорію, використовуючи аргументи того часу (В. Гончаренко (1987), В. Мітричев (1980)).

В останні роки питанням загальної теорії судової експертизи приділяли увагу в монографічних роботах І. Алієв, Т. Авер'янова "Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы" (Баку, 1991), Ю. Корухов "Формирование общей теории судебной экспертизы" (Москва, 1989), М. Сегай "Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність" (Харків, 2003).

Т. Авер'янова визначає загальну теорію судової експертизи як систему світоглядних і праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта експертної діяльності, окремих теоретичних побудов у цій галузі наукового знання, методів розвитку теорії і здійснення експертних досліджень, процесів і відносин — комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності як єдиного цілого.

Еволюція розвитку наукових ідей від розробки теоретичних засад криміналістичної експертизи (О. Шляхов, 50-ті роки) до створення самостійної галузі науки про загальну теорію судової експертизи є природним шляхом осмислення експертної практики і створення наукових теорій про предмет, мету і зміст нової науки — судової експертології.

Місце судової експертології в системі юридичних наук також однозначно не визначено: самостійна юридична наука (А. Вінберг, Н. Малаховська, С. Бичкова), самостійна правова дисципліна в межах криміналістики (Р. Белкін, І. Алієв, Т. Авер'янова, Ф. Джавадов, В. Колдін, Ю. Корухов, В. Корноухов, О. Россинська, О. Ейсман та ін.) чи доказового права (В. Арсеньєв), або ж частина майбутньої науки — загальної експертології (В. Мітричев, М. Сегай, Н. Клименко).

Генеральною ідеєю створення судової експертології була головна (засаднича) закономірність: при усіх окремих відмінностях експертиз різних родів і видів усі вони мають багато загальних позицій, які виражаються в їх призначенні, теоретичному обґрунтуванні, джерелах виникнення, стадіях розвитку, функціонуванні, нормативному регулюванні, організації і т. ін.

Також, умовами, що сприяли вирішенню задачі щодо створення судової експертології, були:

- наявність великого емпіричного матеріалу в окремих родах (видах) експертиз, створення на цій основі окремих теорій цих експертиз, в яких знайшли відображення їх наукові основи і закономірності;
- розробка принципів, методологічних, правових і організаційних основ різних родів судових експертиз, виділення з цього об'єму того загального, що повинно бути властивим будь-якому роду експертизи, у тому числі і тим, що створюються;
- наявність проміжних теоретичних розробок з окремих проблем судової експертизи, що знайшли відображення в монографіях, статтях, навчальній і методичній літературі;
- система методів і методик експертного дослідження, що постійно удосконалюється та є відображенням загального науково-технічного прогресу;
- наявність розвиненої системи державних судово-експертних установ в різних відомствах країни, що координують свою практичну і наукову діяльність.

Таким чином, *мета судової експертології* полягає в першу чергу в систематизації накопичених до цього моменту категорій усіх родів (видів) судових експертиз, а саме: поняття предмета експертизи, об'єктів дослідження, експертних завдань, спеціальних знань експерта, поняття експертної компетенції і компетентності, технології експертного дослідження і багато інших.

Теорія судової експертології як модель практичної діяльності покликана відобразити специфіку пізнавальної праці експерта, методологію експертних досліджень, концептуальні напрями їх загального розвитку: математизації, комп'ютеризації, автоматизації експертних проваджень.

Головним призначенням судової експертології є розробка єдиних принципів і постулатів. Вона є системою знань, що розкривають закони, властивості і стосунки об'єкту (судово-експертної діяльності), що вивчається нею, і на цій основі сприяє постійному приросту нового знання про судову експертизу. Формульовані нею принципи і виявлені закономірності покликані допомогти експертизі кожного роду незалежно від того, на якому ступені розвитку вона знаходиться, привести свою окрему теорію (чи створити, якщо її ще немає) у відповідності щодо загальнотеоретичних розробок, уникнути помилок емпіричного пошуку, прискорити процес розвитку.

Об'єктом судової експертології є сама експертна діяльність, що розглядається в якості єдиної системи, що включає велике число компонентів (суб'єкти діяльності, об'єкти дослідження, завдання, методи і т. ін.).

Предметом пізнання судової експертології є закономірності функціонування цієї системи, похідні від цих закономірностей принципи, правила і поняття, які покликані забезпечити єдність систематизації знань про судову експертизу.

З урахуванням викладеного, судову експертологію визначають як:

- міждисциплінарну науку, що предметно пов'язана з такими науками як: кримінальний процес, криміналістика, іншими юридичними, технічними, природничими, економічними науками;
- що відображає закономірності: виникнення і існування матеріальних носіїв інформації про кримінально- і цивільно-релевантні обставини, їх дослідження в якості об'єктів експертизи;
- що використовує наукові дані і методи з різних галузей знань, які забезпечують обґрунтованість і достовірність висновку експерта;

- що пов'язана з процесом формування наукових основ судових експертиз, виділення властивих їм загальних принципів, структурних зв'язків і співвідношень, синтезування і систематизації знань про судову експертизу як єдину систему, її інфраструктуру і процеси, що протікають в ній;
- що пов'язана з процесом створення правил і понять, які розробляються на основі загальної і окремих теорій та реалізуються в практичній експертній діяльності.

Розглянемо детальніше кожне з наведених положень.

Міждисциплінарний характер судової експертології обумовлений тим, що предмет цієї теорії є поняттям досить різноплановим. Його сторони, властивості і стосунки лежать в самих різних галузях наукового знання, руху матерії, що відображає усі форми: органічна або неорганічна природа, громадські стосунки. При цьому загальна для усіх експертиз соціальна природа поєднується з предметами пізнання (об'єкти дослідження кожної з експертиз, що належать до різних галузей природних, технічних, соціальних наук).

Що стосується синтетичної природи судової експертології, то вона може бути обґрунтована таким чином. Створення і розвиток загальної теорії немислиме у відриві від наук криміналістики, кримінального процесу, кримінального права, процесів цивільного, арбітражного, адміністративного. Криміналістика, що створила вчення про механізм вчинення злочину і про виникнення кримінально-релевантної інформації, а також теорію криміналістичної експертизи, є однією із головних в загальній теорії судової експертології. Разом з цим тут використовуються і теоретичні положення, що містяться в науках судової медицини, судовій психіатрії і т. ін. Окремо потрібно зазначити про науку процесуального права, тому що положення саме цього права потрібне для створення загальної теорії в силу специфічного характеру судово-експертної діяльності.

Закономірності, що вивчаються судовою експертологією, торкаються:

1. Виникнення та існування об'єктів експертиз, що відображають обставини кримінальних або цивільних справ;
2. Фіксації і дослідження цих об'єктів;
3. Використання в експертному дослідженні даних і методів юридичних, природних, технічних, економічних та інших знань.

Систематизація цих закономірностей і побудова на їх основі деякої ієрархії дозволяє виділити три рівні закономірностей:

- 1) загальні (фундаментальні) для усіх експертиз; 2) закономірності "межового" характеру; 3) предметні закономірності окремих родів експертиз.

Фундаментальною закономірністю експертизи будь-якого роду є її здатність отримання достовірного нового знання на базі вже відомого при обмеженому, як правило, об'ємі початкової інформації про подію, що відображена, її (експертизи) унікальності, неповторності, незамінності. Вказана фундаментальна закономірність сприяє появі ряду окремих різнопланових закономірностей. Наприклад, визначає єдність загального підходу до вирішення експертних завдань, породжуючи окрему закономірність загально-методичного плану. На її базі здійснюється розробка методів дослідження специфічних об'єктів — закономірність об'єктного конструювання методик. Використання на практиці спочатку "неруйнівних" методів дослідження, а потім вже тих, що здатні привести до зміни властивостей і ознак об'єкту, — закономірність технології дослідження.

Інша фундаментальна закономірність, що вивчається теорією судової експертології, — використання сучасних досягнень науки і техніки при створенні спеціалізованих (предметних) наукових засад тих або інших родів експертиз. Ця закономірність проявляється багатопланово: інтеграція наукових даних для створення базисного знання експертизи певного роду і його постійне поповнення; розширення можливостей дослідження об'єктів цієї експертизи на основі нових або модифікації наявних методик; поява нових об'єктів дослідження.

До фундаментальних закономірностей відносяться також математизація і комп'ютеризація судової експертизи. Обидві закономірності властиві судовій експертизі з ряду причин. Найбільш значна з них — прагнення до об'єктивізації, звідси — бажаність використання кількісних (а не описових) критеріїв в оцінці результатів дослідження. Як наслідок цього — прагнення до високої міри абстрагування і формалізації. Істотну роль тут грають і можливості прискорення процесу експертного дослідження, отримання остаточного знання.

До закономірностей *"межового"* характеру відносяться ті, які можуть бути включені в загальну теорію, але за своєю суттю є закономірностями інших наук — суспільних, технічних, природничих. Наприклад, закономірності механізму вчинення злочину, виникнення інформації про вчинений злочин, закономірності її виявлення, фіксації і дослідження. З цього для кожного роду експертизи виводяться закономірності інформаційно-відбивного процесу стосовно об'єктів дослідження цієї експертизи.

З *"межових"* закономірностей, відображенням яких служать наукові основи класів і родів судових експертиз, вибирають тільки ті, які поєднуються значною мірою спільності, тобто можуть бути екстрапольовані на декілька родів експертиз. Так, трасологічне вчення про закономірності слідоутворення та інформаційну суть слідів використовується в судовій балістиці, в технічному дослідженні документів, в судово-медичній трасології, в транспортній трасології та ін.

Третю групу складають власне *закономірності експертної діяльності* як об'єкту судової експертології. Це: функціонування різних експертиз за єдиними методологічними принципами і загальними методиками, постійне збільшення обсягу знань, на основі яких здійснюється експертне дослідження, закономірна поява нових родів і видів експертиз.

Отже, на підставі вищезазначеного, можна зробити такі висновки. ***Судова експертологія*** — наука, що вивчає закономірності функціонування

судово-експертної діяльності, закономірності й методологію формування та розвитку експертиз, закономірності дослідження об'єктів експертиз, що здійснюється на основі спеціальних знань, трансформованих на базі галузевих наук у систему наукових методів, методик та засобів вирішення експертних завдань. У межах правової регламентації, вона має бути визначена як синтетична, прикладна юридична наука, що за своєю генезою і загальним об'єктом дослідження (злочинна діяльність) належить до циклу кримінально-правових наук.

2. СИСТЕМА І СТРУКТУРА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ. ЇЇ ЗАВДАННЯ.

За своєю структурою судова експертологія являє собою органічно пов'язану побудову з чотирьох блоків:

1. Методологічні основи загальної теорії;
2. Предмет, завдання, об'єкти експертної діяльності як її головні компоненти;
3. Методи і методики в структурі експертної діяльності;
4. Інфраструктура експертної діяльності, технологія експертного дослідження.

У першому блоці викладено поняття, систему, методологію і функції теорії, закономірності, що вивчаються нею; проблема диференціації, інтеграції, систематизації і класифікації знань, що використовуються при провадженні судових експертиз. Тут же приділена увага формуванню мови теорії, її місцю в системі наукового знання і ролі в розвитку судових експертиз.

У другому блоці містяться вчення про предмет судової експертизи, її завдання, вчення про об'єкти, їх властивості і ознаки; вчення про суб'єктів експертної діяльності, професіограми (критерії та вимоги) судового експерта.

Третій блок присвячений методам і методикам експертного дослідження, їх розробці, апробації, впровадженню, можливостям

паспортизації і стандартизації методик; математичним моделям і алгоритмам вирішення експертних завдань.

У четвертому блоці розглядаються особливості діяльності судового експерта, інформаційна природа об'єктів і матеріалів, що представляються на дослідження, технологія експертного дослідження, його структура, формування внутрішнього переконання судового експерта, висновку експерта і його атрибути.

Також зазначимо, що на сьогодні серед учених, що займаються цією проблематикою, немає єдиної думки щодо структури судової експертології. На відміну від структури, запропонованою Ю. Коруховим, що має блокову систему, Т. Авер'янова, наприклад, спираючись на сформульоване нею визначення загальної теорії судової експертизи, побудувала модель структури загальної теорії судової експертизи, що складається з 11 елементів: концептуальні основи загальної теорії судової експертизи, ряд вчень і теорій про: судову експертизу як різновид практичної діяльності; закономірності формування і розвитку судової експертизи; предмет і завдання судової експертизи; об'єкти судової експертизи, їх властивості і ознаки; суб'єкти судової експертизи; засоби і форми комунікативної діяльності при провадженні судових експертиз та в інформаційних процесах; теорію процесів, стосунків та цілей експертної діяльності; теорію експертного прогнозування, а також окремі теорії, у тому числі і теорії окремих родів і видів судових експертиз.

Виходячи з того, що структуру судової експертології складають концептуальні основи судово-експертної діяльності в цілому, серед **завдань судової експертології** можна виділити *три основні групи*:

1. Завдання загальної теорії судової експертизи, тобто завдання цієї галузі наукового знання;
2. Завдання організації експертної практичної діяльності як однієї з сфер людської діяльності;

3. Завдання експертних досліджень як елементу провадження експертної практичної діяльності.

Завдання загальної теорії судової експертизи як області наукового знання, у свою чергу, можна розділити на загальні і окремі (чи спеціальні). *Загальне завдання* полягає в створенні наукової бази для функціонування і розвитку галузі використання спеціальних знань в експертизі як практичній діяльності з метою отримання достовірної інформації для потреб судочинства.

До окремих (чи спеціальним) завдань теорії експертизи можна віднести такі, як:

- вивчення закономірностей формування і розвитку конкретних видів судових експертиз, розширення їх можливостей;
- створення нових видів і родів експертиз, викликаних появою нових об'єктів (комп'ютерна експертиза) або удосконаленням існуючих в експертній практиці методів і методик (фототехнічна, авторознавча, мистецтвознавча);
- розробка і вдосконалення засобів, методів і методик експертної діяльності;
- розробка програмного забезпечення автоматизованого робочого місця експерта за видами і родами експертиз;
- прогнозування процесів, що протікають в експертній практичній діяльності, і завдань наукових досліджень в галузі судової експертизи;
- систематичне поповнення наукових засад і вдосконалення в цілому загальної і окремих теорій судової експертизи;
- розробка методів і методик оцінки висновку експерта (оцінних категорій), що сприяють їх повноцінному використанню в процесі.

До завдань організації експертної практичної діяльності як однієї з сфер діяльності людини відносяться:

- постійне систематичне підвищення своєї експертної компетенції, вдосконалення професійної майстерності;

- дослідження шляхів підвищення ступеня визначеності експертних висновків;
- оптимізація форми і змісту експертних висновків; оволодіння усіма експертами основами комп'ютерної грамотності і навичками оперативної роботи з персональним комп'ютером;
- створення масиву програм за різними родами і видами експертиз;
- каталогізація і паспортизація експертних методик і створення банків допоміжної експертної початкової інформації (колекції, зразки і т. п.);
- створення необхідної інформаційної і правової бази для реалізації результатів експертної профілактичної діяльності.

Щодо *завдання експертних досліджень* як елементу провадження експертної практичної діяльності, зазначимо, що трактування цього поняття багатогранне. Розрізняють завдання роду, виду, підвиду судової експертизи і завдання конкретного дослідження. Розрізняють ще і завдання кожного етапу дослідження (стадії), які іменують зазвичай окремими завданнями, або підзавданнями. Розглянемо їх детальніше.

Експертні завдання можуть класифікуватися за різними підставами:

1. В залежності від кінцевої мети дослідження їх поділяють на ідентифікаційні і діагностичні (також можуть бути класифікаційні і ситуалогічні).

Ідентифікаційні завдання мають на меті встановлення факту індивідуально-конкретної тотожності або загальної групової приналежності цих матеріальних об'єктів. Вони найбільш типові для криміналістичної і судово-медичної експертиз (наприклад, ототожнення людини за слідами рук, ніг, рисам зовнішності).

Діагностичні завдання — це дослідження не лише властивостей, але і стану об'єкту; мета — виявити зміни, що сталися з ним, і встановити причинний зв'язок цих змін з вчиненим злочином (наприклад, встановлення справності зброї та придатності її до здійснення пострілів; встановлення тяжкості тілесних ушкоджень; виявлення підробки в документі).

До діагностичних завдань відносяться і ситуалогічні (інтеграційні) завдання, коли потрібно на основі дослідження такого складного об'єкту, як місце події, визначити механізм і динаміку злочинної події (наприклад, в якому місці і яким чином сталося зіткнення транспортних засобів; які дії, в якій послідовності здійснював злочинець). До них відносяться і класифікаційні завдання, що пов'язані з вивченням властивостей об'єкту з метою віднесення його до певного класу. Суворо кажучи, перш ніж віднести той або інший об'єкт до певного класу, необхідно визначити природу цього об'єкту. А визначення природи — це вже завдання діагностики. Звідси можна зробити висновок, що до діагностики входить класифікація.

Наведені вище експертні завдання зазвичай пов'язані між собою, вони можуть вирішуватися послідовно, паралельно і в комплексі.

2. *За ступенем деталізації* експертні завдання поділяють на загальні для роду експертизи, типові завдання і конкретні завдання експертизи, що проводиться.

Загальні завдання визначають в цілому її спрямованість, виділяючи те головне, що складає суть цієї експертизи. Так, загальне завдання трасологічної експертизи — дослідження слідів-відображень різних об'єктів (людини, знарядь, транспортних засобів (ТЗ)) з метою ідентифікації цих об'єктів або встановлення механізму (умов) утворення слідів-відображень.

Типові експертні завдання розподіляються за видами експертиз, що входять до цього роду. Це типові завдання, що найчастіше зустрічаються і фігурують у довідковій літературі для слідчих і суддів. Стосовно тієї ж трасологічної експертизи типові завдання відносяться до таких її видів, як дослідження слідів людини, слідів знарядь злочину, ТЗ. Деталізація типових завдань відбувається і надалі стосовно кожного з видів при його поділенні на підвиди. Так, стосовно ТЗ можна говорити про типові завдання при вивченні слідів ходової частини, слідів частин ТЗ, частин, що відокремилися, і деталей, що виступають.

Конкретні завдання ставлять перед експертом при провадженні певної експертизи. Вони не тотожні питанням, сформульованим в постанові (ухвалі). Іноді декілька питань спрямовані, по суті, до вирішення однієї задачі. І навпаки, одне питання може включати вирішення двох і більше завдань.

3. КАТЕГОРІЇ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ.

Ключовими категоріями судової експертології є:

- 1) Предмет експертизи;
- 2) Об'єкти експертизи;
- 3) Суб'єкти експертної діяльності.

Предмет судової експертизи — поняття науково-практичне. Воно тісно пов'язане з поняттям предмета судової експертології.

Спочатку зазначимо, що судові експертизи проводяться у зв'язку з розслідуванням або розглядом адміністративних, кримінальних, цивільних і господарських справ. Питання, що вирішуються ними дуже різноманітні.

Тому, предметом судової експертизи будемо вважати встановлення фактів (фактичних даних), суджень про факт, що мають значення для кримінальної, цивільної, арбітражної справи або справи про адміністративні правопорушення, шляхом дослідження об'єктів експертизи, що є матеріальними носіями інформації про подію, що сталася.

Іншими словами, предметом експертного дослідження є не сам факт або явище, а встановлення цього факту, явища або судження про факт, що представлений експертові. Йдеться про предмет дослідження, і в даному випадку *поняття предмета рівноцінне поняттю мети*. Факти ж, явища і т. ін. є об'єктом експертизи, тобто тими засобами, за допомогою яких експерт вирішує свої завдання.

Існує і інше трактування, яке виходить із загально-філософського поняття предмета пізнання. Предмет пізнання — це зафіксовані в досвіді і

включені в процес практичної діяльності людини сторони, властивості і ознаки об'єкту, що досліджуються з певною метою, за умов та обставин. З цього виходить, що, аналізуючи поняття предмета, слід мати на увазі триєдність складових його категорій: об'єкт, мета дослідження (завдання), умови дослідження (методи пізнання, методики дослідження). З урахуванням цього можна констатувати, що ***предметом судової експертизи є вирішення експертних завдань з метою встановлення фактичних даних на основі дослідження об'єктів — матеріальних носіїв інформації про факт або подію за допомогою спеціальних методів і методик.***

У теоретичному плані правильне розуміння предмета експертизи важливе для класифікації судових експертиз, їх зведення у класи, роди, види; для відмежування поняття предмета від тісно пов'язаних з ним категорій — об'єкту, завдань судової експертизи, компетенції експерта. У практичному плані — щоб правильно і чітко визначити підстави, за якими призначається і проводиться експертиза конкретного роду (виду), здійснити належний підбір об'єктів дослідження і представити експертові матеріали справи, експертизи, що відносяться до предмета.

Об'єкти експертизи. Другим з числа особливо важливих загальнотеоретичних категорій є поняття об'єкту експертного дослідження. Об'єкт — поняття складне і багатозначне. Воно дуже істотне для вирішення багатьох теоретичних і практичних питань: для класифікації судових експертиз, визначення компетенції експерта, підготовки зразків для порівняльного дослідження, оцінки працевтрат експерта і т. ін.

Розглядаючи *об'єкт експертизи*, відмічають найбільш важливі його *характеристики*: а) об'єктом може бути будь-яка річ, процес, явище, будь-який фрагмент реальної дійсності; б) об'єкт тісно пов'язаний з предметом пізнання; в) об'єкт відтворюється в мисленні суб'єкта. Проте в судовій експертизі доводиться мати справу не з самими фактами, процесами, явищами, а з їх відображенням. Тому в криміналістичній і процесуальній літературі під *об'єктом експертизи в загальному плані розуміється*

матеріальний носій інформації про фактичні дані, які пов'язані з подією, що розслідується або розглядається.

Звідси істотними сторонами поняття *об'єкт експертизи* є:

1. Матеріальна природа об'єкту судово-експертного дослідження;
2. Інформаційна роль об'єкту судової експертизи у встановленні певних фактичних даних;
3. Зв'язок встановлюваних фактів з подією, що розслідується або розглядається.

Вказані властивості характеризують поняття ***загальний об'єкт експертизи***. Об'єкти, що отримуються експертом, завжди матеріальні: вони свідчать про подію, що сталася, або самим фактом свого існування, або як носії слідів цієї події.

Усі об'єкти експертизи *залежно від процесуального статусу* можна поділити на п'ять категорій: 1) речові докази; 2) документи як особливий вид доказів; 3) живі особи; 4) об'єкти, що не мають певного процесуального статусу (труп, ділянки місцевості та ін.); 5) зразки для порівняльного дослідження.

Проте цього розподілення далеко не достатньо для розкриття суті такого поняття, як об'єкт пізнання. Для цього важливо знати не лише, який за природою матеріальною носій, але і якого роду інформація в ньому відбита і як відбувалося це відображення. Іншими словами, потрібно розглянути цілком складну структуру об'єкту дослідження. Складна структура як система об'єкту визначається тим, що він несе інформацію про себе самого як матеріальний носій, про джерело інформації, про факт (подію, явище) і про механізм передачі цієї інформації від джерела до нього (носія).

Об'єкти експертизи — матеріальні утворення з однаковою системою властивостей, що відрізняють одну групу від іншої та носять назву родових. До них відносяться, наприклад, документи, зброя і боєприпаси, ТЗ, замки і пломби і т. ін.

З поняття *родових об'єктів* може бути виділено вужче поняття — *спеціальний об'єкт*. Якщо, наприклад, узяти такий складний об'єкт, як людина, то спеціальними об'єктами будуть: для трасологів — частини тіла, що залишають сліди-відображення (руки, ноги, зуби, губи і т. ін.); для почеркознавців — навички її письма та почерку; для судового медика — морфологічні і анатомічні ознаки; для судового психіатра — стан її психіки і т. ін.

Разом з вказаними існує ще і поняття *конкретного (індивідуально-визначеного) об'єкту* експертизи, представленого експертові на дослідження.

У криміналістичному аспекті найбільш типовими підставами для розподілення об'єктів експертизи за видами являються наступні:

- а) вид носія інформації;
- б) роль цього носія в процесі експертного дослідження;
- в) місце в процесі вирішення експертної задачі;
- г) об'єм;
- д) інформативність;
- е) стан.

За видом носія об'єкти поділяють на об'єкти-відображення і об'єкти-предмети. Перші — ті, в яких відображена інформація про інший об'єкт; другі — ті, які несуть інформацію про подію самим фактом свого існування або про наявність дійсного або можливого зв'язку з ним. Наприклад, предмет, що належав злочинцеві і загублений (кинутий) ним на місці злочину.

За роллю носія об'єкти ділять на: а) ті, що досліджуються (досліджувані); б) порівняльні зразки (у тому числі еталони, колекції); в) інші матеріали справи, що містять відомості про предмет експертизи. Об'єкт, що досліджується — це той об'єкт, який є матеріальним носієм інформації та в цій якості фігурує як доказ. Зразки для порівняння використовують для вирішення, як правило, ідентифікаційних експертних завдань.

У залежності від місця, яке займають об'єкти у вирішенні експертних завдань, їх поділяють на кінцеві і проміжні або основні і допоміжні.

Кінцевим (основним) об'єктом називають той, який слугує базою для вирішення питання, поставленого перед експертом. Експертне дослідження є багатоступінчастим процесом з послідовним вирішенням підзавдань, що ведуть до кінцевої мети. Під час вирішення цих підзавдань вивчаються частини (ті або інші сторони) основного об'єкту, саме їх іменують проміжними (допоміжними) об'єктами.

Також об'єкти поділяють *за їх абсолютною та відносною величиною*. Розподілення це специфічне у межах класу, роду експертизи. Наприклад, для матеріалознавчих експертиз прийнято розподілення об'єктів на мега-, макро-, мікрооб'єкти. У судовому почеркознавстві — на об'єкти великого, середнього і малого об'єму; у трасології — на макро- і мікрооб'єкти. В залежності від величини об'єкту вибирають метод і методику його дослідження.

За числом об'єктів, що досліджуються їх поділяють на одиничні і множинні. Одиничний — ця одне завершене утворення (один предмет, одна біологічна особа і т. ін.). Множинний — ряд одиничних об'єктів, що поєднані спільною метою дослідження (декілька різних слідів або груп різнорідних слідів).

Розподілення об'єктів експертизи *за величиною (об'ємом)* тісно пов'язано з їх поділенням *за інформативністю*. Найбільш інформативні повні й повно відображені, великі, а також множинні об'єкти, ніж часткові і частково відображені, малі, одиничні. З урахуванням цього вирішується, зокрема, питання про придатність (непридатності) об'єкту для дослідження. Враховується і стан об'єкту: звичайне або змінене.

Не менш важливим в теорії судової експертології є розділ, що присвячений *вченню про властивості і ознаки об'єкту*.

Властивість — це категорія, що притаманна кожній речі, і кожна річ має певний комплекс властивостей. До завдань теорії експертизи кожного роду входить відібрати ті властивості, які можуть бути вивчені із застосуванням спеціальних знань, що становлять основу цієї експертизи.

Вимоги, яким повинні відповідати властивості об'єкту, що використовуються при експертному дослідженні, залежать від класу завдань, які вирішуються в даному випадку. Так, для вирішення ідентифікаційних завдань, важливо, чи володіє даний об'єкт комплексом властивостей, здатних його індивідуалізувати (забезпечити індивідуальну сукупність ознак). При встановленні групової приналежності необхідно, щоб властивості дозволяли максимально звужити об'єм групи. Для вирішення діагностичних завдань важлива виборча мінливість властивостей, їх реактивність, здатність певним способом реагувати на зовнішні і внутрішні дії.

Щодо прояву властивостей носія інформації, оперують поняттям ознаки. *Ознака* виражає властивість речі, це її "позначка", "прикмета". *Властивість* — це суть речі, *ознака* — прояв цієї суті.

Дуже важливим моментом як у загальній, так і в окремих теоріях судової експертизи є пізнання закономірностей прояву властивостей в ознаках та варіаційність відображення ознак в носіях інформації. Пояснюється це тим, що більшість властивостей пізнаються при експертному дослідженні не безпосередньо, а через вивчення їх ознак. Причому кожен носій інформації несе в собі комплекс властивостей: своїх власних, отриманих від об'єкту, що відображається, і властивостей, що виникли в результаті самого механізму відображення. Кожен з елементів цієї тріади здатний впливати на інші, істотно видозмінюючи відображення ознак, які належить досліджувати експертові. Так, на інформативність (вираженість) слідів на кулі, що утворюються від мікрорельєфу каналу ствола, впливають: а) стан самої кулі як слідосприймаючого об'єкту (діаметр, наявність оболонки та її вид, стан поверхні і т. ін.); б) стан каналу ствола як слідоутворюючого об'єкту (ступінь зношеності, насиченість мікрорельєфу, ступінь забрудненості, наявність мастила і т. ін.); в) механізм слідоутворення (кількість і якість порохового заряду, вид ініціюючого складу).

У зв'язку з тим, що об'єкт експертизи є, як правило, складним системним утворенням, безліч його властивостей і ознак мають ієрархічно

впорядковану структуру. При цьому властивості і ознаки, що використовуються при дослідженні, розрізняються за ступенем інтегративності і доступності їх для виявлення і пізнання різними методами і засобами. З урахуванням характеру ознак, спектр методів, що застосовуються при дослідженні, розташовується в діапазоні від органолептичних (суб'єктивних) та візуальних до аналітичних, інструментальних, математичних, комп'ютерних.

Для відібрання ознак для експертного дослідження, вибору для цього методів і методик, під час оцінки ознак можна користуватися класифікацією, яка прийнята в теорії судової експертології:

- за походженням — власні і придбані;
- за природою — закономірні і випадкові;
- за тривалістю часу, впродовж якого ознака властива об'єкту — стійкі і нестійкі;
- за характером — якісні і кількісні;
- за наявності зв'язку з іншими ознаками — залежні і незалежні;
- за числом об'єктів, що мають ці ознаки — родові (групові) і індивідуалізуючі;
- за значенням в процесі пізнання — диференціюючі, діагностичні, ідентифікаційні;
- за ступенем значущості — істотні і несуттєві;
- за відношенням до об'єкту — загальні і окремі.

В якості базових властивостей для систематизації ознак беруть: а) зовнішні властивості об'єктів; б) внутрішні властивості і структуру об'єкту; в) функціонально-динамічні комплекси навичок.

До зовнішніх властивостей відносять просторові межі об'єкту, його зовнішню будову, рельєф поверхні.

Під внутрішніми властивостями об'єкту розуміють його склад і структуру. Щодо природно-наукової класифікації розрізняють склади: елементний, молекулярний, фазовий і компонентний. Структури об'єктів

поділяють: за ступенем впорядкованості будови речовини — кристалічні, аморфні, рідкі, газоподібні; за фазовим складом — тверді, рідкі, газоподібні, а також гомогенні і гетерогенні тіла.

Функціонально-динамічні комплекси (ФДК) навичок — явище психофізіологічної природи. Носієм їх є людина. З числа навичок і систем навичок, що формуються у нього впродовж життя, для цілей судової експертизи найбільш значимими є навички письма, мови, ходьби, друкування на машинці, а також комп'ютерний набір тексту, водіння транспортного засобу, манера паління і т. ін. ФДК вказаних навичок, що досліджуються експертизами різних родів, використовуються для вирішення як ідентифікаційних, так і діагностичних завдань.

Як відзначалося раніше, суть експертизи полягає у дослідженні обставин справи на основі спеціальних знань. Наявність таких знань є необхідною умовою притягнення особи до провадження експертизи в якості експерта. Тому поняттю "*спеціальні знання*" приділено значне місце в теорії судової експертології, розкрито його зміст, проаналізовані причини і умови його формування.

Спеціальні знання можуть бути охарактеризовані як теоретична база, що забезпечує вирішення завдань цього роду експертизи, включає фундаментальні знання цієї спеціальності і методи, що застосовуються з різних наукових галузей для проведення необхідних досліджень. Спеціальні знання є основою компетенції і компетентності судового експерта.

Спеціальні знання судового експерта формуються, як правило, за рахунок трансформації відомостей з різних галузей однієї або декількох наук. Так, криміналістичне ототожнення за ознаками зовнішності базується на даних таких наук, як анатомія, топографічна анатомія, антропология, криміналістика; судова балістика — на військових науках — зовнішній і внутрішній балістиці, матеріальній частині зброї, криміналістиці; дактилоскопія — на анатомії, біології, гістології, криміналістиці.

Так, А. Вінберг запропонував наступну схему: материнські науки (базові) — предметна (спеціалізована) наука (як трансформоване знання) — судова експертиза (реалізація спеціального знання для вирішення експертного завдання). Прикладом таких побудов є: медицина — судова медицина — судово-медична експертиза або загальна психіатрія — судова психіатрія — судово-психіатрична експертиза. Проте наведена схема зовсім не обов'язкова для усіх родів експертиз, частина з яких здійснюється безпосередньо на основі базової науки: судова будівельно-технічна експертиза, судово-бухгалтерська і т. ін.

Спеціальні знання не є категорією незмінною. Вони постійно удосконалюються як за рахунок їх трансформації, так і за рахунок приросту. При цьому і те й інше може торкатися будь-якого з елементів ланцюжка: предмет — об'єкт — завдання — методи дослідження. Збільшення знання щодо предмету експертизи сприяє появі нових експертиз, виділенню їх в самостійні. Так, на базі дослідження ознак письмової мови з судово-почеркознавчої експертизи виділилася судово-авторознавча; з судово-балістичної — вибухо-технічна і т. ін. Приріст спеціальних знань щодо об'єкту експертизи збільшує можливості їх дослідження, сприяє появі нових об'єктів. Так, в трасології з'явилися нові об'єкти — сліди-відображення ділянок шкіри обличчя (голови), що не мають папілярних візерунків (сліди губ, вушної раковини, лоба, носа). Трансформація наявних і поява нових методів (методик) сприяє новим можливостям дослідження традиційних об'єктів експертизи або появі нових об'єктів. І звичайно, подібний розвиток спеціального знання завжди спрямований на те, щоб збільшити кількість і об'єм завдань, що вирішуються цією експертизою.

Суб'єкти експертної діяльності. Під час розгляду цього компоненту розкриваються такі ключові поняття, як види суб'єктів судово-експертної діяльності, системні зв'язки між ними, особливості експертної діяльності, професійні якості судового експерта, тобто інфраструктура цієї діяльності.

Судово-експертна діяльність є системою дій і пов'язаних з ними правовідносин, що здійснюються в процесі судочинства уповноваженими на те державними органами та особами під час призначення, організації і провадження судових експертиз.

Відповідно до цього трактування *суб'єктами судово-експертної діяльності* є:

1. Особи, що мають право призначати експертизу — суд, суддя, слідчий, захисник, прокурор;
2. Особи (організації), що здійснюють провадження судових експертиз, — судові експерти та судово-експертні заклади¹. Основна увага в цій частині теорії судової експертології приділена судовому експерту, його професійним, психофізіологічним і моральним якостям.

Спеціалізація в галузі судово-експертної діяльності повинна включати: високий рівень загального розвитку судового експерта, освіту, ерудицію.

У загальній структурі особи судового експерта можна виділити чотири складові, що дають уявлення про **вимоги, які пред'являються до судового експерта**.

До першої групи входять соціально обумовлені риси: спрямованість особи, її орієнтація, моральні якості. Ця підструктура формується шляхом виховання, у тому числі самовиховання. Вона покликана відображати суспільну свідомість, включати розуміння експертом громадського, правового характеру його діяльності, ступінь його відповідальності за рішення, що приймаються.

Друга група торкається *аккумуляції досвіду*. Вона включає знання, навички, звички. Усе це концентрується в процесі навчання, виховання і в деякій мірі детермінується психофізіологічними властивостями людини. Про формування і постійне збільшення професійних знань у експерта зазначалося

¹ До їх числа відносяться установи, основною функцією або однією з функцій яких є провадження судових експертиз. Перші — це регіональні центри судових експертиз МЮ України, бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я; другі — це експертно-криміналістичні підрозділи МВС, МО України, СБУ і т. ін.

раніше. Що стосується навичок, то судовий експерт повинен мати досить розвинені сенсорні навички¹, що зумовлюють швидкість і точність сприйняття світлової, звукової та інших видів інформації; моторними навичками для роботи на складних приладах, для маніпуляції з об'єктами в процесі дослідження.

Поєднання навичок і професійних знань повинне породжувати певні уміння². Одні з них реалізуються в розумовій діяльності, інші — в операційній. У досвідченого судового експерта має бути розвинена специфічна спостережливість, що дозволяє йому швидко, точно і вибірково сприймати такі ознаки об'єкту, як форма, величина, рельєф, розташування деталей і т. ін.

Розвинене експертне мислення означає здатність охопити усю наявну інформацію як єдине ціле, зіставити її з аналогами, що зберігаються в пам'яті, підключити до цієї операції увесь свій практичний досвід. Іншими словами, судовий експерт повинен мати розвинене евристичне, наочно-образне, логічне і критичне мислення, мати такі якості, як розподіл, перемикування і концентрація уваги.

Третя група охоплює індивідуальні особливості психічної діяльності — сприйняття, відчуття, мислення, пам'ять, почуття, емоції.

Експерт повинен мати як оперативну, так і довготривалу пам'ять; як вербальну, так і наочно-образну. На цій основі розвивається здатність швидкого запам'ятовування, тривалого збереження і точного відтворення ознак об'єкту на будь-якому етапі експертного дослідження.

Серед психофізіологічних якостей судового експерта слід назвати і емоційну урівноваженість, здатність до зосередження, психічну витривалість, здатність оперативно перемикуватися з одного завдання на інше і т. ін.

¹ Під навичками розуміють часткову автоматизованість виконання і регуляції доцільних рухів у людини (см.: Общая психология. — М., 1986. — С. 107).

² Умінням в психології означають володіння складною системою психічних і практичних дій, необхідних для доцільної регуляції діяльності наявними у суб'єкта знаннями і навичками (см.: Общая психология. — М., 1986. — С. 106).

Четверта група включає психофізіологічні особливості особи, обумовлені типом вищої нервової діяльності (холерик, флегматик, сангвінік, меланхолік). Це темперамент експерта, якого він повинен враховувати, розвиваючи позитивні властивості та пригнічуючи негативні.

Взаємодія і правовідносини суб'єктів судово-експертної діяльності здійснюється у процесі встановлення доказових фактів у двох формах: *процесуальній і непроцесуальній.*

Судовий експерт — *це особа, яка має необхідні спеціальні знання і практичні навички для вирішення експертних завдань та надання висновку з досліджуваних питань. Отже, особа може виконувати функції судового експерта у справі за наявності таких умов:*

- наявність необхідних для вирішення експертних завдань спеціальних знань і практичних навичок у галузях науки, техніки, мистецтва та ін.;
- незаінтересованість у результатах справи.

Під час вибору експерта для проведення дослідження слід розрізняти його компетенцію і компетентність.

Компетенція експерта — це коло його повноважень, наданих експерту процесуальним законом (процесуальна), і обсяг спеціальних знань яким повинен оволодіти експерт для вирішення завдань цього роду експертизи (спеціальна).

Компетентність експерта — це суб'єктивна характеристика здібностей конкретного експерта вирішувати поставлені перед ним завдання і ступінь володіння ним теорією, методами і методиками експертного дослідження. Компетентність визначається досвідом експерта, його базовою освітою і рівнем спеціальної підготовки.

Права, обов'язки та відповідальність судового експерта в процесі кримінального судочинства, а також вимоги щодо його професійної діяльності регламентовані ст. 384-386 КК України; ст. 4, 69, 70, 79, 84, 92, 94, 99-101, 239-241, 326, 349 КПК України; ст. 7, 10-14 Закону України "Про судову експертизу", а також відомчими нормативними документами.

Незалежно від виду судочинства *судові експерти мають право:*

- ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи, і подавати клопотання про надання додаткових матеріалів;
- групувати питання постанови і викладати їх у послідовності, яка забезпечує доцільний порядок дослідження;
- вимагати копію висновку первинної або основної експертизи для проведення додаткової або повторної експертизи;
- заявляти клопотання керівнику державного експертного закладу або слідчому, який призначив експертизу, про залучення для проведення експертизи інших експертів тієї ж або іншої спеціальності, коли це необхідно для проведення дослідження і формування висновку;
- вказати у своєму висновку на виявлені під час проведення експертизи факти, що мають значення для справи, щодо яких йому не були поставлені питання. Це право є експертною ініціативою;
- вказати на неможливість дати висновок, коли поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань або подані матеріали недостатні або непридатні для вирішення питань, а додаткові матеріали не були отримані, а також коли сучасний рівень розвитку науки не дає змогу відповісти на поставлені питання;
- вказати причини розходження висновків повторної експертизи з результатами первинної і формування протилежних висновків;
- з'явитися на вимогу особи або органу, які призначили експертизу, з метою допиту стосовно даного ним висновку або повідомлення про неможливість дати висновок і відповісти на поставлені питання;
- за вказівкою особи або органу, що призначили експертизу, проводити експертне дослідження у присутності слідчого, обвинуваченого (підозрюваного), надаючи йому можливість давати пояснення, або лікаря лікувально-профілактичного закладу;
- забезпечити збереження об'єктів після проведення дослідження;
- з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути

присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання щодо предмета судової експертизи;

- подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо її виконання не є службовим завданням;
- проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом (ст. 13 Закону України "Про судову експертизу").

Експерт не має права самостійно збирати матеріали для проведення експертизи, здійснювати в окремих випадках судово-експертну діяльність як недержавний експерт тощо.

Основними *обов'язками судового експерта* є:

- прийняти доручену експертизу до проведення, з'явитися за викликом слідчого з метою складення висновку;
- відповідно до своїх спеціальних знань особисто провести повне, всебічне дослідження поданих об'єктів і зробити відповідні науково-обґрунтовані висновки;
- в ході дослідження дотримуватися правил поводження з об'єктами експертизи (подані на експертизу об'єкти можуть бути пошкоджені або знищені лише тоді, коли це необхідно для проведення експертизи, і тільки після письмової згоди на це особи або органу, який призначив експертизу);
- дати обґрунтований і об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання;
- нести особисту відповідальність за наданий ним висновок;
- заявити самовідвід, коли для цього є передбачені законом підстави, що виключають можливість участі у справі;
- повідомити слідчому в письмовій формі необхідні для формування висновку дані;
- заявляти клопотання особі, органу, які призначили експертизу про:

- надання додаткових матеріалів (зразків для порівняльного дослідження, технології виготовлення виробів, умов їх знаходження);
- проведення процесуальних (слідчих) дій або прийняття процесуальних рішень з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінальної справи;
- уточнення чи роз'яснення питань, які поставлені на вирішення експертизи.

Якщо експертиза призначається у кримінальному судочинстві, здійснюється взаємодія експерта і слідчого, прокурора, захисника або судді. Експерт може бути запрошений для проведення будь-якої слідчої дії, зокрема для проведення слідчого експерименту на місці події. Проте слідчий не має права здійснювати будь-яке керівництво експертом.

Взаємодія експерта і судді має свою специфіку. Експерт викликається в судові засідання для формулювання висновків або допиту в суді. Експерт у суді може формулювати питання, давати пояснення про можливість проведення експертизи у приміщенні суду або в лабораторних умовах, коли потрібно використання технічних засобів і приладів для проведення досліджень.

Судовий експерт є самостійною фігурою процесу, несе особисту відповідальність за свій висновок. Вольовим рішенням керівника експертного закладу або особи (органу), яка призначила експертизу, призначається експерт або створюється група експертів (комісія) для проведення дослідження.

Особливий правовий статус мають судові експерти недержавних судово-експертних закладів або приватні експерти. Вони здійснюють діяльність на підставі відповідних *ліцензій*. Останнім часом створено ряд асоціацій і лабораторій незалежних експертиз або приватних експертів.

Непроцесуальна форма взаємодії експерта і слідчого (судді) здійснюється у вигляді консультацій і надання довідок. Експерт може надати допомогу слідчому (судді) у виборі необхідного виду експертизи,

роз'яснення її можливостей, кількості та якості матеріалів для її проведення, формулювання питань експерту.

Перелік розглянутих суб'єктів судово-експертної діяльності не є вичерпним. Це не тільки орган розслідування і суд, а й захисник, нотаріус, слідчі органи митниці, органи виконавчої влади, прикордонної служби тощо.

І нарешті, в судовій експертології значна увага приділена **експертній технології дослідження**, алгоритмізованому та евристичному вирішенню експертних завдань, використанню різних методів і методик, логіці дослідження та наданню висновків, формуванню внутрішньої переконаності експерта.

У тісному зв'язку з цими питаннями розглянуті проблеми **інформаційного забезпечення**: створення програмних комплексів для комп'ютерного вирішення експертних завдань, автоматизованого робочого місця експерта.

Ці питання ми детально розглянемо на подальших лекційних заняттях.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Судова експертологія — наука, що вивчає закономірності функціонування судово-експертної діяльності, закономірності й методологію формування та розвитку експертиз, закономірності дослідження об'єктів експертиз, що здійснюється на основі спеціальних знань, трансформованих на базі галузевих наук у систему наукових методів, методик та засобів вирішення експертних завдань. У межах правової регламентації, вона має бути визначена як прикладна юридична наука, що за своєю генезою і загальним об'єктом дослідження (злочинна діяльність) належить до циклу кримінально-правових наук.

Мета судової експертології полягає в першу чергу в систематизації накопичених до цього моменту категорій усіх родів (видів) судових експертиз, а саме: поняття предмета експертизи, об'єктів дослідження,

експертних завдань, спеціальних знань експерта, поняття експертної компетенції і компетентності, технології експертного дослідження і багато інших.

Головним призначенням судової експертології є розробка єдиних принципів і постулатів. Вона є системою знань, що розкривають закони, властивості і стосунки об'єкту (судово-експертній діяльності), що вивчається нею, і на цій основі сприяє постійному приросту нового знання про судову експертизу.

Об'єктом судової експертології є сама експертна діяльність, що розглядається в якості єдиної системи, що включає велике число компонентів (суб'єкти діяльності, об'єкти дослідження, завдання, методи і т. ін.).

Предметом пізнання судової експертології є закономірності функціонування цієї системи, похідні від цих закономірностей принципи, правила і поняття, які покликані забезпечити єдність систематизації знань про судову експертизу.

Закономірності, що вивчаються судовою експертологією, торкаються:

1. Виникнення та існування об'єктів експертиз, що відображають обставини кримінальних або цивільних справ;
2. Фіксації і дослідження цих об'єктів;
3. Використання в експертному дослідженні даних і методів юридичних, природних, технічних, економічних та інших знань.

Предметом судової експертизи є вирішення експертних завдань з метою встановлення фактичних даних на основі дослідження об'єктів — матеріальних носіїв інформації про факт або подію за допомогою спеціальних методів і методик.

Об'єктом експертизи в загальному плані розуміється матеріальний носій інформації про фактичні дані, які пов'язані з подією, що розслідується або розглядається.

Судово-експертна діяльність є системою дій і пов'язаних з ними правовідносин, що здійснюються в процесі судочинства уповноваженими на

те державними органами та особами під час призначення, організації і провадження судових експертиз.

Судовий експерт — це особа, яка має необхідні спеціальні знання і практичні навички для вирішення експертних завдань та надання висновку з досліджуваних питань.

ТЕМА № 3. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

4. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ
5. ОСНОВНА МЕТА ТА ЗАВДАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
6. ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
7. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Нормативні акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради.— 1996.— № 30.— Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради.— 2012.— № 4651-VI.
3. Закон України «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради.— 1994.— № 28.— Ст. 232.
4. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» // Відомості Верховної Ради.— 1995.— № 9.— Ст. 56.
5. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах // Постанова Пленуму Верховного Суду України №8 від 30.05.1997 р.
6. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи // Наказ Міністерства охорони здоров'я України №6 від 17.01.1995 р.
7. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз // Наказ МЮ №53/5 від 08.10.1998 р.
8. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи // Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 397 від 8.10.2001 р.
9. Про затвердження Інструкції про порядок проведення судових експертиз та експертних досліджень паспортних документів Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України // МВС України № 1109 від 18.11.2013 р.

Основна література

10. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. — М: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 2001. — 973 с.
11. Алиев И.А., Аверьянова Т.В. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы. — Баку, 1992. — 165 с.
12. Бычкова С.Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. — Алма-Ата, 1994. — 165 с.
13. Грузкова В.Г. О классификации судебных экспертиз в судебной экспертологии // Проблемы криминалистики и судебной экспертизы. — Харьков: Право, 2002. — Вып. 2. — С. 76-79.
14. Головченко Л.Н. Реформирование системы экспертного обеспечения правосудия в Украине // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Х., 2002. — Вип. 2. — С. 7-8.
15. Джавадов Ф.М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе. — Баку: ЭЛМ, 1998. — 187 с.
16. Экспертизи в судовій практиці / За заг. ред. В.Г. Гончаренка.— К.: Юрінком Інтер, 2005.— 386 с.
17. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза. — М.: Право и закон, 2002. — 318 с.
18. Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій: Навчальний посіб. для студ. — К: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007.— 528 с.
19. Клименко Н.І., Колонюк В.П. Роль экспертизы в захисті об'єктів інтелектуальної власності // Проблеми криміналістичної і судової експертизи. — Х., 2003. — Вип. 3. — С. 554-559.
20. Колдин В.Я. Экспертиза в управлении и праве // Вісн. Луган. ун-ту внутр. справ. — Луганськ: Луган. ун-т внутр. справ, 2000. — № 3. — С. 1-8.
21. Основы судебной экспертизы. — М.: РФЦСЭ МЮ РФ, 1997. — Ч. 1: Общая теория. — С. 89.
22. Российская Е.Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе. — М.: Право и закон, 1996. — 245 с.
23. Сегай М.Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Х.: Право, 2003. — Вип. 3. — С. 25-32.
24. Сегай М.Я. Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність // Вісн. Акад. правових наук України. — Х.: Право, 2003. — Вип. 2-3. — С. 740-762.
25. Форис Ю.Б. О формировании судебно-экспертного права: постановка проблемы // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Х.: Право, 2003. — Вип. 1. — С. 45-49.
26. Шерстюк В.Н. Классификация судебных экспертиз // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. — Х.: Право, 2002. — Вип. 2. — С. 88-94.
27. Шляхов А.Р. Классификация судебных экспертиз и типизация их задач. — М., 1977. — 36 с.

28. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы. Учебно-теоретическое пособие. — Харьков: Эспада, 2005. — 536 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ: закріпити теоретичні знання з питань організації судової експертизи та судово-експертної діяльності, їх основної мети, принципів діяльності, а також класифікації та сучасних можливостей судових експертиз.

ВСТУП

Судово-експертна діяльність здійснюється у процесі судочинства експертними закладами і державними експертами. Вона полягає в організації і проведенні судової експертизи.

Як відомо, судочинство згідно з Конституцією України здійснюється органами судової влади. *Судочинство* — це сукупність принципів і норм, що визначають організацію і діяльність системи судових органів, що включає загальні принципи організації і діяльності судової влади, судову систему у вузькому розумінні (як систему судових закладів), форми судочинства, основи статусу суддів, інші питання організації діяльності судів, зокрема функціонування органів судового співтовариства. Основу судової влади в Україні становить сукупність судових органів різної компетенції, які діють незалежно від органів представницької і виконавчої влади.

Основними завданнями суду при здійсненні правосуддя є захист прав та свобод громадян, конституційного устрою, прав і законних інтересів підприємств, різних закладів, організацій.

До судової системи України належать Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції і система господарських судів України.

Суди різної компетенції керуються процесуальними нормами, які містяться у відповідних процесуальних кодексах та інших джерелах процесуального права. Конституційний Суд не має свого кодексу і спирається на норми Закону України «Про Конституційний Суд України» від 6 жовтня 1996 р. Суди загальної юрисдикції під час розгляду кримінальних і цивільних прав, справ про адміністративні правопорушення керуються

Кримінальним процесуальним кодексом (КПК України), Цивільним процесуальним кодексом (ЦПК України), Кодексом адміністративного судочинства, а господарські суди — Господарським процесуальним кодексом (ГПК України).

1. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ.

Правова регламентація судочинства не вичерпується процесуальним законодавством. Деякі організаційні види судової діяльності, що забезпечують відправлення правосуддя, регулюються підзаконними актами, наприклад, Положенням про порядок виконання судових рішень, інструкціями з діловодства, інструкціями про порядок зберігання речових доказів та ін. У процесі кримінального судочинства, провадження у справах про адміністративні правопорушення, цивільного судочинства як в судах загальної юрисдикції, так і в господарських судах, коли виникає необхідність проведення дослідження з використанням спеціальних знань у науці, техніці і ремеслі, призначається судова експертиза.

Судова експертиза — це самостійна процесуальна форма перевірки доказів, що мають місце, а також отримання нових. Сутність судової експертизи полягає в аналізі експертами за завданням слідчого, дізнавача, захисника, суду, особи або органу, що здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення, речових доказів, які надають в його розпорядження з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи. За результатами дослідження експерт складає висновок, який є одним із передбачених законом джерел доказів, а фактичні дані, що містяться в ньому, — доказами. Результати експертизи отримуються дослідним шляхом за допомогою спеціального інструментарію — експертних методик.

Експертизи проводяться практично в усіх сферах людської діяльності. Це так звані *державні експертизи*, що проводяться органами виконавчої

влади та іншими державними органами (які виконують міжвідомчі та відомчі функції). Наприклад, *державну екологічну експертизу* проводять стосовно проектів, реалізація яких може призвести до негативних наслідків для навколишнього середовища. Проблеми, пов'язані зі зміною переліків робіт, посад, професій, що дають право на пільгове пенсійне забезпечення і додаткові відпустки, вирішуються державною експертизою умов праці.

Експертизи також проводяться в різних міністерствах і відомствах, які розробляють відповідні рекомендації. Так, *військово-лікарська експертиза* проводиться в мирний і військовий час у Збройних Силах, у прикордонних, залізничних, інженерно-технічних, дорожньо-будівельних і внутрішніх військах, у військах цивільної оборони, інших військових формуваннях, підрозділах зовнішньої розвідки, органах внутрішніх справ, податковій міліції, митних органах та інших формуваннях. Метою цієї експертизи є визначення категорії придатності громадян за станом здоров'я до військової служби, служби у правоохоронних органах, а також визначення причинного зв'язку травм, контузій, поранень і захворювань громадян з проходженням ними військової служби (військових зборів), служби в правоохоронних органах. З метою проведення військово-лікарської експертизи створюються військово-лікарські і лікарсько-льотні комісії.

Судові експертизи відрізняються від інших і є специфічним різновидом експертиз, що мають особливий статус. Подібність до експертиз в інших сферах людської діяльності полягає в тому, що вони є дослідженнями, заснованими на використанні спеціальних знань. Ці експертизи проводяться також у ході судового розгляду в кримінальних і цивільних справах, справах про адміністративні правопорушення, господарських спорах. Підстави і порядок призначення судових експертиз визначаються відповідними кодексами України. Ці кодекси встановлюють права та обов'язки осіб, які беруть участь у проведенні судової експертизи, їхні правовідносини, зміст основних процесуальних документів, які при цьому складаються,

регламентують інші питання, пов'язані з порядком призначення і проведення експертизи.

Таким чином, судову експертизу відрізняють від інших експертиз в інших сферах людської діяльності за такими *ознаками*:

- підготовка матеріалів на експертизу, її призначення і проведення проводиться з дотриманням правової регламентації;
- експертні дослідження засновані на використанні спеціальних знань у різних галузях науки і техніки;
- висновок експерта має статус джерела доказів (ст. 84 КПК України, ст. 66 ЦПК, ст. 32 ГПК, ст. 69 КпАП України);
- як правило, для досліджень використовується відповідне обладнання, без якого неможливе його проведення на сучасному науковому рівні;
- здійснюється підготовка експертних кадрів і контроль за якістю їхніх досліджень;
- проводяться складні комплексні і комісійні експертизи;
- наукою розробляються нові методики експертних досліджень.

Судово-експертна діяльність є об'єктом пізнання судової експертології. Вперше термін «судово-експертна діяльність» був введений Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. Проте сам Закон не містить визначення судово-експертної діяльності, а розкриває його зміст у преамбулі та окремих статтях (статті 2, 3, 7, 8).

У преамбулі Закону України «Про судову експертизу» сказано, що він визначає правові, організаційні основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. Сама *експертиза* у ст. 1 Закону визначається як *дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ, процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.*

Стаття 7 Закону України «Про судову експертизу» визначає організацію судово-експертної діяльності, а ст. 8 покладає науково-методичне забезпечення такої діяльності на центральні органи виконавчої влади, до системи яких входять спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи.

Отже, Закон України «Про судову експертизу» визначає професійний статус судово-експертної діяльності, включає до її поняття експертну практику як вид науково-практичної діяльності, а також її правовий, організаційний і науково-практичний «супровід».

Закон, як справедливо зазначено в спеціальній літературі, слід було б назвати Законом України «Про судово-експертну діяльність», оскільки в ньому викладені основи навчання, атестації і кваліфікації професійних судових експертів, методичного забезпечення, фінансування, міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи тощо.

Також він потребує певних змін і доповнень нормами, які оптимізують пізнавальну діяльність судового експерта. Насамперед, у ньому слід визначити статус судового експерта, керівника судово-експертного закладу та відомства, в підпорядкуванні якого знаходяться цей заклад і державні структури, що забезпечують діяльність такого закладу. Закон слід доповнити загальними питаннями порядку проведення судових експертиз, навчання судових експертів, розроблення судово-експертних методик. Він також повинен містити норми, що регулюють загальні питання відповідальності за порушення норм, які регламентують судово-експертну діяльність, керівника судово-експертного закладу, судового експерта, співробітників та інших учасників процесу.

Отже, можна зробити висновок, що **судово-експертна діяльність** — це заснована на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб щодо забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою, такою, що спирається на досягнення науки і техніки, судовою експертизою.

У судово-експертній діяльності можна виділити чотири структурні блоки, або елементи цілісної системи, які забезпечують здійснення державної політики в галузі судової експертизи:

1. Діяльність органів державної влади щодо правового забезпечення судово-експертної діяльності.
2. Діяльність уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління щодо кадрового, наукового, науково-методичного, фінансового забезпечення проведення судових експертиз.
3. Діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, які здійснюють безпосереднє організаційне і науково-методичне забезпечення та проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах.
4. Діяльність учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз і використання їхніх висновків.

Названі структурні блоки з притаманними їм функціями і суб'єктами тісно взаємодіють між собою і створюють єдину *систему судово-експертної діяльності*.

2. ОСНОВНА МЕТА ТА ЗАВДАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Метою судово-експертної діяльності є виконання певних завдань. У процесі експертної діяльності виникає декілька завдань, які можна поділити на *загальні і окремі*.

Загальними є завдання, які постають перед судово-експертними закладами в цілому, а саме:

- організація роботи закладів у цілому і їхніх структурних підрозділів;
- упровадження до експертної програми передових методів дослідження, сучасних методик, забезпечення їхнього використання;
- підбір, навчання і виховання кадрів;
- ознайомлення працівників правоохоронних органів із сучасними

можливостями судових експертиз.

Завданням судово-експертної діяльності є надання допомоги судам, суддям, захисникам, органам дізнання, слідчим і прокурорам у встановленні обставин, котрі підлягають доказуванню у конкретній справі шляхом вирішення питань, що потребують спеціальних знань: наукових, технічних або інших. У кримінальних справах — це предмет доказування (статті 91-94 КПК України).

У процесі здійснення своєї діяльності експерт вирішує й *окремі завдання*, які формулюються слідчим і вирішуються експертом на кожній стадії експертного дослідження.

Експертна діяльність має *інформаційну основу* — сукупність інформації, яка забезпечує її існування. Це інформація про якості об'єктів дослідження, вихідні дані, про цілі дослідження і методи (способи та ін.) досягнення мети. Це, зокрема, інформаційні фонди в галузі судової експертизи.

Програма діяльності судового експерта, як і іншого виду діяльності, має такі сторони: організаційну, конструктивну, комунікативну, пізнавальну, оціночну, засвідчувальну. Вивчення структури і особливостей експертної діяльності, її аналіз є умовою формування *типової моделі судового експерта*.

Проведення експертиз у державних судових закладах полегшує підбір експертів і перевірку їх компетенції. Якщо експертиза проводиться поза експертним закладом, вирішення цих питань ускладнюється. У державному експертному закладі підбір експерта здійснюється керівником цього закладу. Компетентність експертів гарантується існуючою системою підготовки кадрів. Державна судово-експертна діяльність в Україні на сьогодні здійснюється співробітниками державних судово-експертних закладів Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства оборони, Державної прикордонної служби.

3. ПРИНЦИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Судово-експертна діяльність заснована на **принципах**: законності, дотримання прав і свобод людини і громадянина, прав юридичної особи, а також незалежності експерта, об'єктивності, всебічності і повноти його досліджень, що проводяться з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки.

Законність — основний принцип права, який визначає інші його положення і принципи. У сучасному розумінні законність — це режим громадського життя, метод державного управління, що полягає в організації суспільних відносин шляхом видання і неухильного здійснення законів та інших правових актів. Принцип законності в судово-експертній діяльності має декілька аспектів. Це забезпечення та захист прав і свобод громадян під час здійснення державної судово-експертної діяльності як з боку самих судово-експертних закладів, так і посадових осіб — судових експертів, які працюють у цих закладах. В організаційному плані режим законності означає сувору регламентацію діяльності судово-експертних закладів. Стабільність правового регулювання вселяє впевненість у тому, що правила поведінки не випадкові, а корисні та необхідні.

Проведення судової експертизи — це один з ефективних способів перевірки доказів, отримання нових доказів у кримінальних, цивільних і господарських справах, справах про адміністративні правопорушення. Отримання доказів у процесі судочинства, зокрема шляхом судово-експертних досліджень, регламентоване процесуальним законодавством. Однак ця регламентація далеко не повна. Багато питань, пов'язаних з проведенням судових експертиз в експертних закладах, взагалі не знайшли свого відображення в законі. Тому можливі неоднозначні тлумачення допустимості використання в доказуванні результатів судової експертизи, що є порушенням прав та свобод особи.

Принцип *незалежності* експерта слід розуміти як відсутність його залежності від суб'єкта, який призначив судову експертизу в кримінальній, цивільній справі і справі про адміністративне правопорушення. Цей принцип підкріплюється можливістю самовідводу експерта у випадках, коли встановлено його зацікавленість у цій справі.

Експерт дає об'єктивний висновок, виходячи з результатів проведених всебічних і повних досліджень відповідно до своїх спеціальних знань з використанням сучасних досягнень науки і техніки. *Об'єктивність* експерта і, відповідно, об'єктивність його висновку можлива лише за умови його процесуальної та особистісної незалежності.

Всебічність і повнота дослідження пов'язані з необхідністю вирішення питань, поставлених експерту, з дослідженням усіх об'єктів, поданих на експертизу, з використанням усіх існуючих, апробованих, рекомендованих для практичного застосування методик експертного дослідження речових доказів.

Особливий характер функцій, які виконуються експертом, їх спеціальна мета і правове регулювання підстав і порядку їх провадження відрізняють судово-експертну діяльність від інших видів людської діяльності. Це, передусім, *суспільний характер діяльності* експерта, оскільки вона є видом державної діяльності, спрямованої на зміцнення правопорядку і законності. Суспільний характер діяльності експерта дає можливість використовувати досягнення науки і техніки як для розроблення спеціальних прийомів збирання, дослідження та оцінки доказів, так і для наукової організації праці й управління діяльністю експерта. Тому експерт повинен уміти випробовувати й оцінювати нові засоби і прийоми роботи з доказами, впроваджувати їх у практику своєї роботи.

Цілеспрямованість експертної діяльності проявляється в тому, що за допомогою досліджень за певною методикою виявляються нові доказові факти внаслідок застосування до об'єкта дослідження спеціальних знань

експерта, що слугує встановленню органами розслідування і судом об'єктивної істини.

Плановість експертної діяльності є однією з умов проведення експертного дослідження. До неї входять: планування змісту всієї діяльності, тобто перспективне або реальне планування; планування конкретного експертного дослідження, тобто визначення системи і послідовності дій.

Систематичність здійснення експертної діяльності означає, що вона виконується систематично, в порядку, встановленому законом, і пов'язана з безперервним виникненням і припиненням різних відносин з широким колом учасників процесу.

Експертна діяльність — вид юридичної діяльності, яка ще має особливості цього різновиду діяльності. Це — її *правовий характер*, який проявляється в тому, що кримінально-процесуальне законодавство визначає процесуальні форми використання у кримінальному судочинстві науково-технічних засобів і методів, всі дії судового експерта регламентуються законом (строки, компетенція, доказове значення). Особливістю експертної діяльності є *відносна самостійність експерта* у визначенні і виборі методів дослідження, технічних прийомів і засобів під час проведення досліджень (Так, 71% опитаних експертів вважають для себе обов'язковим суворе виконання рекомендацій методики дослідження, 29% — допускають зміни застосування експертних методик, коли вони застарілі або суперечать їх досвіду).

Здійснюючи свою професійну діяльність, експерт у процесі дослідження *повинен проявляти ініціативу* і може вийти за межі завдань, поставлених йому слідчим або судом (вирішити питання, щодо яких йому не були поставлені запитання, якщо вони важливі для справи).

Особливістю експертної діяльності є її *дослідницький характер*. Робота експерта над кожною експертизою, навіть на місці події, — це самостійне дослідження проблеми, пізнання істини. Експертна діяльність має спільні

риси з науково-дослідною діяльністю, бо поряд з алгоритмічними компонентами в ній значне місце займають і евристичні.

Експертна діяльність також має *конструктивний характер*. Предметом експертного пізнання під час дослідження об'єктів, які надходять на експертизу, є сліди, що причино пов'язані з подією, яка відтворює картину вчинення злочину. Особливістю вказаної діяльності є її *верифікованість (перевірюваність)*. Висновок експерта як джерело доказів підлягає оцінці слідчого і суду.

Також до особливостей експертної діяльності слід віднести її *профілактичні можливості*, що реалізуються на підставі експертної прогностики. Про стан дослідження питань прогнозування у криміналістиці і судовій експертизі дають змогу судити роботи Р.С. Белкіна, Г.Л. Грановського, М.Г. Горшеніна, В.А. Журавля та ін.

В експертній діяльності співвідносяться *індивідуальність* і *колегіальність*. Експерт, працюючи в певному колективі, об'єднаному загальним завданням, має свої конкретні цілі, яких він досягає, докладаючи власних зусиль. Індивідуальність експертної роботи характеризується і персональною відповідальністю експерта за результати своїх досліджень.

Судово-експертній діяльності притаманна й особлива *суспільно-психологічна атмосфера*, викликана інтересом до результатів своєї діяльності. Діяльність експерта в сучасних умовах, пов'язана із вчиненням злочину, висвітлюється на сторінках періодичних видань, у передачах і літературі.

Експерт на собі відчуває негативний емоційний вплив об'єктів, з якими він зустрічається на місці події або в лабораторії, бо іноді він досліджує далеко не естетичні речові докази. Тому експерт повинен вміти стримувати негативні емоції, вміти працювати в незвичних умовах, абстрагуючись від впливу негативних факторів.

Розглянуті професійні особливості експертної діяльності повинні враховуватися як у типовій моделі судового експерта, так і в психологічній структурі його діяльності.

4. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ.

Підстави класифікації судових експертиз. Класифікація судових експертиз відіграє значну роль в становленні загальної теорії судової експертології. Цій проблемі приділялася значна увага в спеціальній літературі багатьма вченими-процесуалістами і криміналістами (О.Р. Шляхов, Б.І. Шевченко, Л.Ю. Ароцкер, Г.Л. Грановський, Р.С. Белкін, М.Я. Сегай, І.П. Крилов, В.О. Снетков, В.Я. Колдін, В.Д. Арсеньєв, Ю.Г. Корухов, Ю.К. Орлов, Н.П. Майліс).

Класифікація — необхідна умова кожного пізнавального акту, одна з головних цілей науки. Судова експертологія як наука і вид науково-дослідної діяльності не є в цьому розумінні винятком. Визначення меж і компетенції кожного виду судової експертизи повинно принципово детермінуватися предметними класифікаціями наук, бо чітка науково обґрунтована класифікація судових експертиз створить підстави для корисної практики і сприятиме об'єктивному розвитку кожного виду експертизи.

Проблема класифікації судових експертиз має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Від правильного визначення роду і виду судової експертизи і її можливостей залежить безпомилкове призначення експертизи, вибір експертного закладу та експерта, а значить і саме належне використання експертизи у процесі судочинства.

За останній час вийшло багато наукових праць, присвячених проблемі класифікації в судовій експертизі. Це праці про класифікацію експертиз, експертних завдань, методів дослідження, експертних спеціальностей тощо. Хоча вони є різноплановими і неоднозначними класифікаціями різних рівнів

і порядків, проте повинні забезпечити консолідацію знань в цілому і його окремих елементів (блоків), задовольнити потреби у збиранні, аналізі й використанні відповідної інформації.

Щоб класифікація була справді науковою, а не заснованою лише на інтуїції, здоровому глузді чи на недостатньо обґрунтованих логічних посилках, слід дотримуватися трьох принципів розвитку, структурності, взаємозв'язку основних етапів: 1) вибір множинності об'єктів; 2) точне визначення ознак, за якими буде проводитися порівняння; 3) спосіб поділу на класи, тобто алгоритм виділення класів.

Це класифікація галузей і напрямів науки. Вона обов'язково повинна знайти відображення в загальній теорії судової експертології, висвітлити головні завдання, поставити метою інтеграцію знань і зусиль.

Наприклад, судові експертизи можна класифікувати за організаційно-процесуальними, науково-методичними та іншими підставами залежно від того, які завдання ставляться і кому доручається їх вирішення.

Перші спроби зробити певні класифікаційні узагальнення були у другій половині 70-х років XX ст., коли О.Р. Шляховим та іншими науковцями була розроблена класифікація судових експертиз за сукупністю трьох її основних ознак — *предмета, об'єкта і метода*, тобто за «трьохмірною підставою». Пізніше Р.С. Белкін доповнив цю класифікацію четвертим елементом — *характер спеціальних знань*, що відіграють домінуючу роль під час вирішення завдань цього виду експертиз.

До теперішнього часу ця класифікація концептуально не була переглянута, тільки були розширені її межі введенням нових видів криміналістичних та інших експертиз.

Види експертиз у кримінальному судочинстві. Класифікація судових експертиз має для науки пізнавальне значення, а для практики — забезпечує правильний вибір спеціальних знань, які слід використовувати для отримання інформації з будь-якого джерела, дає змогу визначити напрям методичного й організаційного забезпечення судових експертиз. Однак

єдиної класифікації судових експертиз не існує, є лише так звані традиційні класифікації, що склалися останнім часом на основі криміналістичної науки і практики застосування спеціальних знань. Класифікація може здійснюватися за різними підставами:

За характером галузі спеціальних знань, що використовуються для проведення експертизи, виділяють *чотири рівні*:

1. Класи (типи).
2. Роди.
3. Види.
4. Підвиди (різновиди).

Класи експертиз представляють експертні дослідження, що об'єднуються спільністю знань як джерела формування теоретичних і методичних основ судової експертизи і об'єктів, які досліджуються на підставі цих знань. Такими, наприклад, є класи: криміналістичних експертиз; судово-медичних експертиз; судово-технічних експертиз.

Роди експертиз розрізняються за предметом, об'єктом і відповідно методиками експертного дослідження. Наприклад, у криміналістичній експертизі на рівні роду виокремлюють: почеркознавчі, авторознавчі, трасологічні, балістичні, портретні, технічні дослідження документів.

Види експертизи складають елементи роду, що відрізняються специфічним предметом відносно загальних для роду об'єктів і методик. Наприклад, у судово-технічній експертизі документів розрізняють: експертизу комп'ютерних документів, експертизу дослідження штампів і печаток, експертизу матеріалів документів (барвників, паперу, клеючих речовин), що використовуються для їх виготовлення.

Підвиди експертизи — це складові виду, що відрізняються завданнями, характерними для предмета цього виду експертизи і комплексами методів дослідження окремих об'єктів. Наприклад, у межах техніко-криміналістичної експертизи текстів документів слід виокремити

експертизи дослідження витравлених текстів, експертизи підроблених текстів із застосуванням копіювальної техніки тощо.

У відповідності *Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз*, затвердженої Наказом МЮ України №53/5 від 08.10.1998 року, усі судові експертизи в кримінальному судочинстві можна поділити на 8 класів:

1. Криміналістичні.
2. Інженерно-технічні.
3. Економічні.
4. Товарознавчі.
5. Судові експертизи інтелектуальної власності.
6. Судово-психологічні.
7. Судово-мистецтвознавчі.
8. Судово-екологічні.

З урахуванням *роду експертиз* класифікація виглядає так:

1. **КЛАС. КРИМІНАЛІСТИЧНІ.** Він включає три роди експертиз:

- I. ***Традиційні***, формування яких належить до періоду виникнення і становлення судових експертиз.
- II. ***Нетрадиційні***, що сформувалися в останні десятиліття XX ст.
- III. ***Матеріалознавчі*** — різні види дослідження матеріалів, речовин і виробів (КЕМРВ).

I. До ***традиційних*** експертиз належать:

1.1. почеркознавча та авторознавча; технічна експертиза документів; балістична; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; вибухотехнічна.

II. До *нетрадиційних* експертиз належать:

1.2. фототехнічна; експертиза голограм; відео-, звукозапису; експертиза відновлення знищених маркувальних знаків.

III. До *матеріалознавчих* експертиз належать:

1.3. матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічна.

2. КЛАС. ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНІ.

2.1. інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна (оціночно-будівельна); земельно-технічна (оціночно-земельна); пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційна.

3. КЛАС. ЕКОНОМІЧНІ бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій.

4. КЛАС. ТОВАРОЗНАВЧІ.

4.1. машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання; автотоварознавча; транспортно-товарознавча.

5. КЛАС. СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.

5.1. літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності.

6. КЛАС. СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНІ.

6.1. особистісно-психологічних рис характеру, емоційних реакцій і станів; закономірності ходу психологічних процесів; рівня розвитку та індивідуальних якостей особистості.

7. КЛАС. СУДОВО-МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ.

8. КЛАС. СУДОВО-ЕКОЛОГІЧНІ.

8.1. екологія середовища; екологія біоценозу.

Формування нових видів судових експертиз. Питання класифікації судових експертиз, особливо актуальним є нині в умовах зміни структури злочинності і появою нових видів злочинів, зокрема злочинів проти життя і здоров'я громадян (вбивства на замовлення, кримінальні вибухи, терористичні акти), злочинів у сфері економіки, комп'ютерних злочинів, екологічних злочинів і злочинів, пов'язаних з посяганням на об'єкти інтелектуальної власності.

До злочинів, що посягають на об'єкти інтелектуальної власності, належать злочини у сфері порушення авторських та суміжних прав, спрямовані проти такого виду власності як інтелектуальна. Захист прав на об'єкти інтелектуальної власності здійснюється різними юридичними науками: адміністративним, кримінальним, цивільним правом та криміналістикою.

Однак нині чинна система захисту прав інтелектуальної власності ще недостатньо надійна й ефективна. Потрібна єдина система захисту права інтелектуальної власності незалежно від її об'єктів (авторського права, суміжних прав і патентних прав), узгодженість між кримінально-правовим та цивільно-правовим захистом, більша ефективність адміністративно-правового захисту і реальні механізми криміналістичного захисту права інтелектуальної власності. Визначаються система типових судових експертиз, об'єкти огляду, розробляються методики розслідування вказаних злочинів. Неналежним є і професійний рівень знань представників

правоохоронних органів, які розслідують, досліджують і розглядають справи щодо порушення права інтелектуальної власності. Для охорони права інтелектуальної власності потрібні фахівці не тільки у сфері права, а й у сфері економіки, фінансів, техніки тощо.

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2001 р. № 582 у складі Академії правових наук України створено Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності, до обов'язків якого входить проведення наукових досліджень у сфері інтелектуальної власності, участь у розробленні проектів законів та інших нормативно-правових актів з питань інтелектуальної власності, підготовка експертних висновків із зазначених питань.

Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Академії правових наук України розробив перелік видів судових експертиз, пов'язаних з *охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності*, з якими пов'язані види експертних спеціальностей, з присвоєнням кваліфікації судового експерта фахівцям підприємницьких структур та громадянам:

- дослідження об'єктів авторського права;
- дослідження об'єктів суміжних прав;
- дослідження, пов'язані з охороною права на винаходи, корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції;
- дослідження, пов'язані з охороною права на промислові зразки;
- дослідження, пов'язані з охороною прав на сорти рослин і породи тварин;
- дослідження, пов'язані з охороною права на знаки для товарів і послуг, фірмові найменування, визначення походження товарів;
- дослідження, пов'язані з охороною прав на топографію інтегральних мікросхем;
- дослідження, пов'язані з охороною прав на конфіденційну інформацію;
- економічні дослідження, пов'язані з використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності (наказ Міністерства юстиції України «Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» від 11 липня 2002 р.).

Розвиток високих технологій на початку 90-х років призвів до появи комп'ютерної злочинності, створення **судової комп'ютерно-технічної експертизи** або експертизи інформаційних технологій. У теоретичному плані сформульовані предмет, об'єкт і завдання цієї експертизи.

Предметом судової комп'ютерно-технічної експертизи (СКТЕ) є факти і обставини, що встановлюються на основі дослідження закономірностей розробки і експлуатації комп'ютерних засобів, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів, які зафіксовані в матеріалах кримінальної, цивільної або адміністративної справи.

Об'єктом СКТЕ є комп'ютерні засоби; апаратні, програмні та інформаційні об'єкти. СКТЕ вирішує завдання ідентифікаційного і діагностичного характеру. У кожному її підвиді сформульовані специфічні завдання [7].

Запропонована *класифікація підвидів СКТЕ*:

- апаратно-комп'ютерна;
- програмно-комп'ютерна;
- інформаційно-комп'ютерна;
- комп'ютерно-мережева телематична експертиза.

Усі вказані види експертиз найчастіше проводяться комплексно, тому що при вирішенні завдань потрібні знання з різних наукових галузей (технічної експертизи документів, товарознавчої, відеофонографічної, авторознавчої тощо).

У Росії у межах традиційного роду — трасологічної експертизи — запропонований новий підвид: **трасолого-матеріалознавча експертиза** (ТМЕ) — Н.П. Майліс). Її предметом є сукупний об'єкт, до якого застосовуються інтегровані знання з галузі технології і матеріалознавства, які визначають завдання і застосовувані методи дослідження.

У вказаному виді експертизи виокремлено кілька підвидів: трасолого-матеріалознавча, механічних і термічних пошкоджень, встановлення цілого

за його частинами, дослідження виробів масового виробництва, реконструкція і моделювання під час проведення ТМЕ.

У межах судово-біологічної експертизи на основі інтеграції знань про якість потожирової речовини і методів дослідження запропонований новий вид — *експертиза речовин потожирових слідів людини ДНК* (ЕРПЖС — Т.Ф. Моїсєєв, 2000; Н.М. Дячук, 2002).

Наукові основи цього напрямку сформувалися на синтезі даних і методів біології, біохімії і фізіології людини.

У стані формування перебуває *мистецтвознавча експертиза*. Досліджуються такі об'єкти:

- твори скульптури, живопису, монети, ювелірні вироби, предмети декоративно-прикладного мистецтва;
- друковані художні твори, журнали тощо;
- предмети релігійного культу;
- відео-, кіноматеріали, фотознімки.

Експерти, досліджуючи вказані об'єкти, вирішують як *ідентифікаційні завдання*: чи є автором цього твору хтось із відомих митців (хто саме); так і *діагностичні завдання*:

- чи є історичною, художньою чи музейною цінністю предмети, подані на експертизу;
- чи не підлягали ікони реставрації чи переробці (якої саме);
- яке призначення і правильна назва предмета;
- час і місце виконання представленого предмета;
- чи є поданий предмет оригіналом чи копією;
- яка техніка написання ікони, картини;
- яка вартість предмета з урахуванням його історичної, наукової і культурної цінності.

Формується *одорологічна експертиза*, яку на підставі вчення про криміналістичну одорологію пропонують проводити комісією експертів у складі трьох осіб, розподіляючи їх функції таким чином: перший експерт-

одоролог повинен мати вищу біохімічну (можливо біологічну чи хімічну) і вищу юридичну освіту, спеціальну підготовку з основ одорології, володіти методикою спеціальної підготовки собак-детекторів (голова комісії); другий експерт-одоролог повинен мати вищу біохімічну (можливо біологічну чи хімічну) і вищу юридичну освіту, спеціальну підготовку з основ одорології, володіти методикою спеціальної підготовки собак-детекторів, мати підготовку з проведення відеозапису експертиз одорологічного дослідження (член комісії); третій експерт-кінолог повинен мати вищу ветеринарну освіту і вищу юридичну освіту, спеціальну підготовку кінолога, мати допуск і володіти методикою підготовки собак-детекторів за курсом загальної слухняності (член комісії).

Якість проведення комісійної одорологічної експертизи і нормальне функціонування одорологічної лабораторії забезпечують й інші працівники: начальник одорологічної лабораторії, лаборант, одоролог, помічник експерта-кінолога, секретар одорологічної лабораторії та ін. Результати одорологічної експертизи повинні формуватися у вигляді трьох видів висновків експерта: позитивний висновок, негативний висновок, про неможливість встановити по суті питання.

Нові напрями судових експертиз свідчать про постійний динамічний процес розвитку і вдосконалення судових експертиз.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Судова експертиза — це самостійна процесуальна форма перевірки доказів, що мають місце, а також отримання нових. Сутність судової експертизи полягає в аналізі експертами за завданням слідчого, дізнавача, захисника, суду, особи або органу, що здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення, речових доказів, які надають в його розпорядження з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи. За результатами дослідження експерт складає висновок, який є одним із передбачених законом джерел доказів, а фактичні дані, що містяться в ньому, — доказами.

Судово-експертна діяльність — це заснована на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб щодо забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою, такою, що спирається на досягнення науки і техніки, судовою експертизою.

Загальними завданнями судово-експертних закладів є:

- організація роботи закладів у цілому і їхніх структурних підрозділів;
- упровадження до експертної програми передових методів дослідження, сучасних методик, забезпечення їхнього використання;
- підбір, навчання і виховання кадрів;
- ознайомлення працівників правоохоронних органів із сучасними можливостями судових експертиз.

Судово-експертна діяльність заснована на *принципах*: законності, дотримання прав і свобод людини і громадянина, прав юридичної особи, а також незалежності експерта, об'єктивності, всебічності і повноти його досліджень, що проводяться з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки.

За характером галузі спеціальних знань, що використовуються для проведення експертизи, виділяють чотири рівні:

1. Класи (типи).
2. Роди.

3. Види.

4. Підвиди (різновиди).

У відповідності *Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз*, затвердженої Наказом МЮ України №53/5 від 08.10.1998 року, усі судові експертизи в кримінальному судочинстві можна поділити на 8 класів.

**ТЕМА № 4. ЕКСПЕРТНА ТЕХНОЛОГІЯ. ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК
ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ**

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

- 8. ПОНЯТТЯ ЕКСПЕРТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ**
- 9. ПРАВИЛА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДИКИ СУДОВО-
ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**
- 10. ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО
ДОКАЗІВ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ФОРМИ І ВИДИ**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Нормативні акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради.— 1996.— № 30.— Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради.— 2012.— № 4651-VI.
3. Закон України «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради.— 1994.— № 28.— Ст. 232.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз // Наказ МЮ №53/5 від 08.10.1998 р.

Основна література

5. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. — М.: Юрист, 1979. — Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. — 408 с.
6. Бондарь М.Е. Роль методики исследования в теории и практике судебной экспертизы // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. — Х.: Право, 2002. — Вип. 2. — С. 171-175.
7. Винберг А.И., Шляхов А.Р. Общая характеристика методов экспертного исследования // Общее учение о методах судебной экспертизы: Сб. науч. тр. ВНИИСЭ. — М., 1977. — Вып. 28. — С. 16.
8. Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза: Учеб. — М.: Право и закон, 2002. — 318 с.
9. Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій: Навчальний посіб. для студ. — К: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007.— 528 с.
10. Михеенко М.М. Доказывание в современном уголовном судопроизводстве. — К.: Вища шк., 1984. — 276 с.
11. Орлов Ю.К. Формы и выводы эксперта. — М.: ВНИИСЭ, 1981. —

124 с.

12. Россинская Е.Р, Усов А.И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. — М.: Право и закон, 2001. — 416 с.

13. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. — К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. — 270 с.

14. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза. Организация и проведение. — М.: Юрид. лит., 1979. — 168 с.

15. Щербаковский М.Г. Принципы создания судебно-экспертных технологий // Актуальні проблеми криміналістики: Зб. праць. — Х.: Гриф, 2003.

16. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. — М., 1967. — 219 с.

17. Экспертная криминалистическая идентификация // Теоретические основы. — М.: ВНИИСЭ, 1996. — Вып. 1. — 218 с.

18. Энциклопедия судебной экспертизы. — М.: БЕК, 1999. — 316 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ: закріпити теоретичні знання з питань експертної технології, правил призначення та проведення експертних досліджень. Розглянути висновок експерта як джерело судового доказу, його сутність, зміст, форми і види.

ВСТУП

У теорію і практику судово-експертної діяльності термін «експертні технології» був введений М.Я. Сегаєм і В.К. Стринжою у 80-х роках ХХ ст., проте до цього часу він уточнюється. *Експертну технологію* автори розглядали як спосіб організації проведення судової експертизи в експертному закладі, як синонім експертного дослідження, як сукупність управлінських, методологічних, техніко-оформлюючих рівнів.

Таким чином, термін “*технологія*” ширший за термін “*методика дослідження*”, проте він обмежується просторовими рамками експертних закладів і часовим інтервалом проведення експертного дослідження. У літературі існують й інші погляди. Так, М.Г. Щербаковський та інші вважають, що експертні технології повинні служити ланцюгом, що об’єднує діяльність судового експерта, слідчого, суду (судді) та інших осіб, які здійснюють доказування у процесі кримінального, цивільного й адміністративного судочинства.

Виділяють такі **основні риси експертних технологій**: комплексність (різні види діяльності), системність (об'єднують в єдине ціле експертні, слідчі, оперативно-розшукові дії), стадійність (диференціація на окремі взаємопов'язані схеми), взаємодія суб'єктів застосування експертних технологій (експерт, слідчий, спеціаліст, суддя, оперативний працівник, підозрюваний, захисник, потерпілий та інші особи, які реалізують свої права і обов'язки в процесі судово-експертної діяльності), прогнозування (передбачення експертних ситуацій і способів їх вирішення), ситуаційність (застосування їх залежно від ситуацій розслідування або розгляду справи).

1. ПОНЯТТЯ ЕКСПЕРТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ.

Технологія – це сукупність методів роботи з якими-небудь об'єктами під час певної професійної діяльності з метою досягнення її результатів.

Звідси поняття **експертної технології** як сукупності операцій, що здійснюються в певній послідовності, виконуються на основі певних знань, у зв'язку з проведенням дослідження яких-небудь об'єктів, речових доказів з метою пошуку відповідей на поставлені перед експертом питання.

Технологія експертного дослідження, як свідчить теорія криміналістики й експертна практика, складається з таких складових:

- знання методичних основ експертного дослідження;
- знання структури експертного висновку;
- знання критеріїв оцінки даних, що отримані в ході дослідження;
- формування переконання експерта в обґрунтованості своїх висновків;
- формування кінцевих висновків;
- оформлення результатів експертизи.

Експертне дослідження має здійснюватися в певному порядку, встановленому науковою методикою. У його процесі використовуються спеціальні методи і технічні засоби, які дають змогу перетворити й отримати інформацію, що міститься у вихідних даних.

Науково-технічний прогрес обумовлює прискорення розвитку як теорії, так і методів та засобів судової експертизи. Так, під впливом кібернетики відбулися якісні зміни ролі техніки в експертному дослідженні. Якщо раніше технічні засоби слугували лише виявленню, аналізу і порівнянню ознак, то тепер вони використовуються і для оцінювання результатів дослідження (наприклад, визначення ступенів близькості якісних показників ознак профілограм та ін.).

Кібернетика внесла не тільки інформаційний підхід, який дає змогу розширити можливості майже всіх видів експертиз, але й відкрила можливості для автоматизації експертизи.

О.Р. Россинська і О.І. Усов виділяють такі напрями впровадження сучасних інформаційних технологій в судову експертизу:

1. використання комп'ютерних засобів з метою автоматизації збирання й оброблення експериментальних даних у ході різних видів аналізу;
2. створення банків даних і автоматизованих інформаційно-пошукових систем (АПС) конкретних об'єктів експертизи (наприклад, «Набої-1», «Сліди пострілу», «Дакта-2000» тощо);
3. системи аналізу зображень, які дають можливість виконувати діагностичні й ідентифікаційні дослідження в різних криміналістичних експертизах;
4. створення програмних комплексів або окремих програм виконання допоміжних розрахунків за відомими формулами і алгоритмами для використання в автотехнічних, економічних, вибухотехнічних експертизах тощо;
5. розроблення програмних комплексів автоматизованого вирішення експертних завдань, що включають також підготовку експертного висновку (створені системи підтримки судової експертизи (СПСЕ) — «Балэкс», «Наркэкс», алгоритмічне і програмне забезпечення різних спеціальностей АРМ тощо).

2. ПРАВИЛА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДИКИ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

Експертиза призначається після початку досудового розслідування за постановою органу досудового розслідування, клопотанням захисника або ухвалою суду, які є правовою основою для її проведення.

Статті 69, 101, 242, 332, 356 КПК регламентують порядок залучення експерта та підстави проведення експертизи і, зокрема, указують, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Сторони кримінального провадження, слідчий суддя та суд, призначаючи експертизу, повинні добре знати її предмет, об'єкт і можливості методики дослідження й умови її застосування.

Практика свідчить: якщо при винесенні постанови слідчий неправильно поставив запитання, то експерт з дозволу слідчого може змінити запитання відповідно до методики дослідження в межах своєї компетенції. Експерт також може замовити представлення додаткових матеріалів, зразків, що отримані (недостатні або неякісно виконані не за вимогами методики).

Під час призначення експертизи експерт вивчає подані матеріали для експертизи, протоколи, фотознімки, плани, схеми, речові докази.

Правильно сформульовані завдання експертизи, подання відповідних речових доказів, порівняльних зразків та інших матеріалів є реальними умовами якісного проведення експертизи і вирішення поставлених питань.

Специфіку має призначення додаткової і повторної експертизи, а також комісійної і комплексної.

Додаткова експертиза призначається, коли зроблений недостатньо ясний або повний висновок, а також виникали нові питання щодо об'єктів, що раніше вже досліджувалися. Ця експертиза доручається тому самому або іншому експерту.

Повторна експертиза призначається в тих випадках, коли виникає сумнів в обґрунтованості або правильності висновку експерта. Вона доручається іншому експерту або комісії експертів.

Експерт повинен мати чітке уявлення про вид експертизи, що призначається. У випадках неправильного її найменування сторонами кримінального провадження (судом) експерт може змінити її назву на таку, якою вона є насправді.

Комісійна експертиза проводиться кількома експертами однієї спеціальності і результати оформляються в одному висновку. Таким чином проводяться багатооб'єктні та складні експертизи.

Керівник експертного закладу може самостійно доручити об'єкти дослідження різним експертам, які оформляють результати дослідження окремими висновками, дотримуючись усіх процесуальних вимог.

Комплексна експертиза найчастіше призначається у випадках неможливості вирішення завдань, що ставляться перед експертизою, на основі однієї галузі знання. Таке дослідження проводиться спеціалістами з різних галузей знань для вирішення поставлених перед експертизою питань, які є суміжними для різних видів судової експертизи. Під час проведення такої експертизи кожний експерт самостійно проводить дослідження з питань, що належать до його компетенції, і формулює свій окремий висновок.

У висновку зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти встановив і до яких висновків прийшов. Кожний експерт, який бере участь у проведенні комплексної експертизи, підписує ту частину висновку, яка містить описання проведених ним досліджень і несе за них відповідальність. Загальний висновок формулюється всіма експертами, що проводили дослідження, і підписується ними разом.

Загальна характеристика методики судово-експертного дослідження та її стадій. Поняття «експертна методика» є ключовим у судово-експертній діяльності і весь час підлягає аналізу та постійному розробленню. Основні погляди були висловлені С.Д. Кустановичем, О.Р. Шляховим, Р.С. Белкіним, В.П. Колмаковим, В.Ф. Орловою, Г.Л. Грановським, В.В. Корнауховим, Ф.М. Джавадовим, М.Є. Бондар та ін.

Експертну методику необхідно розглядати в двох аспектах: як *одне з основних понять загальної теорії судової експертизи* і як *інструмент практичної експертної діяльності*. Її роль може бути розкрита через аналіз її функцій.

Р.С. Белкін запропонував для класифікації методики ввести рівень експертного завдання. Т.В. Авер'янова і О.Р. Россинська розділили експертні методики на: рядові (видові), типові й конкретні (окремі) та відповідні їм завдання.

Елементами структури методики є: експертне завдання, об'єкт дослідження, сутність методики, а саме: 1) перелік підзавдань (для складної методики); 2) найменування конкретного завдання; 3) об'єкт дослідження для експертного підзавдання; 4) принцип вирішення підзавдання, сукупність ознак, що характеризують об'єкт, обладнання, матеріали, реквізити; 5) послідовність дій експерта, формулювання висновків експерта, основна використана література.

Експертне дослідження здійснюється в певному порядку згідно з науковою методикою. Методика — це послідовність дослідження. У процесі дослідження використовуються спеціальні методи і технічні засоби, які допомагають виявляти інформацію, що має доказове значення. Загальна експертна методика — суттєва ознака кожного класу, роду, виду і різновиду судових експертиз, які розрізняють за трьома підставами: предметом, об'єктом і методикою експертного дослідження.

Традиційне експертне дослідження, як правило, складається з п'яти **стадій**: *підготовчої, роздільного дослідження, експертного експерименту,*

порівняльного дослідження, аналізу й оцінювання результатів. Такий поділ експертного дослідження на стадії обумовлений тими завданнями, що виникають і вирішуються у процесі проведення ідентифікаційних і діагностичних досліджень. Послідовність стадій дослідження дає можливість правильно аналізувати й оцінювати виявлені ознаки й формулювати відповідні висновки за результатами експертного дослідження.

Не всі вчені-криміналісти виділяють експертний експеримент як самостійну стадію дослідження. Вважаємо, що така самостійна стадія необхідна у зв'язку зі значенням експертного експерименту для аналізу і синтезу отриманих результатів, тому що він створює умови для вивчення й виявлення ознак. У процесі проведення експерименту експерт відтворює картину слідоутворення, враховуючи характер відображення досліджуваних слідів, вивчає механізм їх утворення, спостерігає за стійкістю ознак під час слідоутворення і відображення.

Вивчення отриманих результатів експерименту, їх аналіз і синтез дає змогу більш повно провести стадію порівняльного дослідження.

Перелічені вище стадії експертного дослідження характеризуються такими особливостями.

Підготовча стадія. На цій стадії експерт ознайомлюється з документами про призначення судової експертизи (постановою, клопотанням, ухвалою тощо), здійснює огляд речових доказів, перевіряє всі подані на експертизу матеріали. У постанові (клопотанні, ухвалі) про призначення експертизи експерту повідомляють обставини справи і питання, що ставляться перед ним.

Огляд речових доказів дає експерту загальне уявлення про їх стан, ознаки й у разі необхідності фіксується їх початковий стан.

Ознайомлення з матеріалами справи, огляд речових доказів і зразків є підставою для висунення різних експертних версій.

З урахуванням версій експерт складає план і визначає порядок дослідження, його обсяг і характер, визначає методи, прийоми й засоби

дослідження, строки його початку і закінчення. На цій стадії експерт отримує від слідчого або з довідкової літератури необхідні йому відомості, матеріали і зразки.

Стадія роздільного дослідження. Експерт проводить аналіз якостей і ознак кожного з об'єктів, що порівнюються. Спочатку вивчаються загальні ознаки, а потім окремі, з'ясовується їх сутність, якісна й кількісна визначеність, їх походження.

На підставі аналізу і синтезу кожної ознаки, вивчення їх змін у момент слідоутворення експерт отримує дані про якості об'єкта, вирішує питання про його придатність для ідентифікації. На цій стадії експерт використовує різні криміналістичні методи: спостереження, вимірювання. Він визначає конфігурацію, розміри та інші ознаки зовнішньої будови об'єкта, з'ясовує, чи є на його поверхні сторонні речовини, які слід вилучити для подальшого дослідження.

Усі досліджувані об'єкти поділяють на дві основні групи:

1. безпосередній об'єкт експертизи — досліджувані речові докази (сліди рук, ніг на предметах або рукописні тексти);
2. зразки для порівняльного дослідження (зліпки слідів взуття, знаряддя, яким було залишено сліди, дактокарти з відбитками пальців підозрюваного або зразки його письма тощо).

Перші об'єкти називають досліджуваними, другі — зразками або об'єктами для порівняння.

Аналіз слід починати з дослідження об'єктів. Так, спочатку досліджують сліди (рук, ніг, транспортних засобів тощо), залишені на місці події, а потім аналізують ознаки експериментальних слідів (відбитків, зліпків, рукописних текстів).

Іноді доцільніше починати дослідження зі зразків (коли досліджуваних об'єктів багато, тобто експертиза багатооб'єктна, а зразків кілька). Проводиться їх попередній аналіз і порівняння, вивчаються суттєві ознаки. Суттєвість залежить від частоти їх зустрічальності, ступеня поширеності в

аналогічних об'єктах.

Визначення частоти зустрічальності ознак залежить від спостережень експерта та його особистої практики. Крім власного досвіду експерт використовує відповідні довідкові й експериментальні дані з публікацій, які відображають сукупний досвід експертів і результати спеціальних досліджень. Частота зустрічальності ознак багатьох поширених в експертній практиці об'єктів встановлена на основі методів математичної статистики (наприклад, почерку, ознак зовнішності, папілярних візерунків тощо).

За відсутності статистичних даних про частоту зустрічальності ознак індивідуалізація ознак об'єкта проводиться експертами на підставі вивчення ознак в їх взаємозв'язку, з урахуванням співвідношення окремих груп і обумовленості їх загальними ознаками і системою якостей конкретного об'єкта.

Виявлені ознаки досліджуваних і порівняльних об'єктів для унаочнення доцільно подавати у вигляді таблиць-розробок. На вказаній стадії дослідження для виявлення й фіксації ознак експерт використовує різні методи й технічні засоби їх реалізації: малювання і схеми, а також складні прилади (мікроскопи, прилади для спектрального аналізу, інфрачервоної спектрографії і хроматографії, рентгену тощо).

Після закінчення роздільного аналітичного дослідження експерт доходить висновку про достатність особливостей, що індивідуалізують тотожність, наявність або відсутність яких-небудь фактів. Іноді експерт доходить висновку про неможливість індивідуалізації об'єктів і вирішення питання про тотожність.

Повна індивідуалізація об'єкта здійснюється тільки після порівняння й оцінки результатів всього дослідження.

Стадія експертного експерименту. Значення експерименту як самостійного етапу експертного дослідження особливо зростає в трасологічних, балістичних дослідженнях, коли вивчаються сліди на мікрорівні, а також у почеркознавчих, фотографічних та інших дослідженнях.

Експерт у своєму висновку повинен описати всі умови проведення експерименту (матеріал проведення, характеристики об'єктів, завдання їх дослідження), отримані результати. В експертному експерименті слід правильно обрати методи моделювання, визначити послідовність дій. Експертна практика свідчить про те, що стадію експертного експерименту слід виділяти в окрему самостійну стадію.

На цій стадії відтворюються ознаки об'єкта, що перевіряється, вивчається механізм слідової взаємодії в конкретних умовах. У процесі експерименту експерт може відтворити картину слідоутворення, враховуючи при цьому характер відображення досліджуваних слідів. Наприклад, для того, щоб визначити, як змінюються ознаки почерку в підписах, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю, слід обрати групу людей (не менше 25 осіб), які хворіють на глаукому (катаракту тощо), запропонувати їм виконати свої підписи у звичайних умовах і порівняти їх з підписами, які виконувалися ними до хвороби. Щоб визначити механізм відображення ознак у слідах взуття, слід підібрати відповідну аналогічну слідосприймаючу поверхню. Якщо слід було залишено на сипучому ґрунті, необхідно для отримання експериментального сліду-зразка підібрати таку поверхню (пісок, глину тощо), якщо залишено слід крові, то потрібно підібрати таку ж рідину (тієї самої консистенції). Під час дослідження вузлів, зокрема механізму їх зав'язування, для вирішення питання, до якого виду належить вузол, чи була людина, яка його зав'язувала, правшою або лівшою, експерт проводить серію експериментів. У такому разі слід підібрати такий самий матеріал (ремінь, джгут, мотузка тощо), щоб визначити, чи можна на конкретному об'єкті зав'язати такий вузол.

У балістичній експертизі необхідним є проведення експертного експерименту під час вирішення багатьох експертних завдань: чи можливий постріл зі зброї під час удару, падіння його з висоти з метою встановлення відстані пострілу, відтворення умов пострілу на місці події і перевірки можливих наслідків тощо.

Про роль експертного експерименту писав російський криміналіст Б.М. Комаринець. Він вказав на важливі вимоги до експерименту під час проведення судово-балістичної експертизи:

- проводити його в умовах, близьких до умов пострілу на місці події (підібрати аналогічні патрони);
- правильно визначити кількість необхідних експериментів, щоб уникнути випадкових результатів, різних відхилень;
- зберігати, якщо можливо, вогнепальну зброю без значних змін, щоб у подальшому не виключати можливість проведення повторно її судово-балістичної експертизи;
- точно фіксувати умови й результати експериментів в експертному висновку та в додатках до нього (фотознімки, креслення, схеми).

Експертний експеримент може проводитися не тільки в лабораторних умовах, але й на місці події.

Стадія порівняльного дослідження. На цій стадії експерт встановлює збіги й розбіжності в досліджуваних об'єктах. Ця стадія складається з двох етапів. На першому порівнюються загальні ознаки і встановлюється відмінність об'єктів або їх належність до одного роду, виду, групи. Вона завершується встановленням відсутності тотожності або при збігові загальних ознак експерт продовжує дослідження окремих ознак (другий етап). Наприклад, на першому етапі порівнюється загальна форма й розміри слідів взуття, їх малюнок, який відображає зовнішню будову підошви, а на другому — окремі деталі взуття, мікрорельєф слідів виробничого механізму.

На порівняльній стадії використовуються основні способи порівняння: зіставлення відображення з самим об'єктом, що ідентифікується, або зіставлення за фотографічним зображенням (просте зіставлення, суміщення і накладання зображень з друкованими вимірювальними сітками, геометричними фігурами тощо).

Фотографічні знімки виготовляються в одному масштабі, а фотознімання слід проводити в однакових умовах (освітлення, негативні

матеріали), бо інакше буде неможливим їх повноцінне порівняння. На цій стадії застосовують спеціальні оптичні пристрої: епідіаскопи, біноклярні, стереоскопічні біологічні мікроскопи (МБС, МУС, МС, МСК), методи газорідинної хроматографії, інфрачервоної спектрометрії тощо. На підставі застосування цих методів складають профілограми, спектри, криві осцилографічні записи.

На порівняльній стадії використовують такі окремі методи, як зіставлення оціночних даних, отриманих під час роздільного дослідження об'єктів, накладення об'єктів, мікроскопічні методи тощо.

Вказана стадія закінчується встановленням збігів і розбіжностей ознак порівнюваних об'єктів, однак це ще не свідчить про їх тотожність або її відсутність. Експерт повинен не тільки констатувати наявність збігів або розбіжностей, а й дати їм оцінку.

Оціночна стадія. На цій стадії експерт підсумовує результати дослідження й формує висновки.

На підставі внутрішнього переконання, використовуючи прийоми логічного узагальнення, абстрактного мислення, експерт оцінює всі виявлені в процесі дослідження збіги й розбіжності ознак і формує висновки. Оцінка проводиться на підставі аналізу й узагальнення всіх раніше розглянутих ознак в їх сукупності.

Оцінка ідентифікаційного значення ознак визначається їх стійкістю й частотою зустрічальності, що дає змогу ототожнити об'єкт.

В оціночній стадії також застосовують логічні методи дослідження (аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, ймовірно-статистичний) і модельні методи.

Важливе значення має послідовність оцінки ознак. Як свідчить експертна практика, оцінку ознак доцільно починати зі з'ясування значення розбіжностей ознак, а не збігів, що посвідчує об'єктивізацію висновку експерта.

Слід науково пояснити природу розбіжностей: чи означають вони, що

досліджуване відображення належить іншому об'єкту, або ці розбіжності знаходяться в межах допустимих змін ототожнюваного об'єкта (вікові зміни ознак зовнішності людини).

Достовірність і об'єктивність оцінки результатів проведеного дослідження забезпечується розглядом кількісно-якісних якостей ознак об'єктів експертизи.

На стадії оцінки результатів дослідження можуть використовуватися спеціальні об'єктивні умови (критерії) оцінки. В ідентифікаційних дослідженнях такими є:

- самотійність, відносна незалежність ознак;
- їх стійкість;
- невелика зустрічальність (специфічність) ознак;
- несуттєвість розбіжностей, що спостерігаються, їх наукове і практичне пояснення.

Висновок експерта є мисленнєвим процесом, який відбувається поступово. Поступово накопичуються окремі висновки, з яких експерт складає загальний висновок, що слугує відповіддю на поставлені питання.

У дослідженні використовуються професійні знання й досвід експерта, його вміння розпізнавати закономірності, що визначають індивідуальність досліджуваного об'єкта. На підставі свого переконання експерт формулює відповіді на поставлені перед ним питання.

Переконання експерта формуються на підставі врахування факторів: проведеного дослідження, вивчення представлених зразків, експертного експерименту і навіть вивчення матеріалів справи.

Своє пізнавальне і оціночне судження експерт будує на висуненні робочих версій, на вирішенні завдань в обсязі своїх спеціальних знань та існуючих методик дослідження; на обґрунтованості й надійності обраних методів, технічних засобів і правильності їх використання.

Деякі аспекти методологічного забезпечення судово-експертної діяльності закріплені в Законі України «Про судову експертизу». Відповідно

до ст. 8 цього Закону створено Координаційну Раду з проблем судової експертизи. Координація організаційної й наукової роботи потребує створення реєстру сертифікованих експертних методик з міжвідомчою координацією.

В Україні робота щодо формування реєстру атестованих (сертифікованих) судово-експертних методик проводиться секцією з теоретичних, загальнометодичних та організаційних питань судової експертизи Науково-консультативної і методичної ради з проблем судової експертизи (Наказ Міністерства юстиції України № 305/7 від 11 квітня 2003 р.).

3. ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ФОРМИ І ВИДИ.

Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ст. 101 КПК України).

Стаття 102 Кримінального процесуального кодексу України регламентує зміст висновку експерта. У ньому зазначаються такі відомості: коли, де, ким, на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутнім під час її проведення, питання, що були поставлені експертові, які матеріали використовував експерт та які провів дослідження, в тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка, обґрунтовані відповіді на поставлені питання. Якщо експерт виявив обставини, що мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право вказати на них у своєму висновку. Висновок підписується експертом.

Детальніше зміст висновку експерта регламентують різні відомчі нормативні акти. Так, проведення експертиз в експертних підрозділах органів

МВС України визначається Положенням про експертну службу МВС України, затвердженою наказом від 09 серпня 2012 р. № 691 (у Росії це додатки до наказу МВС Росії «Вопросы организации производства судебных экспертиз в экспертно-криминалистических подразделениях органов внутренних дел Российской Федерации» від 29 червня 2005 р. № 511). У них є спеціальний розділ, присвячений висновку експерта, наводиться його структура (вступна, дослідницька і заключна частини) і надається його форма. Така структура визнається Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз, що затверджені Наказом МЮ №53/5 від 08.10.1998 р.

Аналіз спеціальних джерел показує, що фактичні дані, які становлять зміст висновку експерта, виходять із трьох взаємопов'язаних, але не однорідних джерел. Одним із них є вихідні дані, до яких входять дані кримінального провадження та об'єкти, надані експерту особами, що залучили експерта і судом. Будь-яке експертне дослідження починається зі з'ясування завдань, вивчення вихідних даних і об'єктів. Обсяг і зміст фактичних даних, отриманих експертом із цього складного за своєю структурою джерела, визначає напрям дослідження, вибір методів і засобів для аналізу й порівняння досліджуваних об'єктів. Від досконалості методів і використаних приладів, правильності їх застосування завжди залежить повнота й точність виділених властивостей та ознак досліджуваних явищ, які становлять фактичний базис кінцевих висновків. Третім джерелом є сам експерт. Експерт, його спеціальні знання та досвід і є тим головним першоджерелом, завдяки якому фактичні дані, отримані із вказаних першоджерел, узагальнюються, проходять розумове оцінювальне оброблення і формуються у вигляді кінцевих висновків про факти, установлення яких було завданням експертизи.

Отже, *висновок експерта* складається з трьох частин: *вступної, дослідницької і заключної*.

Вступна частина містить: номер, дату, посаду експерта,

найменування експертно-криміналістичного закладу, дані про експерта:

- підстави для проведення експертизи;
- реєстраційні дані правопорушення або справи про адміністративне порушення;
- вид експертизи;
- перелік об'єктів, наданих експерту;
- перелік питань, поставлених експерту;
- при повторній експертизі — відомості про першу експертизу і мотиви призначення повторної.

У дослідницькій частині описується вся виконана експертом робота. Процес формування висновку експерта відображається за допомогою опису методів, техніки й остаточних результатів.

Якщо стосовно структури висновку експерта немає суттєвих розходжень, але щодо його змісту вчені розходяться у своїх думках (Р.С. Белкін, Д.Я. Мирський, Т.В. Сахнова, Ю.К. Орлов, А.Г. Довтян, Н.П. Майліс та ін.).

Так, у спеціальній літературі висловлюється думка, що в дослідницькій частині висновку слід викладати умови використання спеціальних знань, методику дослідження, його етапи, довідково-нормативну документацію, що використовувалися експертом.

Разом з тим у літературі існує погляд, що зі всього змісту висновку експерта доказове значення мають тільки викладені експертом висновки (відповіді на поставлені питання), а не проведені експертом дослідження і його методика. Тепер не потрібно в дослідницькій частині висновку робити детальний опис проведення досліджень, достатньо викласти його результати.

З другим поглядом важко погодитися, доречі, ст. 102 КПК визначає зміст висновку експерта до якого відносить докладний опис проведених досліджень.

Вважаємо, що у дослідницькій частині слід детально описувати:

- процес дослідження (його стадії);

- об'єкти, методи, засоби й отримані результати проведеної експертизи (їх мета, зміст умови, значення), виявлені ознаки та якості об'єкта;
- способи та прийоми порівняльного дослідження, результати оцінки збігів та розбіжностей ознак.

У *заклучній частині* в короткій та чіткій формі викладаються відповіді на поставлені перед експертом питання. На кожне питання надається відповідь або вказується на неможливість вирішення питання.

Висновки оформляються на підставі всебічного, глибокого і об'єктивного аналізу і синтезу результатів.

До висновку експерта додаються зразки, фототаблиці, схеми, графіки й інші ілюстровані матеріали, що підтверджують його. Кожен додаток має пояснювальні надписи і підписується експертом.

Під час процесуального доказування достовірність висновку визначається не тільки перевіркою зазначених вище його сторін, але й з'ясуванням відповідності висновків обставинам справи, які не викликають сумніву у сторін кримінального провадження й суду. Встановлення відповідності висновків експерта іншим доказам у справі є необхідним етапом оцінки кожного висновку.

Якщо виявлено суперечності між висновками та іншими доказами, то необхідно вивчити взаємозв'язані матеріали справи та з'ясувати, що розбіжність є наслідком необґрунтованих (помилкових) висновків експерта або ж недостовірності доказів, які їм суперечать.

Сучасний стан експертної науки та практики дає змогу вирішувати питання, які ставляться перед експертом.

Можливі ситуації, коли матеріали повертаються особі, яка призначила експертизу, без виконання. Наприклад, коли призупиняється процесуальний порядок призначення експертизи, або у зв'язку з відсутністю потрібних спеціалістів або необхідного обладнання.

Форми і види висновків експерта. Доказова цінність висновків експерта залежить від його логічної форми. У літературі з судової експертизи викладені такі класифікації висновків за цією підставою:

а) *за змістом предмета ствердження:*

- висновки про індивідуальний об'єкт або родову (групову) належність;
- категоричні та імовірні;

б) *за наявністю (відсутністю) логічних зв'язків* — альтернативні й однозначні, а також умовні й безумовні;

в) *за якістю зв'язку:* стверджувальні та негативні.

Висновок про індивідуальний об'єкт є прямим доказом факту тотожності. Підставою для висновку про тотожність є достатня сукупність ознак, що збігаються, за відсутності розбіжностей, які не можуть бути пояснені. Діагностичні висновки формулюються в тих випадках, коли досліджуваний об'єкт відомий, тобто віднесений до відомого класу об'єктів і необхідно з'ясувати його якості і час (давність) виготовлення, початковий стан, механізм утворення слідів, напрям нанесення пошкоджень або утворення слідів.

Висновок про родову (групову) належність будується за типом класифікаційного, тобто в ньому констатується, що порівнювані об'єкти належать до одного й того самого класу, роду, виду або групи. Такий висновок є непрямим доказом тотожності, цінність його вища, чим вужча група, до якої належить об'єкт. Підставою для такого висновку є достатня сукупність різних (групових) ознак за відсутності або недостатньої кількості індивідуальних ознак.

Категоричний висновок формулюється тоді, коли він повністю обґрунтований і не викликає сумнівів у межах проведеного дослідження.

Імовірний висновок дається експертом лише при високому ступені вірогідності факту, що встановлюється.

За наявності сумнівів у правильності відповідей експертові слід робити висновок про неможливість вирішення поставленого питання.

Імовірні висновки — непрямий доказ встановлюваного факту. Вони мають орієнтувальне інформаційно-пізнавальне значення для розкриття й розслідування злочинів.

Альтернативні висновки формулюються, коли експерт не може прийти до єдиного рішення і встановлює вичерпний перелік варіантів. Доказове значення альтернативного висновку в тому, що він обмежує кількість об'єктів, що перевіряються, підтверджує ймовірність тих, що залишилися.

Однозначний висновок формується тоді, коли експерт приходить до єдиного варіанту вирішення питання. Він дає можливість слідчим через виключення інших варіантів прийти до однозначного висновку про об'єкт, що розшукується, провівши всі необхідні слідчі дії.

Умовний висновок формується тоді, коли ствердження залежить від будь-яких умов і набуває доказового значення після того, як будуть підкріплені умови іншими матеріалами експертного дослідження.

Безумовний висновок не містить будь-яких умов, від яких залежить його правильність.

Висновок про неможливість вирішення поставленого питання не має доказового значення. Він передує висновку про окреме вирішення цього питання, якщо повне його вирішення неможливе. В.Г. Гончаренко та Ю.К. Орлов пропонують виділяти в самостійний підвид класифікаційні висновки. З цим можна погодитися, бо такі висновки сприяють правильній оцінці отриманої інформації під час вирішення як ідентифікаційних, так і діагностичних завдань.

Класифікаційні висновки використовуються у криміналістичній експертизі матеріалів, речовин та виробів (КЕМРВ).

Висновок експерта як процесуальне джерело доказів. Висновок експерта — одне із джерел доказів, які передбачені в КПК України (ч. 2 ст. 84). Ніякі докази не мають заздалегідь встановленої сили, і тому висновок експерта не має переваг перед іншими доказами.

Певний погляд на експертизу як на «особливий» доказ відноситься до теорії, яка визначала експерта науковим суддею. Л. Владимиров писав, що судді не можуть критично ставитися до експертизи, бо для розуміння її треба набувати кілька років наукових занять. Їм залишається тільки слідувати авторитетним вказівкам експертів. Дореволюційна концепція експерта — наукового судді суперечила принципу вільної оцінки доказів. Проте в окремих джерелах спеціальної літератури ще залишається думка про висновок експерта як особливе джерело доказів.

Порівняно з іншими доказами, висновок експерта має специфічні риси, обумовлені його сутністю:

- висновок експерта формується на основі використання спеціальних знань;
- висновок експерта є вивідним знанням, а не інформативним, як інші особисті докази (показання), знання.

У висновку експерта доказове значення має передусім його розумовий висновок, до якого він прийшов за результатами дослідження. У показаннях, поясненнях осіб відображаються й фіксуються лише безпосередньо сприйняті суб'єктивні факти. Тому, висновки суб'єкта за цими фактами не мають доказового значення. Вони повинні фіксуватися в протоколах слідчих (розшукових) дій та інших документах (обвинувальному акті, вироку тощо).

Висновок експерта або експертів як осіб, які мають необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання й несуть особисту відповідальність за даний ними висновок, є одним із самостійних видів джерел доказів (статті 101, 102 КПК України). Це полегшує стороні кримінального провадження і суду можливість перевірити і дати оцінку експертного висновку, а особиста відповідальність експерта є однією із гарантій достовірності його висновків.

Висновок експерта посідає провідне місце в системі доказів.

Експертиза виступає ефективним засобом встановлення обставин, що підлягають доказуванню і дає змогу використовувати в процесі розслідування й судового розгляду весь арсенал останніх досягнень у галузі науки і техніки. Як приклад можна навести дослідження наркотичних і психотропних речовин, вживання яких останнім часом збільшилося.

Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність.

Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний, обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення.

Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки.

Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Висновок експерта може мати вирішальне значення для розкриття злочину на початковому етапі розслідування, проте коли будуть отримані прямі докази, висновок експерта втрачає цінність і враховується тільки поряд із іншими доказами. Наприклад, результати ґрунтознавчої експертизи, у

процесі якої вдалося локалізувати частки ґрунту на взутті підозрюваного і прив'язати їх до місця події, будуть мати велике значення для розкриття злочину. Але тоді, коли будуть знайдені докази прямої причетності підозрюваного до злочину, висновок експерта вже не матиме вирішального значення.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики свідчить, що слідчі та суд (судді) під час оцінки висновку експерта майже не використовують допомогу спеціалістів, і якщо під час дослідження виникають сумніви, то допитують експерта (експертів), які проводили дослідження, або призначають повторну (додаткову) експертизу, а це приводить до продовження строку розслідування (розгляду) злочинів. У тих випадках, коли причиною суперечності є сам висновок експерта, слідчий або суд має право призначити відповідно додаткову (у разі неповного або недостатньо зрозумілого висновку) або повторну експертизу, якщо висновки експерта суперечать обставинам справи або встановлено нові дані, які можуть вплинути на висновки експерта, а також у разі суттєвих процесуальних порушень, що були допущені під час призначення та проведення експертизи. Якщо у справі недостатньо фактичних даних для оцінки достовірності висновків експерта, слідчий або суд повинні провести відповідні процесуальні дії (наприклад, допит конкретних осіб та ін.) з метою отримання необхідних додаткових матеріалів, які дають можливість провести таку оцінку.

У випадках, коли при розслідуванні щодо одного й того самого об'єкта проведено кілька експертиз, у тому числі комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, суд повинен дати оцінку кожному висновку з погляду всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів — членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок.

Не повинна віддаватися перевага висновку експертизи лише тому, що вона проведена комісійно, повторно експертом авторитетної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи тощо.

Складна структура експертного дослідження зумовлює неоднорідність змісту висновку як засобу доказування. Певною мірою висновок завжди ґрунтується на похідних фактичних даних (вихідні дані, виявлені властивості та ознаки досліджуваних об'єктів і порівняльних зразків та ін.).

Водночас, у цілому висновок експерта як єдиний процесуальний документ, який містить опис досліджень і висновки про факти, що встановлені на основі спеціальних знань, у процесі доказування є тільки початковим засобом. Це пояснюється тим, що висновок, складений відповідно до вимог ст. 102 КПК України, відображає весь процес установлення експертом фактів, які мають значення для справи. Експерт — єдиний носій усіх фактичних даних, отриманих під час дослідження та остаточних висновків про встановлені факти. Він також є укладачем висновку, який за умовами формування фактичних даних і за своїм походженням є безпосереднім замінником експерта у вигляді документа — оригіналу відомостей про встановлений ним факт.

На цих підставах, а також з точки зору прийнятого в теорії поділу доказів на початкові і похідні, висновок експерта слід розглядати як початковий доказ, який замінює у конкретній справі самого експерта, від якого він виходить. За ознакою механізму формування фактичних даних висновок експерта належить до особистих доказів, оскільки зміст його становить повідомлення у формі висновків, отриманих експертом у результаті дослідження певних матеріалів та об'єктів на основі спеціальних знань. Все викладене вище належить до *категоричних висновків*. Щодо *висновків імовірних*, то вони у слідчій і судовій практиці можуть мати лише певне тактичне значення, головним чином, під час досудового розслідування злочинів і не є засобом доказування у справі.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Технологія – це сукупність методів роботи з якими-небудь об'єктами під час певної професійної діяльності з метою досягнення її результатів.

Основні риси експертних технологій: комплексність (різні види діяльності), *системність* (об'єднують в єдине ціле експертні, слідчі, оперативно-розшукові дії), *стадійність* (диференціація на окремі взаємопов'язані схеми), *взаємодія суб'єктів застосування експертних технологій* (експерт, слідчий, спеціаліст, суддя, оперативний працівник, підозрюваний, захисник, потерпілий та інші особи, які реалізують свої права і обов'язки в процесі судово-експертної діяльності), *прогнозування* (передбачення експертних ситуацій і способів їх вирішення), *ситуаційність* (застосування їх залежно від ситуацій розслідування або розгляду справи).

Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Експертну методику необхідно розглядати в двох аспектах: як одне з основних понять загальної теорії судової експертизи і як інструмент практичної експертної діяльності.

Традиційне експертне дослідження, як правило, складається з п'яти стадій: підготовчої, роздільного дослідження, експертного експерименту, порівняльного дослідження, аналізу й оцінювання результатів.

Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Висновок експерта складається з трьох частин: вступної, дослідницької і заключної.

**ТЕМА № 5. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ
КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ**

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

11. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВАДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ
ТРАСОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
12. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВАДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ
БАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
13. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВАДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ
КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКУМЕНТІВ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Нормативні акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради.— 1996.— № 30.— Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради.— 2012.— № 4651-VI.
3. Закон України «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради.— 1994.— № 28.— Ст. 232.
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз // Наказ МЮ №53/5 від 08.10.1998 р.

Основна література

5. Беляева Г.А., Калашников А.Н. Методы технико-криминалистического исследования документов: Лекция.— Волгоград, 1987.
6. Бирюков В.В., Коваленко В.В. Криминалистическое исследование документов: Монография.— Луганск: РИО ЛИВД, 1999.
7. Винберг Л.А., Шванкова М.В. Почерковедческая экспертиза.— Волгоград, 1977.
8. Грановский Г.Л. Основы трасологии. Общая часть. — М., 1965; Особенная часть. — М., 1974.
9. Кантор И.В., Чулков И.А. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения. — Волгоград, 1993.
10. Клименко Н.І. Судова експертологія: Курс лекцій: Навчальний посіб. для студ. — К: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007.— 528 с.
11. Майлис Н.П. Судебная трасология: Учебник для вузов. — М., 2003.
12. Палий В.М., Сегай М.Я. Проблемы криминалистической экспертизы документов в условиях прогресса информатики // Криминалистика и судебная экспертиза.— Вып. 38.— К., 1989.

13. Разумов Э.А. Практическое руководство по криминалистике: учеб. практ. пособие / Под ред. И.П.Красюка. — К.: Элит Принт, 2011.
14. Русаков М.Н. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения.— Омск, 1981.
15. Трасология: Справочник криминалиста / Авт.-сост.: Г.Н. Степанов, А.И. Бронников. — Волгоград, 1997. Т. 1: Гомеоскопия.
16. Трасология: Справочник криминалиста / Авт.-сост.: Степанов Г.Н., Бронников А.И. — Волгоград, 1997. Т. 2: Механоскопия.
17. Экспертная криминалистическая идентификация // Теоретические основы. — М.: ВНИИСЭ, 1996. — Вып. 1. — 218 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ: закріпити теоретичні знання з питань призначення та проведення окремих видів криміналістичних досліджень. Розглянути сучасні можливості трасологічних, балістичних експертиз, криміналістичних досліджень документів та визначити специфіку їх технологій.

ВСТУП

При розслідуванні кримінальних правопорушень, проведенні досудового розслідування, розгляді цивільних і господарських справ для з'ясування різних обставин можуть ефективно використовуватися різноманітні сліди. Своєчасне виявлення, належна фіксація і кваліфіковане дослідження таких слідів дозволяє одержати важливу доказову інформацію про подію, причетних до неї осіб, застосовані злочинні знаряддя, способи і послідовність здійснення певних дій тощо.

1. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВАДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ТРАСОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Об'єктами судово-трасологічної експертизи є матеріальні сліди (рук, ніг, взуття, шин, знарядь та інструментів тощо), серед яких вирізняються об'єкти-носії слідів (слідосприймаючі об'єкти), об'єкти, що утворили сліди (слідоутворюючі об'єкти), об'єкти-зразки.

До об'єктів експертизи також належать дані про механізми взаємодії об'єктів, матеріали кримінальних, цивільних і господарських правопорушень.

Трасологічна експертиза поділяється на ряд видів, які, у свою чергу,

включають окремі підвиди експертних досліджень. Основними **видами трасологічної експертизи** є дослідження:

- слідів людини;
- слідів тварини;
- знарядь, інструментів, механізмів, агрегатів і утворених ними слідів;
- щодо встановлення цілого за окремими частинами;
- вузлів і петель;
- транспортних засобів і утворених ними слідів.

Трасологічна експертиза слідів людини включає такі підвиди експертних досліджень:

- дактилоскопічна експертиза;
- експертиза слідів окремих ділянок тіла людини (губ, вух, чола, носа тощо) і слідів нігтів;
- експертиза слідів босих та одягнених у шкарпетки (панчохи, колготки) ніг людини, а також слідів взуття;
- експертиза слідів рукавичок, одягу.

Основними підвидами *трасологічної експертизи знарядь, інструментів, механізмів, агрегатів* і утворених ними слідів є:

- експертиза слідів знарядь й інструментів;
- експертиза замків, замикальних механізмів і контрольних пристроїв (пломб).

В експертизі по **встановленню цілого за частинами** (встановленню належності частин одному цілому) підвиди звичайно не виділяються. Об'єктами, що найчастіше зустрічаються в практиці цієї експертизи, є частини виробів із скла і кераміки, одягу, знарядь та інструментів, паперу.

У рамках криміналістичного дослідження **транспортних засобів** і утворених ними слідів виокремлюють такі підвиди експертних досліджень:

- дослідження ідентифікаційних номерів і носіїв даних транспортних засобів;
- дослідження слідів шин (покришок) коліс транспортних засобів;

- дослідження розсіювачів світлосигнальної арматури транспортних засобів (фарних розсіювачів, покажчиків поворотів тощо);
- дослідження слідів виступаючих частин транспортних засобів;
- дослідження слідів, залишених на транспортних засобах різними перешкодами.

Особливу групу складають **експертизи виробів масового виробництва**.

Трасологічна експертиза вирішує *ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні (ситуалогічні)* задачі.

Предметом трасологічних ідентифікаційних задач є ототожнення різних об'єктів (людини, знарядь та інструментів тощо) за утвореними ними слідами. До ідентифікаційних задач відносять також встановлення належності частин до єдиного цілого і встановлення загального джерела походження. При цьому під джерелом походження розуміється індивідуально визначений об'єкт чи система об'єктів, функціонування яких є причиною утворення слідів та/або створення (виготовлення) предметів.

Діагностичні експертні задачі – це задачі з встановлення природи, властивостей і станів об'єктів (наприклад, справності замка, факту розкриття і повторного навішування пломби і т. ін.).

До ситуалогічних експертних задач належать задачі зі встановлення механізмів окремих (слідоутворення, взаємодії об'єктів) і загальних (діяльність людини в рамках визначеної матеріальної обстановки) подій.

Ідентифікація людей і предметів за утвореними ними слідами дозволяє встановлювати факт їх перебування на місці події, а також визначати, однією чи різними особами або предметами залишені ці сліди. Ідентифікації підлягають будь-які матеріальні об'єкти за умови, що в слідах відобразився індивідуально-характерний комплекс ознак даних об'єктів чи їх елемента (елементів). У деяких випадках комплекс ознак, що відобразилися в слідах, є недостатнім для індивідуальної ідентифікації слідоутворюючого об'єкта, однак дозволяє встановити належність останнього до визначеного роду чи

групи. У такому разі встановлюється родова (групова) належність об'єктів, а ідентифікаційна значущість дослідження визначається розмірністю відповідної групи (кількістю об'єктів, що її складають) – чим менше об'єктів складають певну групу, тим вище доказова цінність висновку про встановлення групової належності.

Діагностична трасологічна експертиза дозволяє встановлювати факти, що мають важливе значення як для розшуку осіб і предметів, так і для доведення їх належності до розслідуваної події. Наприклад, при дослідженні відповідних слідів людини методами експертної діагностики встановлюються стать, вік, ріст, характерні ознаки ходи, особливості будови шкіряних покривів (наявність шрамів та ін.), а в деяких випадках – навіть ознаки професійної належності. Діагностичні дослідження слідів знарядь та інструментів дають можливість встановити вид слідоутворюючих об'єктів, ознаки, за якими можна проводити їх розшук, і низку інших даних.

У процесі ситуаційних досліджень встановлюються взаємне розташування (локалізація) об'єктів, характер, напрямки і послідовність їх переміщень, способи здійснення певних дій (способи злому тощо), навички виконання операцій (злому, відмикання замка стороннім предметом тощо), часові характеристики події, можливість здійснення певних дій у конкретній обстановці, визначення якої є особливо важливим при вирішенні питання про інсценівку крадіжки, самоповішення тощо.

При проведенні трасологічних експертиз використовується широкий спектр *методів і апаратно-технічних засобів*. Перевагою таких експертиз є те, що дані методи і засоби дозволяють проводити в основному неруйнівні дослідження об'єктів. Це досягається за рахунок застосування візуальних, мікроскопічних, фотографічних, магнітооптичних та інших методів. У трасології також широко застосовуються методи моделювання і реконструкції. Система методів трасологічної експертизи дозволяє встановлювати фактичні дані, що відносяться як до об'єктів, у результаті взаємодії яких утворилися сліди, так і до механізму утворення окремих слідів

і комплексів слідів, взаємозв'язок між слідами, вплив на слідоутворення обстановки місця події і на цій основі одержувати інформацію про характер і способи дій осіб.

У деяких випадках для вирішення поставлених перед трасологічною експертизою питань про можливість здійснення певних дій в умовах конкретної обстановки місця події необхідно проведення досліджень безпосередньо на місці події.

Якщо на об'єктах виявляються не тільки сліди-відображення, а й сліди-відшарування або сліди-нашарування речовини (субстрату), для вирішення питання про те, чи мала місце контактна взаємодія між даними об'єктами, проводиться комплексна експертиза за участю трасолога, хіміка, фізика, біолога чи інших фахівців.

За необхідності дослідження пошкоджень одягу, заподіяних одночасно з ушкодженнями на тілі людини, а також слідів зубів людини, призначаються судово-медичні експертизи, які проводяться в медико-криміналістичних підрозділах бюро судово-медичної експертизи. Разом з тим для встановлення даних, що належать до механізму й умов заподіяння таких ушкоджень (взаємне розташування нападника і потерпілого, послідовність заподіяння ушкоджень тощо), необхідне призначення комплексних судових медико-криміналістичних (наприклад судово-медичних і судово-трасологічних) експертиз.

Можливості трасологічної експертизи, її видів і підвидів прослідковуються у переліку питань (задач), що можуть бути вирішені з використанням відповідних методик і апаратно-технічних засобів.

Встановлення фактичних даних у справі методами трасологічних експертиз багато в чому зумовлюється ретельністю пошуку слідів і об'єктів на місці події, якістю фіксації і вилучення, повнотою відображення в протоколах і додатках до них даних про матеріальну обстановку місця події, виявлені сліди та зміни, спричинені подією. Для забезпечення належної якості огляду місця події, різного роду об'єктів, правильної фіксації

виявлених слідів та їх точного опису необхідне залучення фахівців-криміналістів.

Вилучення слідів має здійснюватися після їх опису, складання відповідних планів, схем і фотографування за правилами судової фотографії з використанням масштабних лінійок чи (якщо сліди мають значні розміри, наприклад, слід гальмування) з використанням перспективних масштабів.

Виявленню і фіксації, у тому числі фотографічній, підлягають усі сліди, зв'язок з розслідуваною подією яких очевидний чи передбачається. Разом з тим для подальших ідентифікаційних і діагностичних досліджень з числа однакових слідів (наприклад слідів, які утворюють доріжку) необхідно вилучити декілька найбільш повних і чітких.

Незначні розміри чи нечіткість виявлених слідів не повинні розглядатися як підстави для відмови від їх вилучення і направлення на лабораторне дослідження. У слідах невеликих розмірів можуть відобразитися ознаки, достатні для ідентифікації слідоутворюючого об'єкта. Так, практиці трасологічної експертизи відомі випадки ідентифікації знаряддя злочину за слідами (подряпинами) шириною 0,2 мм, ідентифікації голки за слідом вістря, сокири – за малопомітним дотиком до латунної трубки її вістря тощо. Ознаки слідоутворюючого об'єкта можуть бути більш повно виявлені в лабораторних умовах при застосуванні спеціальних методів фотозйомки або за рахунок додаткової обробки. Наприклад, нечіткі або слабко виражені сліди деталей транспортних засобів на одязі можуть бути сфотографовані з достатнім контрастом при використанні ультрафіолетових, інфрачервоних променів чи спеціальних світлофільтрів. У нечітко виражених слідах можуть міститися мікрокількості речовини слідоутворюючого об'єкта, які взагалі візуально не помітні (сліди металізації тощо). Варто також враховувати, що в нечітких слідах завжди відображаються ознаки механізму взаємодії, які несуть важливу інформацію ситуаційного характеру (наприклад, про напрямок переміщень знарядь злочину тощо).

При проведенні ідентифікаційних судово-трасологічних експертиз

досліджуються ознаки зовнішньої будови слідів, що відобразилися на слідосприймаючих об'єктах, з урахуванням їх взаємного розташування, механізму утворення тощо. У разі необхідності проводяться відповідні експерименти.

За слідами-відображеннями можуть бути ототожнені будь-які предмети матеріального світу, які мають відносно сталу структуру, в тому числі, що варто особливо зазначити, й вироби масового виробництва (взуття фабричного виготовлення, шини й скло розсіювачів фар транспорту, кабельна продукція, гудзики, цвяхи, пляшки тощо).

При фіксації слідів необхідно застосовувати методи, що забезпечують максимально точну передачу в копіях (зліпках) ознак слідоутворюючих об'єктів. Особливу увагу треба приділити підготовці об'єктів до направлення їх до експертної установи (наприклад, гіпсові зліпки взуття необхідно висушити, не видаляючи з них нашарувань ґрунту) і упакованню даних об'єктів. Потрібно пам'ятати загальне правило, якого необхідно завжди дотримуватись: упаковання речових доказів має забезпечувати збереження об'єктів і наявних на них слідів у тому вигляді, в якому вони були виявлені на місці події. Необхідно враховувати, що матеріал для упаковання треба вибирати залежно від властивостей і стану об'єктів зі слідами, що вилучаються. Наприклад, одяг (виготовлений з натуральних або синтетичних волокон тощо) варто пакувати не в поліетиленові пакети, а застосовувати для цього папір. Якщо на об'єкті виявлена чи передбачається наявність слідів, що легко пошкоджуються (сліди рук, пилові нашарування тощо), при його упакованні треба вжити заходів до запобігання контакту слідосприймаючої поверхні з матеріалом упаковання.

1.1. ДАКТИЛОСКОПІЧНА ЕКСПЕРТИЗА.

Під час перебування на місці злочину, здійснюючи різноманітні дії, злочинець та інші особи можуть залишати сліди рук на найрізноманітніших предметах, причому деякі такі дії іноді не контролюються свідомістю, що

особливо важливо в тих випадках, коли зазначеними особами вживаються заходи до знищення слідів (протирання дверних ручок, предметів, яких вони торкалися, тощо).

Ефективність пошуку слідів рук, так само як і інших слідів, істотно зростає, якщо в процесі огляду вдається скласти уявлення про характер і послідовність дій осіб на місці, тобто застосовується метод моделювання.

При виборі засобу копіювання слідів необхідно враховувати характеристики застосованої проявлюючої речовини та слідосприймаючої поверхні. З гладких поверхонь (покрита лаком деревина, пластмаса, метали, лакофарбове покриття автомобілів, скло тощо) сліди рук копіюються на дактилоплівки. Сліди рук, розташовані на поверхнях зі складним рельєфом (виступи, поглиблення та ін.), а також об'ємні сліди рук (на пластиліні, воску тощо) доцільно копіювати з використанням зліпочних мас, у числі яких добре зарекомендувала себе паста «К».

Для ідентифікації особи (осіб), яка перевіряється, в усіх випадках необхідно одержати експериментальні сліди (відбитки) рук. Відібрання експериментальних відбитків має проводитися відповідно до вимог процесуального закону з використанням бланків дактилокарт або аркушів білого паперу належної щільності. Дактилокарти й аркуші паперу повинні бути відповідним чином завірені.

Ототожнення людини за слідами пальців (долонь) рук, як правило, проводиться на підставі збігу загальних і окремих ознак папілярних узорів. Для категоричного висновку про тотожність достатньо збігу, поряд із загальними ознаками, 8-12 окремих ознак узору. Кількість окремих ознак узору, що збігаються, достатня для ототожнення, залежить від частоти, з якою зустрічаються деталі узору, котра встановлюється на підставі дослідження численного експериментального матеріалу. Чим рідше у загалі ознак зустрічаються ознаки, що збігаються («обривки» папілярних ліній, «гачки», «вічка», «пунктири» тощо), тим менша їх кількість є достатньою для ототожнення.

У тих випадках, коли слід пальця (долоні) не містить достатнього для ототожнення таким методом комплексу ознак, але деталі узору, відбиті в ньому, дозволяють локалізувати конкретну ділянку пальця або долоні, для ідентифікації можуть бути використані мікроознаки будови узору (форма і взаємне розташування пор і країв папілярних ліній). Такі дослідження називаються *пороскопічними* і *еджеоскопічними*.

Останнім часом у практику судово-біологічних відділень бюро судово-медичної експертизи та Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України впроваджено методики дослідження потожирових відділень людського організму та епітеліальних нашарувань, які дозволяють визначити групову належність (антигенну характеристику) особи, яка залишила сліди, а в окремих випадках – і встановити конкретну особу на підставі виявленої молекули ДНК. Істотною позитивною якістю цих методик є можливість дослідження мазків і неповних або неякісних слідів папілярних узорів, не придатних для ототожнення дактилоскопічними методами.

На вирішення *дактилоскопічної експертизи* можуть бути поставлені такі питання:

1. Чи є на предметах, вилучених на місці події, сліди рук?
2. Чи придатні ці сліди для ідентифікації особи?
3. Якою рукою і якими пальцями залишено сліди?
4. Якими ділянками долонної поверхні залишено сліди?
5. У результаті якої дії (торкання, захоплення тощо) залишено сліди рук?
6. Чи відобразилися в слідах особливості рук особи, яка залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо), і які саме?
7. Який приблизний зріст особи, котра залишила сліди рук?
8. До якої вікової групи належить особа, котра залишила сліди рук на місці події?
9. Протягом якого часу могли зберігатися сліди наданому об'єкті в конкретних умовах місця події?
10. У якій послідовності утворені сліди рук, виявлені на місці події?

11. Чи залишені сліди рук, вилучені в різних місцях, однією особою?

12. Чи залишені сліди рук, вилучені на місці події, даною особою?

1.2. ЕКСПЕРТИЗА СЛІДІВ НІГ І ВЗУТТЯ.

Сліди босих, узутих, одягнених у шкарпетки чи панчохи (колготки) ніг можуть бути виявлені не тільки на опорних (грунт, підлога та ін.) поверхнях чи предметах, а й на інших поверхнях (предметах). Наприклад, при оглядах місць злочинів, пов'язаних із проникненням у приміщення, такі сліди можуть бути виявлені на стінах, підвіконнях тощо. Сліди ніг і взуття можуть бути *видимими чи латентними, об'ємними чи поверхневими, статичними чи динамічними*.

Видимі сліди утворюються за рахунок деформацій слідосприймаючого об'єкта (об'ємні сліди), нашарування на слідосприймаючий об'єкт речовин з взуття (поверхневі сліди-нашарування) чи відшарування в процесі слідового контакту з поверхні слідосприймаючого об'єкта (поверхневі сліди-відшарування).

Об'ємні сліди поділяються на вдавнені (статичні) і сліди ковзання (динамічні). Вдавнені сліди ніг (взуття) утворюються на пухкому ґрунті, вологій глині, снігу, піску та аналогічних сприймаючих поверхнях. Сліди ковзання утворюються в результаті динамічних контактів ніг (взуття) з якими-небудь поверхнями (наприклад, при ударі об перешкоду, контакті взуття з транспортним засобом тощо).

У слідах босих ніг відображаються:

- папілярні узорі, аналогічні узорам долонь рук (чітке відображення папілярних узорів є характерним, в основному, для поверхневих слідів);
- форма і розміри стопи та її елементів (пальців, п'яти);
- особливості будови стопи та її елементів;
- ознаки механізму слідоутворення.

У слідах взуття відображаються:

- форма і розміри підошви і каблука, а також їх елементів (частин);
- особливості будови контактних поверхонь взуття (носка, зовнішнього,

внутрішнього і заднього зрізів підметки, переднього зрізу каблука, у деяких випадках – і бічної поверхні) у тому числі їх рельєфів (зони зносу, головок цвяхів, порізів тощо);

➤ ознаки механізму слідоутворення.

Значну за обсягом інформацію про людину і характер її переміщень можна отримати при вивченні утвореної нею доріжки слідів ніг, встановити важливі для розшуку особи відомості діагностичного характеру:

- статеву належність;
- належність до певної вікової групи;
- стан опорно-рухового апарату (наприклад при кульгавості довжина кроку ушкодженої ноги більша, ніж довжина кроку здорової ноги);
- фізичний стан (алкогольне чи наркотичне сп'яніння, перевтома, деякі хвороби, поранення);
- співвідношення розмірів взуття і стопи (особливості зносу відповідно передньої, середньої і задньої частини підметки);
- наявність і розташування вантажу (попереду, позаду, у лівій чи правій руці).

Треба також враховувати, що не придатні для ідентифікації сліди взуття можуть бути використані для виключення взуття осіб, які перевіряються, за загальними ознаками, що відобразилися у слідах. Якщо виявлені на місці події сліди взуття для ідентифікації не придатні, доцільно вилучити з найменш чітких слідів зразки ґрунту, що дозволить надалі, за умови швидкого виявлення взуття, призначити судово-ґрунтознавчу експертизу для вирішення питання про походження нашарувань ґрунту на взутті.

Крім предметів зі слідами чи копій слідів (гіпсових та інших зліпків, слідів, відкопійованих на дактилоплівку), на ідентифікаційну експертизу направляється взуття, що перевіряється, та інші матеріали щодо виявлення і фіксації слідів (фотознімки тощо). Ні в якому разі не можна видаляти з поверхні зліпків прилиплий ґрунт, оскільки некваліфіковане очищення зліпка

може призвести до втрати ідентифікаційної інформації. За необхідності ідентифікації особи за слідами босих ніг експериментальні відбитки відбираються в такий самий спосіб, як і експериментальні відбитки рук (типографська фарба, валик).

Обов'язково необхідно з'ясувати і навести в постанові про призначення експертизи дані про час носіння взуття після події, його ремонтів, про те, хто його міг носити з числа певних осіб (одним й тим самим взуттям, наприклад мисливськими чоботами, можуть користуватися різні особи) тощо.

На вирішення *судово-трасологічної експертизи слідів ніг (взуття)* людини можуть бути поставлені такі питання:

1. Чи є на об'єктах, виявлених на місці події, латентні сліди ніг (взуття)?
2. Чи придатні сліди ніг (взуття), виявлені на місці події, для ідентифікації?
3. Взуттям якого типу (чоловіче, жіноче, фасон, модель) залишено сліди?
4. Скільки осіб, судячи зі слідів взуття, знаходилися на місці події?
5. Взуттям якого розміру залишено сліди?
6. Який орієнтовний зріст особи (осіб), сліди взуття якої (яких) виявлені на місці події?
7. Чи відобразилися в слідах взуття його характерні риси (характер зносу, сліди ремонту тощо), і які саме?
8. Який механізм утворення цих слідів (чи залишені вони при ходьбі, бігу тощо)?
9. Чи відобразилися в доріжці слідів ніг (взуття) особливості опорно-рухового апарату особи, яка їх залишила, і які саме (особливості постановки стоп, кульгавість тощо)?
10. У якому напрямку переміщалися особи, сліди ніг (взуття) котрих виявлені на місці події?
11. Чи залишені виявлені на місці події сліди босих ніг особами, підозрюваними у здійсненні злочину?
12. Одним чи різним взуттям залишені сліди, виявлені на місці події?
13. Чи однакові елементи доріжки слідів ніг, виявленої на місці події, та

елементи експериментальної доріжки слідів, які залишила особа, підозрювана у вчиненні злочину?

14. Чи залишені виявлені на місці події сліди взуттям, вилученим у підозрюваного, чи його ногами, одягненими в шкарпетки (панчохи)?

15. Чи не носилися виявлені на місці події калоші на взутті, вилученому у підозрюваного?

Аналогічні питання можуть бути поставлені й стосовно слідів ніг, одягнених у панчішно-шкарпеткові вироби.

1.3. ЕКСПЕРТИЗА СЛІДІВ ЗНАРЯДЬ ЗЛОМУ Й ІНСТРУМЕНТІВ.

Утворення слідів знарядь та інструментів характерно для злочинів, пов'язаних з подоланням різного роду перешкод з метою проникнення в приміщення (замки, двері і вікна, стіни, стелі, підлоги жилих, господарських, складських та інших приміщень), розкриттям сховищ (сейфів, металевих шаф та ін.), відокремленням частин різних об'єктів з метою крадіжки (кабелів, вузлів і агрегатів устаткування, лісу на корені тощо).

Знаряддя злому, що використовуються злочинцями можна поділити на побутові інструменти (зубила, свердла, пилки, сокири, домкрати тощо), спеціально призначені для злому (наприклад, «гусяча лапа») і підручні предмети (ціпок, камінь, цвях тощо).

Трасологічна експертиза слідів злому не тільки визначає вид і здійснює ідентифікацію інструментів (знарядь), а й встановлює ряд обставин, пов'язаних з виконанням окремих дій і способом здійснення злому в цілому.

Виявлення слідів знарядь та інструментів у більшості випадків труднощів не викликає. Разом з тим мікросліди (дрібні подряпини, вм'ятини та ін.), що потенційно можуть бути придатними для ідентифікації, як правило, залишаються поза увагою осіб, які проводять огляди місць подій. Для пошуку таких слідів необхідно подумки моделювати дії злочинця і роботу інструментів (знарядь злому), використовувати косо спрямоване світло й лупи.

Предмети, на яких виявлені сліди, як правило, надаються для

проведення трасологічної експертизи в натурі. Якщо такі предмети не можна *вилучити* (наприклад, двері з коробом, стіна), то з них робляться вирізки частин зі слідами. Якщо сліди утворилися на суміжних частинах будівельних та інших конструкцій, необхідно вилучати частини зі слідами обох конструкцій. При виявленні розділених внаслідок розпилу, розрубів чи розрізання частин предметів треба вилучати всі їх частини із зазначеними слідами. Часто при зломах від перешкод відокремлюються частини, на яких можуть бути виявлені придатні для ідентифікації сліди – друзки, стружка, обрубки тощо. Усі ці предмети необхідно виявити і вилучити. У разі виявлення слідів розпилу металевих перешкод необхідно знайти і вилучити всі металеві частки, що утворилися в процесі розпилу, оскільки в числі цих часток можуть бути виявлені відламані зубці ножівки по металу, встановлення належності яких до конкретного ножівкового полотна не є особливо складним, тоді як ідентифікувати ножівку за ошурками практично неможливо.

У постанові (ухвалі) про призначення експертизи необхідно вказувати час виявлення слідів, стан об'єкта зі слідами (сухий, вологий і т. ін.), способи їх фіксації та вилучення, умови збереження такого об'єкта. Стосовно знарядь, що перевіряються, варто з'ясувати, чи були вони в експлуатації і як довго, чи піддавалися вони якій-небудь обробці (ремонту, заточуванню, фарбуванню).

Загальними правилами при визначенні послідовності призначення експертиз є:

- у першу чергу призначити і проводити експертизи тих слідів, нашарувань і часток, які зазнають швидких змін (наприклад плями крові, інші речовини біологічного походження, продукти пострілу і вибуху тощо) чи склад яких може змінитися в процесі транспортування і експертних досліджень (наприклад, склад нашарувань волокон);
- експерт, якому доручається першим провести дослідження, має бути сповіщений про експертизи, що будуть проводитися щодо даних об'єктів надалі;

- експерт, якому доручається проведення чергового дослідження, повинен мати дані про проведені раніше експертизи, а також про застосовані при їх проведенні методи.

Якщо в процесі огляду слідчим (судом) на підлягаючих перевірці знаряддях (інструментах) виявлені частки зі стійкою морфологією (частки фарби, деревини тощо), треба враховувати можливість встановлення належності цих часток зламаній (пошкодженій) перешкоді за загальними лініями і поверхнями зламу (встановлення належності частин єдиному цілому).

У випадках коли для вирішення питання про належність часток яким-небудь об'єктам необхідне вивчення їх різних властивостей, наприклад зовнішньої морфології (компетенція експертів-трасологів) і внутрішньої будови та/або складу (компетенція судових біологів, фізиків і хіміків), необхідно призначати комплексні експертизи.

На вирішення *судово-трасологічної експертизи слідів знарядь злочину й інструментів* можуть ставитися такі питання:

1. Чи є на предметах речової обстановки місця події (двері, вікна тощо) сліди знарядь злочину?
2. У результаті яких дій (розріз, розруб, розпил, свердління) утворилися ці сліди?
3. З якого боку (із зовнішнього чи внутрішнього) зроблений злом (руйнування) перешкоди?
4. Яка послідовність утворення слідів?
5. Якими знаряддями й інструментами утворені сліди злочину?
6. Чи відобразилися в слідах характерні ознаки цих знарядь та інструментів (дефекти, сліди обробки тощо)?
7. Які особливості способу злочину?
8. Які сліди (частки речовин) могли утворитися на застосованих для злочину знаряддях та інструментах при здійсненні злочину?
9. Які сліди (частки речовин) могли утворитися на тілі й одязі особи при

здійсненні злочину?

10. Чи залишені сліди, виявлені на місці події, знаряддям (інструментом), вилученим у підозрюваного?

Слід також зазначити, що методами трасологічної експертизи вирішуються і питання відносно *рельєфних знаків*, у тому числі *рельєфних відбитків печаток*. До числа об'єктів, що найчастіше зустрічаються в практиці *експертизи рельєфних знаків*, відносяться відбитки пробірних і аналогічних їм клейм. По цих об'єктах трасологічною експертизою вирішуються такі питання:

1. Чи є на виробі відбиток (позначення) пробірного клейма?
2. У який спосіб нанесено на виріб рельєфне зображення пробірного клейма?
3. Який вид і зміст пробірних клейм, відбитки котрих нанесено на виріб?
4. У який спосіб і за допомогою яких інструментів і устаткування виготовлено пробірні клейма, відбитки котрих нанесено на виріб?
5. Чи відповідає клеймо, за допомогою якого нанесений відбиток (рельєфне зображення) на виріб, вимогам, встановленим для державних пробірних клейм?
6. Які характерні ознаки клейма, відбиток котрого нанесений на виріб (ступінь зносу, експлуатаційні дефекти тощо)?
7. Чи нанесені відбитки клейм на різних виробках одним й тим самим клеймом?
8. Якій установі пробірного нагляду (інспекції) чи підприємству належить пробірне клеймо, відбиток котрого нанесений на виріб?
9. Відбиток на виріб нанесений справжнім чи підробленим клеймом?

В експертизі слідів знарядь злочину особливе місце посідають дослідження *замикальних механізмів та запобіжних, сигнальних і контрольних пристроїв*.

Замикальні механізми, переважно навішувані, сейфові, накладні, врізні та інші замки, і запобіжні, сигнальні пристрої, переважно пломби, рельєфні

печатки тощо, складають окрему групу об'єктів, технічний стан яких і наявність на них певних слідів та їх характер набувають доказового значення.

При *трасологічному дослідженні замків* можна вирішити такі питання:

1. Чи справний механізм замка (навішуваного, врізного, прирізного тощо), вилученого на місці події?
2. Чи можна відкрити замок, вилучений на місці події, сторонніми предметами (відмичками, підібраними або підробленими ключами)?
3. Чи не відкривався вилучений на місці події замок сторонніми предметами (відмичками, підібраними чи підробленими ключами)?
4. Чи одним способом відімкнено (зламано) пред'явлені експерту замки?
5. У відімкненому чи замкненому стані знаходився замок у момент його пошкодження?
6. Чи не відкривався вилучений на місці події замок яким-небудь з ключів чи якоюсь з відмичок, вилучених у даного громадянина?
7. Чи можливо відімкнути даний контрольний замок без пошкодження контрольного вкладиша?
8. Чи не знімалися зліпки з замка або ключів?

Необхідно мати на увазі, що при дослідженні слідів на деталях механізму замка можуть бути встановлені факти не лише відмикання замка конкретним предметом, а й спроб відмикання його стороннім предметом, які не привели до відмикання. Наявність слідів стороннього предмета на деталях механізму не завжди свідчить про те, що замок було відімкнено даним предметом. Трапляється, що такі сліди утворюються в процесі симуляції крадіжок.

У ході розслідування крадіжок з *металевих сховищ* (сейфів, шаф, ящиків) можуть вирішуватись шляхом експертизи такі питання:

1. У який спосіб було розкрито (відімкнено) металеву шафу (ящик, сейф)?
2. За допомогою яких знарядь (інструментів, апаратів для термічного різання металів тощо) було розкрито металеву шафу (ящик, сейф)?

3. У якому положенні (закритому, відкритому, замкненому на один оберт ключа) були деталі механізму замка металевої шафи (ящика, сейфа) під час злому його дверей?

В останньому випадку можна одержати цінну інформацію, якщо відбулася симуляція злому.

1.4. ЕКСПЕРТИЗА ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ І УТВОРЕНИХ НИМИ СЛІДІВ.

Криміналістичні експертизи транспортних засобів і утворених ними слідів призначаються у справах про крадіжки транспортних засобів, дорожньо-транспортні пригоди та про інші злочини, при здійсненні яких використовувалися транспортні засоби.

Об'єктами експертизи є транспортні засоби, сліди, утворені ними, або сліди на транспортних засобах. Транспортний засіб у цілому є об'єктом трасологічної експертизи тоді, коли необхідно вирішити питання про зміну (чи відсутність такої) ідентифікаційних номерів (кузова, двигуна), встановлення року випуску, заміну носіїв даних про автомобіль (номерної і кодової табличок тощо). Для вирішення питання про зміну номера кузова шляхом заміни панелі з номерною площадкою призначаються комплексна судово-хімічна (дослідження лакофарбового покриття) і трасологічна експертиза. Питання про заміну вузлів і агрегатів та про переобладнання транспортного засобу вирішується комплексною трасологічною і авто-товарознавчою експертизою.

Утворені транспортними засобами сліди поділяються на сліди, залишені *ходовою частиною* (колесами, гусеницями, полозами), утворені *іншими деталями* (бампером, фарами, облицюванням радіатора, зовнішніми дзеркалами заднього виду, частинами кабіни чи кузова), *уламками і частками*, що відокремилися від транспортного засобу (скло, лакофарбове покриття, бруд, паливно-мастильні матеріали тощо).

На самих транспортних засобах можуть бути виявлені сліди інших

транспортних засобів, рук, одягу і взуття пішоходів, нерухомих перешкод, крові, волосся тощо.

Можливість вирішення криміналістичною експертизою транспортних засобів і залишених ними слідів ідентифікаційних, діагностичних і ситуаційних задач багато в чому залежить від якості і повноти виявлення і фіксації слідів.

Так, для встановлення максимально повних даних за слідами коліс (шин) транспортних засобів, виявлених на місці події, необхідно вивчити кожен слід і визначити, подібними чи різними є малюнки протекторів шин, зафіксувати фотозйомкою і вимірюванням ознаки, що дозволяють визначити базу транспортного засобу, дані про колію і ширину слідів, а також про довжину окружності шини. База транспортного засобу (відстань між передніми і задніми осями) визначається шляхом вивчення статичних слідів, що утворилися при стоянці, а також слідів розвороту, що утворюються при русі заднім ходом. Для встановлення розмірів колії транспортного засобу вимірюється відстань між подовжніми осями слідів, залишених лівими і правими колесами. Якщо задні колеса спарені, колію передніх коліс вимірюють по слідах, утворених при поворотах транспортного засобу. Ширина слідів коліс – це відстань між: бічними границями сліду одного колеса. Якщо слід утворений протектором і фрагментами боковини шини, крім ширини сліду, необхідно вимірити і ширину бігової доріжки – ширину частини сліду, утвореної протектором шини. Доцільно також виміряти довжину окружності шини, що визначається як відстань між відбитками одного й того самого елемента шини.

Для ідентифікації транспортних засобів за об'ємними слідами шин необхідно виготовити зліпки із застосуванням таких самих методів, як і при виготовленні зліпків об'ємних слідів ніг. Фіксація форми грудок бруду, що відокремилися від шин, здійснюються тими самими методами, що й фіксація слідів на поверхні піску, тощо.

Для встановлення моделей транспортних засобів за слідами шин на

експертизу направляються об'єкти зі слідами (папір, одяг потерпілого тощо), зліпки (грудки бруду), протоколи оглядів зі схемами і фотознімками. Гіпсові зліпки і грудки, що відокремилися від шин, мають бути упаковані таким чином, щоб виключити їх пошкодження при транспортуванні. Одяг потерпілих висушується, після чого в розгорнутому вигляді вміщується між аркушами пакувального паперу і фіксується таким чином, щоб виключити їх зсув. Категорично забороняється згортувати чи упаковувати одяг у поліетиленові пакети (мішки).

При виявленні транспортного засобу, що підлягає перевірці, його огляд і відібрання експериментальних слідів необхідно проводити за участі фахівця-криміналіста. Об'ємні експериментальні сліди шин утворюють на рівних ділянках пухкого чи глинистого ґрунту. Гіпсові зліпки необхідно виготовляти протягом мінімум одного обороту колеса. Для одержання поверхневих слідів на шину (покришку) наноситься типографська фарба, а рулон шпалери чи пакувального паперу поміщається на пласку поверхню (між шпалерою і поверхнею доцільно прокласти аркуші картону, що поліпшить чіткість експериментальних слідів).

При призначенні експертизи необхідно з'ясувати й у постанові (ухвалі) вказати, який час після виявлення слідів експлуатувався транспортний засіб, із зазначенням величини пробігу, чи проводилися заміна, перестановка (з одних коліс на інші) чи ремонт шин, у чому полягав ремонт. Якщо шини замінювалися, необхідно знайти зняті шини, причому одна зі знятих шин може знаходитися в автомобілі на запасному колесі.

Для встановлення обставин взаємодії окремих об'єктів і механізму ДТП у цілому можуть призначатися комплексні експертизи. Якщо ДТП пов'язано з наїздом на пішоходів або травмуванням (смертю) осіб, які перебували в салоні (кабіні) транспортного засобу, призначаються комплексні судово-медичні, судово-трасологічні і судово-автотехнічні експертизи. За наявності відповідних об'єктів до участі в комплексних експертизах залучаються експерти-хіміки і біологи.

Криміналістична експертиза транспортних засобів вирішує широкий спектр питань ідентифікаційного, діагностичного і ситуаційного характеру.

Відносно самого транспортного засобу можуть бути поставлені такі питання:

1. У який спосіб нанесено ідентифікаційний номер кузова (двигуна, шасі) автомобіля?
2. Чи наносився номер на номерну площадку кузова (двигуна) автомобіля?
3. У який спосіб оброблена номерна площадка двигуна автомобіля?
4. Якій моделі і комплектації відповідає номер кузова даного автомобіля?
5. Чи відповідає номер двигуна моделі (модифікації) даного автомобіля?
6. Чи змінювався ідентифікаційний номер кузова (двигуна) автомобіля?
7. У який спосіб змінювався ідентифікаційний номер кузова (двигуна) автомобіля?
8. Якщо ідентифікаційний номер кузова (двигуна) автомобіля змінювався, який первинний ідентифікаційний номер?
9. Чи відповідає спосіб нанесення (зміни) ідентифікаційного номера кузова (двигуна) способу, застосовуваному станціями техобслуговування?
10. У який спосіб виготовлена і встановлена номерна табличка автомобіля?
11. Чи є номерна табличка автомобіля справжньою?
12. Чи замінялася (переустановлювалася) номерна табличка автомобіля?
13. Чи змінювалися знаки на номерній табличці автомобіля?
14. Які первинні знаки на номерній табличці?
15. Чи є на автомобілі приховані носії даних?
16. У який спосіб виготовлені приховані носії даних?
17. Який рік випуску автомобіля?
18. Чи відповідає рік випуску автомобіля ідентифікаційному номеру кузова?
19. Чи відкривалися замки автомобіля сторонніми предметами?
20. Чи були відкриті замки даними предметами?
21. Чи має автомобіль сліди (ознаки), що можуть свідчити про його

викрадення (угон)?

22. Чи відповідають фактичні дані автомобіля даним, зазначеним у технічному паспорті?

До об'єктів криміналістичного дослідження транспортних засобів належать і **номерні знаки**, стосовно яких можуть бути поставлені такі питання:

1. У який спосіб виготовлено встановлені на автомобілі номерні знаки?
2. Чи виготовлені номерні знаки, вилучені з затриманих автомобілів, на одному й тому самому устаткуванні?
3. Чи відповідають наявні на представленому автомобілі номерні знаки вимогам, установленим нормативно-технічною документацією?

Чи змінювалися позначення на номерних знаках, установлених на представленому автомобілі, і якщо так, то які первинні позначення?

Трасологічним дослідженням **слідів транспортних засобів і слідів, утворених на транспортних засобах різноманітними об'єктами**, що виявляються при розслідуванні справ про ДТП, можуть бути вирішені такі питання:

1. Чи є на одязі потерпілого сліди коліс автомобіля?
2. Шиною якої моделі утворений слід, виявлений на місці події (на одязі потерпілого)?
3. На транспортні засоби яких моделей установлюються шини, сліди яких виявлені на місці події?
4. У якому напрямку рухався транспортний засіб у момент утворення слідів шин, виявлених на місці події?
5. Чи придатні сліди шин, гіпсові зліпки яких представлені на експертизу, для ідентифікації?
6. Чи залишений виявлений на місці події слід шини одним з коліс наданого на дослідження автомобіля?
7. Чи є на деталях наданого на дослідження автомобіля сліди, що свідчать про його контакт із пішоходом?

8. Чи є на одязі і взутті потерпілого сліди, що свідчать про його контакт із транспортним засобом? Якщо так, то деталями транспортного засобу якої марки (моделі) вони утворені?
9. Чи є на ходових поверхнях підшов взуття потерпілого сліди, характерні для наїзду транспортного засобу на пішохода? Якщо є, то у якому напрямку переміщалося взуття потерпілого в момент контакту з транспортним засобом?
10. Чи є на одязі потерпілого сліди волочіння по дорожньому покриттю?
11. До якого виду належить скло (транспортне, будівельне тощо), осколки якого вилучені при огляді місця події?
12. Чи складали осколки (скла, пластмаси), вилучені при огляді місця події, єдине ціле?
13. Чи є осколки скла (пластмаси), виявлені на місці події, частинами фарного розсіювача (бічного повторювача покажчика повороту)?
14. Яка модель розсіювача (фарного, бічного повторювача покажчика повороту, габаритних вогнів тощо), осколки якого (яких) виявлені на місці події?
15. На транспортних засобах яких моделей установлюються розсіювачі, осколки яких виявлені на місці події?
16. Чи є осколки скла, виявлені на місці події, частинами вітрового скла автомобіля?
17. До якого виду транспортного скла (триплекс, сталініт тощо) належать осколки, вилучені з місця події?
18. Чи є на одязі (взутті) потерпілого сліди, характерні для контакту з елементами салону автомобіля (кермовим колесом, педалями, ременем безпеки тощо)?

1.5. ВСТАНОВЛЕННЯ ЦІЛОГО ЗА ЧАСТИНАМИ.

Під час скоєння злочинів, а також у процесі їх готування й

приховування слідів нерідко відбувається розділення деяких об'єктів на окремі частини. Коло таких об'єктів дуже різноманітне. Це й відокремлені частки знарядь злому й інструментів, і розбите віконне скло, посуд, розсіювачі фар, і розірвані документи, і шматки деревини, пластмасових виробів, і часини одягу злочинців та потерпілих, і багато інших.

У таких випадках для доказування певних фактів перед особами, які призначають експертизу, стоїть одне завдання: встановити, чи є досліджувані об'єкти (уламки, осколки, обривки тощо) частинами одного предмета, одного цілого. Для його вирішення експерту мають бути надані всі вилучені частини передбачуваного єдиного цілого з точним зазначенням місця вилучення або одержання кожної з них (або окремих груп частин).

Незважаючи на численність ситуацій, у яких може виникнути необхідність встановлення цілого за частинами, питання в постанові слідчого або судді чи в клопотанні адвоката може бути сформульовано лише в одній площині: чи належить єдиному цілому частина (частини) предмета, вилучена з місця події (під час обшуку, у каналі вогнепального поранення тощо), і частина (частини) предмета, вилучена у даного громадянина (виявлена в певному місці, надана конкретною особою тощо)?

Поряд з цим можуть бути поставлені і такі питання:

1. Яким є механізм (розлом, розрив, розріз тощо) відділення частин від цілісного предмета?
2. Частинами якого предмета є представлені об'єкти?
3. Чи використовувалися для відділення частин від цілого предмета які-небудь інструменти (знаряддя) і якого роду?

Залежно від механізму і характеру розділення цілого можна виділити два варіанта його встановлення за частинами – за наявності загальної лінії розділення і за її відсутності. У спеціальній літературі можна зустріти вказівку і на можливість третього варіанта – встановлення належності деталі (складової частини) складеному цілому. Однак цей варіант не охоплюється предметом криміналістики. Таке завдання дійсно може виникати в слідчій і

судовій практиці, але його вирішення знаходиться у межах компетенції тих спеціалістів, які професійно ознайомлені з будовою і особливостями експлуатації тих чи інших складових (конгломеративних) об'єктів: машин, пристосувань, апаратів, обладнання, предметів. До таких спеціалістів слід віднести, перш за все, інженерів, механіків, технологів, товарознавців, висококваліфікованих робітників.

За наявності загальної лінії розділення і з урахуванням збігу загальних властивостей та ознак окремих частин належність останніх єдиному цілому встановлюється без особливих труднощів за допомогою спочатку співставлення, а потім – і суміщення частин. Успішному вирішенню цього завдання сприяє й те, що на поверхні суміщуваних частин, як правило, знаходяться додаткові ознаки. Такий ідентифікаційний процес практично може здійснюватись безпосередньо будь-яким суб'єктом доказування шляхом огляду без призначення криміналістичної експертизи. Безумовно, коли результати суміщення не є очевидними і для висновку про єдине ціле потрібне оціночне судження, – має призначатись експертиза.

Для експертизи шляхом визначення взаємної належності частин за відсутності загальної лінії розділення між ними можуть використовуватись ознаки, які мають місце на поверхні об'єктів або всередині них (у масі речовини об'єкта), але в цьому разі об'єкти повинні бути прозорими для тих чи інших променів (видимої чи невидимої зон спектра). Проте зазначені ознаки не завжди чітко спостерігаються, тому їх треба фотографувати з застосуванням спеціальних прийомів контрастної фотографії. Порівняння ознак об'єктів краще проводити не безпосередньо, а за фотознімками.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

До ознак, за якими проводиться ідентифікація цілого за частинами за відсутності загальної лінії розділення, належать різноманітні смуги виробничого або експлуатаційного походження, неоднорідності, що містяться на відносно великих площах і мають чіткі межі, тріщини і

мікротріщини, зморшки, складки, елементи організації внутрішньої структури різних виробів. Зокрема, такими конкретними ознаками є: на склі – смугастість, свилі; на розсіювачах фар – кованість (напливи, які розташовуються уступами), смугастість, сліди поліровки матриці; на дроті, цвяхах – сліди волочіння; на кераміці – мікротріщини; на пластмасах – смугастість, «муар»; на металевих виробах – сліди обробки інструментами, загартування; на папері – «хмарність», складки; на деревині – річні кільця (причому річні кільця можна екстраполювати за відсутності досить значних ділянок ствола дерева); у виробах з непрозорих діелектричних матеріалів – зони переважної орієнтації і залишкових внутрішніх напружень, які виявляються радіоінтроскопічним методом за допомогою радіохвиль надвисокої частоти.

Висновки про належність частин єдиному цілому повинні розглядатись як встановлення факту тотожності конкретного об'єкта.

. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВАДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ БАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

2.1. СУДОВО-БАЛІСТИЧНІ ЕКСПЕРТИЗИ.

Призначаються для вирішення широкого кола задач ідентифікаційного і неідентифікаційного характеру, пов'язаних з дослідженням вогнепальної зброї і боєприпасів, слідів пострілу у самій зброї, на ураженій перешкоді і на стрільці.

Об'єктами судово-балістичної експертизи є вогнепальна зброя, боєприпаси та їх частини (патрони, гільзи, кулі, дріб, картеч, пижі, прокладки), предмети зі слідами пострілу.

При вирішенні *ідентифікаційних задач* може бути проведено ототожнення конкретного екземпляра зброї за стріляними кулями, гільзами, дробом або встановлено, що кулі (дріб) або гільзи, вилучені в різних місцях, вистріляні з одного екземпляра зброї. Визначається також групова

належність зброї, боєприпасів або їх частин (калібр, вид, модель зброї). Встановлення групової належності зброї та боєприпасів, як правило, проводиться з метою розшуку зброї.

Неідентифікаційними судово-балістичними дослідженнями встановлюються належність досліджуваних об'єктів до вогнепальної зброї, їх вид, калібр, модель, зразок; технічний стан зброї (її справність, придатність до стрільби, можливість здійснення пострілу без натискування на спусковий гачок за певних умов); бойові якості зброї та боєприпасів (пробивна дія, максимальна дальність тощо); обставини пострілу на місці події (відстань, напрямок пострілу, взаємне розташування зброї і ураженого об'єкта в момент пострілу тощо).

У зв'язку з тим, що на сьогодні не розроблені надійні універсальні методи встановлення *абсолютної давності пострілу*, це питання судово-балістична експертиза, як правило, позитивно не вирішує. Однак питання про те, чи проводилась стрільба із зброї після її останнього чищення і змазування, може бути вирішене шляхом хімічного дослідження нагару в каналі ствола зброї.

Для проведення судово-балістичної експертизи застосовуються різноманітні *методи дослідження*, вибір яких зумовлюється видом і характером досліджуваних об'єктів і вирішуваних експертом питань.

Ідентифікаційні дослідження проводяться з використанням візуальних, фотографічних і мікроскопічних методів, профілографування, експерименту, моделювання і реконструкції. У ході проведення експериментів і моделювання необхідно враховувати різноманітні фактори, що дозволяє одержувати сліди на експериментальних гільзах і снарядах, які найбільш відповідають слідам на досліджуваних об'єктах; вивчати і оцінювати ступінь сталості експериментальних слідів, котрі оптимально відображають особливості конкретного екземпляра зброї.

При проведенні *неідентифікаційних досліджень* застосовуються методи, які використовуються у військово-технічних і спортивно-

мисливських галузях знань. Обов'язковою умовою дослідження технічного стану зброї і боєприпасів, її бойових властивостей є проведення різноманітних експериментів, у тому числі експериментальної стрільби.

Дослідження слідів пострілу, а також компонентів спорядження боєприпасів проводиться з використанням мікроскопічних, хімічних і фізичних методів (емісійний спектральний аналіз, лазерний мас-спектральний аналіз, інфрачервона спектрометрія, рентгеноструктурний аналіз тощо).

Для вивчення металізації на об'єктах застосовуються контактнo-дифузійний і електрографічні методи.

*Судово-балістичною експертизою вирішуються такі **питання**:*

1. Чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений у громадянина А.? Для цього досліджуються атипова зброя (саморобного виготовлення), яка може не мати аналогів серед стандартної вогнепальної зброї. (Стосовно саморобної вогнепальної зброї питання про її справність не вирішується, оскільки справною є зброя, яка відповідає певним технічним умовам, а на саморобну зброю вимоги нормативних документів не поширюються).
2. До вогнепальної зброї якої системи, моделі, зразка, калібру належить револьвер, вилучений у даного громадянина?
3. Чи справний і придатний для стрільби пістолет, вилучений з тайника?
4. Чи міг із конкретного наданого пістолета відбутися постріл без натискування на спусковий гачок під час падіння його на дерев'яну підлогу стволом вниз з висоти 70 см? Конкретні параметри умов пострілу задаються залежно від обставин розслідуваної події.
5. Із зброї якого виду, калібру і системи вистріляна куля, вилучена з трупа?
6. Чи вистріляна ця куля з конкретного пістолета, вилученого у підозрюваного?
7. Чи відстріляні п'ять гільз, виявлених на місці події, з конкретного пістолета, вилученого в обвинуваченого?

8. Чи вистрілено дріб (картеч), вилучений з тіла потерплого, з конкретної мисливської рушниці?
9. Чи є частинами одного патрона куля, вилучена з тіла потерпілого, і гільза, виявлена на місці події?
10. Чи стріляли з двоствольної мисливської рушниці, вилученої у даного громадянина, після її останнього чищення і змазування?
11. Яким порохом і якими снарядами (дробом, картеччю, кулею) зроблені останні постріли з кожного ствола цієї рушниці?
12. З якої відстані стріляли в двері даного будинку судячи з розсіювання дробу?
13. Яким було взаємне розташування зброї і дверей даного будинку в момент пострілу судячи з напрямку каналу вогнепального пошкодження?

Усі дослідження вогнепальних пошкоджень одягу і взуття, пов'язаних з одночасним заподіянням тілесних ушкоджень людині, належать до компетенції *судово-медичної експертизи*. У тих випадках, коли в процесі експертизи виникає необхідність дослідження таких пошкоджень у сукупності з аналізом особливостей пострілу (специфіка дії конкретного екземпляра зброї, боєприпасів тощо), може бути проведена комплексна *медико-криміналістична експертиза* експертом-балістом і судово-медичним експертом.

Завершуючи тему постановки питань експерту, наводимо, крім зазначених, групу питань, яка, втім, не є вичерпною.

- 1) Частиною вогнепальної зброї якого виду і зразка (моделі) є дана деталь (магазин, затвор, вісь барабана револьвера тощо)?
- 2) Якою є пробивна дія даної зброї (або дальність прицільної стрільби, дальність убивчої дії, максимальна дальність польоту снаряда)?
- 3) Яка причина розриву ствола дробової рушниці?
- 4) Які матеріали, предмети, інструменти і технічні засоби використовувались для виготовлення саморобної зброї або зміни будови зброї промислового виготовлення? Якими були професійні навички особи,

яка здійснювала виготовлення або переробку зброї?

- 5) Промисловим чи саморобним способом виготовлено дані патрони і снаряди (куля, дріб, картеч)?
- 6) Чи є даний шматочок металу частиною кулі, а якщо так, то до якого виду і зразка належить ця куля?
- 7) У який спосіб виготовлено даний пиж (вирізання, висічка тощо)?
- 8) Чи проходила куля через які-небудь перешкоди перш ніж влучити в уражений об'єкт?
- 9) Яка з наданих куль, вистріляних з одного екземпляра зброї, вистріляна першою?
- 10) Чи належать дані патрони (їх частини у вигляді куль, гільз, дробу, картечі) до продукції одного підприємства (одного року випуску, однієї виробничої партії, однієї маси)?
- 11) Чи є пошкодження на ураженому об'єкті вогнепальним?
- 12) Який з отворів вогнепального пошкодження на об'єкті є входним і який вихідним?
- 13) Яка черговість утворення декількох вогнепальних пошкоджень?
- 14) З якої відстані зроблено постріл у даний об'єкт?
- 15) Чи є сліди близького пострілу на одязі потерпілого?
- 16) Чи міг потерпілий сам заподіяти собі дане ушкодження з даної зброї?
- 17) Чи є на руках даної особи мікронашарування, які з'явилися в результаті пострілу із зброї певного виду (моделі)?
- 18) З якого місця (ділянки місцевості) зроблено постріл?

Треба відзначити, що *ототожнення вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях (дробу, картечі)* дещо відрізняється від ототожнення такої зброї за гільзами. Оскільки сліди на кулі (дробу, картечі) утворюються в процесі її руху каналом ствола і відображають у вигляді трас (груп валиків і борозенок) деталі мікрорельєфу, що знаходяться на різних ділянках його довжини, безпосереднє порівняння слідів на вистріляній кулі з деталями мікрорельєфу каналу ствола даної зброї неможливе. Тому для порівняльного

дослідження у таких випадках використовуються експериментальні кулі, вистріляні з досліджуваної зброї. Для експериментальної стрільби необхідно застосовувати кулі такої самої будови, як і досліджувана куля, постріли робити за таких самих (або максимально наближених) умов, що й постріл на місці події.

З метою одержання *експериментальних слідів каналу гладкоствольної (мисливської) зброї* на дробу і картечі в сучасній експертній практиці використовуються або спеціальні снаряди, або «погоджена» картеч. Для виявлення і аналізу сталих ознак каналу ствола вогнепальної зброї експерт повинен зробити з неї не менше п'яти пострілів (при дослідженні револьверів кількість пострілів може досягти 15).

В окремих випадках при ототожненні вогнепальної зброї за стріляними гільзами сліди на гільзі безпосередньо порівнюються з відповідними слідоутворюючими деталями зброї. Такий метод дослідження може застосовуватись при порівнянні слідів від бойка і від патронного упора (щитка колодки) на капсулі гільзи. У решті випадків для порівняння використовуються відповідні сліди на експериментальних гільзах, відстріляних з досліджуваної зброї.

Деяку специфіку мають експерименти при *визначенні дистанції пострілу* за характером вогнепального пошкодження на об'єкті. Поряд із складом і локалізацією на ньому продуктів пострілу, досліджуються й аналогічні ознаки експериментальних мішеней. Необхідною умовою одержання вірогідних результатів є використання для експериментальної стрільби патронів, споряджених аналогічно патрону, вистріляному на місці події, мішені з такого самого матеріалу, що й уражений об'єкт, а також дотримання відповідних умов пострілів.

Оскільки під час експериментальної стрільби звичайно спостерігаються певні коливання одержаних результатів, у висновку про дистанцію пострілу, як правило, експерт повідомляє не конкретний розмір останньої, а його мінімальну й максимальну межі.

У процесі оцінки висновку судово-балістичної експертизи необхідно враховувати особливості пострілу і пов'язаних з ним явищ, бо саме від цих факторів часто залежать результати експертного дослідження.

Необхідно мати на увазі, що залежно від конкретних умов розслідуваної події, факти, встановлені експертом, можуть бути по-різному пояснені. Наприклад, відсутність додаткових факторів пострілу (кіптява, незгорілі порошинки) навколо вхідного вогнепального отвору на перешкоді в одних випадках свідчить про постріл зі значної відстані (для пістолетів і револьверів — понад 70 см, для довгоствольної зброї — понад 150 см), а в інших — з більш близької відстані через прокладку. Якщо експертом не проведений аналіз зазначених факторів, його висновок про дистанцію пострілу може бути неповним і стати причиною помилки.

Найбільшу доказову цінність мають зроблені в категоричній формі висновки експерта про те, що куля (дріб, картеч), вилучена з тіла потерпілого (або якої-небудь перешкоди), вистріляна зі зброї, яка належить підозрюваному. Проте встановлений експертом факт тотожності застріляною кулею не завжди свідчить про те, що саме цей екземпляр зброї є знаряддям злочину. Для такого висновку необхідно встановити, що досліджена експертом куля заподіяла потерпілому ушкодження і була вилучена з ранового каналу. Якщо ж куля вилучена не з тіла, а знайдена у складках одягу або в приміщенні, має бути доведено, що саме вона заподіяла поранення. Цей факт встановлюється шляхом дослідження часток тканин одягу на кулі, крові та часток ушкоджених органів людини.

Ототожнення зброї за кулею (дробом, картечю) також не є незаперечним свідченням того, що досліджуваний екземпляр зброї було застосовано на місці події її власником. Практика знає випадки, коли зброєю з відома або без відома її власника користувались для вчинення злочину інші особи. Тому аналіз відомостей про умови зберігання зброї, можливий доступ до неї сторонніх осіб допомагає правильно оцінити причетність володільця цієї зброї до вчинення злочину.

Ототожнення зброї за гільзами може свідчити про причетність ідентифікованого екземпляра зброї до розслідуваної події лише в тому разі, якщо судово-балістичною експертизою встановлено, що куля, вилучена з тіла потерпілого (або якоїсь перешкоди), і одна з гільз, виявлених на місці події, до пострілу були частинами одного патрона. Якщо ж цей факт не встановлено, причетність зброї до вчинення злочину встановлюється на підставі інших доказів (показань свідків, потерпілого, підсудного). Встановлений експертом факт пострілу з конкретного екземпляра зброї патроном, частиною якого є гільза, може в таких випадках оцінюватися лише як непрямий доказ.

Перебування зброї після проведення з неї пострілу в несприятливих умовах (у воді, вологому приміщенні тощо) призводить, внаслідок інтенсивної корозії, до змін мікрорельєфу каналу ствола та інших слідоутворюючих деталей і поверхонь, що може істотно ускладнити ототожнення зброї за кулею або гільзою чи зробити його взагалі неможливим.

Певну специфіку має оцінка висновків експерта про однакову групову належність порівнюваних об'єктів (наприклад компонентів спорядження мисливських патронів, вилучених на місці події і виявлених у обвинуваченого). Такі висновки не варто розуміти як безперечні, котрі свідчать про те, що патрон, використаний для пострілу, раніше належав обвинуваченому. Висновок експерта-баліста (або експертів, які провели комплексну експертизу боєприпасів) про єдине джерело походження (спорядження, зберігання) патронів може бути визнаний обґрунтованим лише у тому разі, коли конкретний обсяг «єдиного джерела походження» встановлено слідчим і виявлені ознаки, притаманні лише даному «джерелу». Треба мати на увазі, що поняття «партія випуску» стосовно боєприпасів не має чітких криміналістичних критеріїв і боєприпаси, які належать до однієї (технологічної) партії випуску, можуть бути придбані різними особами. Партія випуску включає від 5 до 250 тисяч патронів одного виду й калібру.

Судово-балістичною експертизою, якою вирішувались питання неідентифікаційного характеру, встановлюються обставини, що відносяться до об'єктивної сторони складу злочину, або обставини, пов'язані з елементами його суб'єктивної сторони. Так, висновок про можливість пострілу з конкретної зброї без натискування на спусковий гачок у більшості випадків має значення для розмежування умисних і необережних злочинів, вирішення питання про форму вини для правильної кваліфікації дій обвинуваченого (підсудного).

Аналізуючи причини неможливості вирішення експертом поставлених перед ним питань, викладених у висновку, необхідно встановлювати, чи можна за допомогою нових доказів заповнити прогалини і знайти необхідні об'єкти або порівняльні матеріали. Якщо ж поставлені перед експертом питання не можуть бути вирішені внаслідок об'єктивних причин (непридатність об'єктів для дослідження, недостатність ознак, що в них відобразились, відсутність науково обґрунтованих методик конкретного дослідження тощо), відповідні факти необхідно встановлювати шляхом використання інших джерел доказів.

2.1. ЕКСПЕРТИЗА ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ.

Криміналістична експертиза холодної зброї, як правило, проводиться у тих випадках, коли вилучені предмети виготовлені саморобним способом і не мають чітко визначених ознак холодної зброї. Належність до холодної зброї предметів, виготовлених заводським способом (армійських багнетів, кортиків, шабель, мисливських ножів тощо), може бути встановлена за заводськими клеймами та маркувальними позначеннями без проведення криміналістичної експертизи — шляхом слідчого огляду. Якщо ж для розслідуваної справи має значення походження холодної зброї заводського виготовлення, криміналістична експертиза може визначити, до якої вогнепальної зброї за штатом належить даний багнет, у якій країні виготовлено ніж, тощо.

До *холодної зброї* належать знаряддя і пристосування, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам, або незвичні предмети, що спричиняють колючий, ріжучий, рубаючий, ударний або роздроблюючий ефект і призначені для нападу та активного захисту.

Криміналістичною експертизою холодної зброї вирішуються такі питання:

1. Чи є предмет, вилучений у підозрюваного, холодною зброєю?
2. До якого виду холодної зброї належить ніж (кинджал, надолонник, нунчаку, кастет, булава тощо), вилучений у підозрюваного?
3. Яким способом (заводським чи саморобним) виготовлено ніж (кинджал, надолонник, нунчаку, кастет, булаву тощо), вилучений у підозрюваного?
4. Чи є предмет, вилучений у даної особи, заготовкою холодної зброї?
5. Чи виготовлено наданий на дослідження предмет із спортивної або бойової зброї певного типу (спортивної шпаги, бойової шаблі)?
6. Чи піддавався переробці ніж (або інший предмет), вилучений у підозрюваного?
7. Чи використовувались дані інструменти для виготовлення даної холодної зброї?
8. Чи перебувала дана холодна зброя постійно у наданому на дослідження чохлі або піхвах?
9. Сліди дії холодної зброї на тілі людини і одязі досліджуються судово-медичною експертизою, сліди її дії на інших об'єктах – трасологічною експертизою з використанням методик ототожнення об'єктів за статичними (натискування, удари) та динамічними (ковзання) слідами.

Сліди дії холодної зброї на тілі людини і одязі досліджуються судово-медичною експертизою, сліди її дії на інших об'єктах — трасологічною експертизою з використанням методик ототожнення об'єктів за статичними (натискування, удари) та динамічними (ковзання) слідами.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

У процесі застосування холодної зброї утворюються пошкодження, які часто супроводжуються відокремленням часток об'єктів, що були піддані механічній дії. Ці частки (мікрочастки), які одержали назву «нашарування», майже завжди можна виявити на поверхнях холодної зброї, що вступали в контакт з об'єктами. Експертиза нашарувань структурно належить до експертиз речовин та матеріалів (крім нашарувань походженням з тіла людини).

Оцінка висновку експертизи холодної зброї не має якихось істотних особливостей. Коли у висновку обґрунтовано твердження про те, що предмет не належить до холодної зброї, справа має бути закрита (якщо немає інших обвинувачень) за відсутністю складу злочину.

3. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВАДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКУМЕНТІВ.

3.1. ПОЧЕРКОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА. Почеркознавча експертиза – найстаріший та найбільш поширений вид криміналістичної експертизи.

Згідно з даними з літературних джерел, ще у Давньому Римі, за часів візантійського імператора Юстиніана (V-VI віки), дослідження почерку для судових цілей передбачалося в законодавстві.

Потреба у призначенні та проведенні цього виду експертиз виникає при розслідуваннях різних видів злочинів: розкрадань майна шляхом підробки документів, службових злочинів, убивств тощо.

Почеркознавство на сучасному етапі являє собою високорозвинену предметну галузь теорії судової експертизи і галузь криміналістики.

Багаторічний шлях розвитку почеркознавства – це процес наукового дослідження закономірностей письма і почерку на базі різних галузей наук з метою розробки та удосконалення методики почеркознавчої експертизи. Розроблені фундаментальні положення наукової теорії почеркознавчої

експертизи, які базуються на даних таких наук, як фізіологія, невропатологія, психологія, психіатрія тощо, являють собою цілісну систему знань про *почерк як об'єкт ідентифікаційного дослідження*. Сформовано природничо-наукові основи почеркознавства (механізм письма – рухова анатомія, біомеханіка тощо). Створений також понятійний апарат у галузі теорії та практики почеркознавчої експертизи. Постійно удосконалюється система ознак почерку, критерії оцінки їх суттєвості та ідентифікаційної значущості. Вивчено питання сталості ознак почерку та їх змін, які виникають під впливом природних та штучних «збиваючих» факторів, зокрема у зв'язку з віком, під впливом різних захворювань, умов написання, при навмисній зміні почерку особою, яка писала, тощо.

Існує удосконалена методика експертного дослідження шляхом розробки методичних рекомендацій щодо дослідження складних почеркових об'єктів, таких як записи обмеженого обсягу, цифрові записи, підписи від імені осіб похилого та старечого віку, записи, які виконано зміненим почерком в межах скоропису, з наслідуванням друкованим літерам, незвичною до письма рукою тощо. Розширені можливості методики дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів (записів, підписів) шляхом створення комплексних методик, які підвищують надійність висновку.

Інформаційне поле почерку достатньо велике. З одного боку, *почерк* є носієм інформації про особу, яка пише, що використовується для вирішення ідентифікаційних задач з метою встановлення конкретного виконавця почеркового об'єкта. З іншого боку, в ньому відображуються і психофізіологічні якості особи, котра писала, і умови, в яких проходив процес письма. Тобто почерк містить своєрідно закодовану інформацію про особистість людини, про обставини написання та умови виконання рукопису.

На сучасному етапі розроблені основні положення теорії та методика *почеркознавчої діагностики*. Діагностичні дослідження виділено в самостійний напрям. Можливість вирішення діагностичних завдань експериментально доведена на основі вивчення низки *почеркових об'єктів*:

рукописних текстів великого та середнього обсягу, текстів з високим ступенем виробленості почерку, підписів. За результатами проведених експериментальних досліджень розроблено класифікації «збиваючих» факторів, діагностичних ознак та їх комплексів, характерних для тієї чи іншої групи негативних впливів, виділено та систематизовано ознаки почерку, які найбільш піддаються зміні в незвичних умовах письма, і такі, що залишаються незмінними або ж змінюються незначно, для різних груп «збиваючих» факторів.

Розроблено основи математичного моделювання та автоматизації в галузі почеркознавчої експертизи. Розробляються експертні програми та експертні системи, мета яких – об'єктивізація процесу дослідження, його оптимізація, розширення можливостей та удосконалення існуючої методики дослідження. Разом з тим моделювання в почеркознавстві поки що не охоплює предмета дослідження в цілому і тим більше – весь процес дослідження, а відтворює лише певні сторони об'єкта та окремі етапи дослідження. Досвід моделювання в почеркознавстві успішно реалізується в оціночній діяльності експерта. Найбільш перспективні розробки – це створення кількісних діагностичних методів встановлення фактів: навмисної зміни почерку скорописним способом; виконання напису незвичною до письма рукою; виконання підпису в стані алкогольного сп'яніння тощо. По більшості цих методик уже створено програми, які значно спрощують їх використання.

Для виявлення динамічних характеристик почерку (координація, темп, натиск) – джерела цінної інформації, яка дуже корисна при дослідженні особливо малооб'ємних почеркових реалізацій (підписи, короткі записи), використовуються інструментальні засоби. Зокрема, для дослідження натискних характеристик застосовуються: метод фотографування у полі токів високої частоти (ТВЧ), програма «Денситрон» – визначення сили натиску при письмі за кольорами.

Автоматизовані системи виконують подвійну функцію: з одного боку,

вони дозволяють отримати інформацію, яка недоступна для отримання візуальним шляхом, з іншого – звільняють дослідника від стомлюючої нетворчої праці, зводячи нанівець можливість суб'єктивних помилок.

Почеркознавча експертиза дозволяє вирішувати ідентифікаційні та неідентифікаційні завдання, які виникають у кримінальному та цивільному судочинстві.

Предмет почеркознавчої експертизи складають факти та обставини, які експерти встановлюють на основі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства, що структурно входять у криміналістичну техніку.

Об'єктами судово-почеркознавчої експертизи є:

- *тексти* – вид рукопису, змістова сторона якого зафіксована за допомогою буквених та (або) цифрових позначень;
- *підписи* – вид рукопису, який відображає прізвище (ім'я, по батькові) особи у вигляді букв та (або) умовних писемних знаків та має призначення засвідчити особу;
- *короткі записи* – вид рукопису, змістова сторона якого зафіксована за допомогою одного-трьох слів чи однієї-семи цифрових позначок.

За умовами виконання ці об'єкти поділяються на такі, що виконані:

- у звичайних умовах;
- почерком, який змінився під впливом незвичних умов без навмисної зміни, до числа яких можна віднести: незвичні зовнішні умови письма (незручна поза, незвичний письмовий прилад тощо), незвичний внутрішній стан (перевтомлення, збудження, алкогольне або наркотичне сп'яніння, захворювання тощо);
- почерком, який навмисно змінений скорописним способом, шляхом наслідування друкованому шрифту або почерку чи підпису певної особи; внаслідок виконання незвичною до письма рукою тощо;
- із застосуванням технічних засобів (передавлювання або перемальовування з наступним наведенням, за допомогою копіювального паперу тощо).

У документі, на підставі якого проводиться судово-почеркознавча експертиза, крім необхідних реквізитів документа в цілому (назва, дата виконання, за необхідності – початкові та заключні слова), має бути визначений безпосередній об'єкт почеркознавчого дослідження, а саме: весь текст, фрагмент тексту, цифровий запис, підпис тощо. Враховуючи особливості дослідження підпису, слід зазначати прізвище особи, від імені якої він виконаний, його розміщення в документі (рядок, графа, попередні слова тощо), а також відомості про те, чи існує особа, від імені якої він виконаний, чи досліджуваний підпис виконаний від імені неіснуючої або невстановленої особи.

Залежно від класу вирішуваних завдань почеркознавчі дослідження можуть бути *ідентифікаційними, класифікаційними та діагностичними*.

Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, цифрових записів і підпису.

Ідентифікаційні завдання пов'язані з встановленням конкретного виконавця тексту (підпису) або вирішенням питання про виконання однією особою різних текстів, окремих фрагментів тексту, підписів, тексту і підпису тощо.

Вирішення ідентифікаційних завдань щодо встановлення виконавця підписів мають свої особливості, пов'язані з особливістю самого об'єкта дослідження. Враховуючи той факт, що підпис є знаком, який засвідчує певну особу, методика передбачає перш за все визначення справжності підпису. Тільки в разі категоричного негативного висновку про справжність підпису можливо вирішення питання щодо підозрюваної особи – виконавця.

Іноді, досліджуючи складні почеркові об'єкти, до числа яких належать короткі записи, тексти, виконані з навмисною зміною почерку, підписи, що мають спрощену транскрипцію (штрихову або змішану), експерт не може категорично відповісти на поставлені питання. Найпоширенішими причинами цього є: мала інформативність почеркового об'єкта, його конструктивна простота та стислість, нечіткість, уповільнений темп

виконання, великий ступінь спотворення ознак за навмисної зміни почерку (підпису), використання штрихів раніше нанесених записів, наявність підмальовок, недостатня кількість порівняльного матеріалу тощо.

З метою вирішення завдань ідентифікаційного характеру перед експертом ставлять такі **запитання**:

1. Ким із зазначених осіб виконано рукописний текст або його частина?
2. Ким з конкретних осіб виконані цифрові записи?
3. Чи виконані тексти різних документів або різні частини одного документа однією особою?
4. Чи виконаний підпис від імені певної особи цією особою або іншою певною особою?
5. Чи виконаний текст документа і підпис у ньому однією особою?

Класифікаційні завдання передбачають установлення за почерком властивостей особи, характерних для певних груп осіб, які пишуть. Проведення таких досліджень пов'язане з необхідністю отримання відомостей про виконавця записів у разі відсутності певної підозрюваної особи з метою висування та перевірки розшукових версій, а також для звуження кола можливих виконавців документа. Можливість вирішення таких завдань обумовлена тим, що писемно-рухові навички формуються під впливом анатомічних та психофізіологічних особливостей людини, яка пише, умов її навчання та виховання, трудової діяльності та інших факторів. Причому деякі з цих факторів виявляються однаковими для різних осіб. Вони формують у представників цієї групи подібні писемно-рухові навички, а отже, співпадаючі особливості письма.

Відомості про кореляційну залежність між фізіологічними властивостями особи і почерком дають можливість вирішувати ряд класифікаційних задач, які можна формулювати у вигляді таких запитань до експерта:

1. Особою якої статі написано текст документа?
2. До якої групи за віком належить виконавець рукопису?

3. Яка загальна соціально-демографічна характеристика виконавця рукопису: місце формування писемних навичок, рідна мова, професія?

Однією з основних умов вирішення класифікаційної задачі є відсутність змін у почерку, тобто виконання рукопису в звичайних умовах та звичайному стані того, хто писав.

На даний час, зокрема, існує декілька методик установлення статі виконавця за почерком з урахуванням ступеня виробленості писемно-рухової навички та обсягу досліджуваного рукопису.

Класифікаційні завдання можуть формулюватися як самостійно, так і поряд із завданнями індивідуальної ідентифікації.

Діагностичні завдання дають можливість отримати відомості про зовнішню обстановку письма та внутрішній стан того, хто писав. Це обумовлено такою властивістю почерку, як здатність реагувати на різні психофізіологічні фактори. У виключних випадках – при значній різниці у часі між написанням документа і його дослідженням можна встановити також час виконання документа.

Необхідність у діагностичних дослідженнях може виникнути під час вирішення ідентифікаційної задачі, коли треба дати оцінку виявленим ознакам почерку, яка суперечать висновку експерта. Нерідко такі завдання носять самостійний характер.

Вирішення діагностичних завдань має багатоступінчасту структуру, яка залежить від компонентного складу завдання. Згідно з розробленою класифікацією вони поділяються на дві основні категорії: 1) завдання, що реалізуються за наявності досліджуваного об'єкта і порівняльного матеріалу та 2) завдання, які вирішуються за наявності лише досліджуваного об'єкта. Повне діагностичне дослідження включає обов'язкове вирішення таких підзавдань: розпізнавання незвичності письма у досліджуваному документі; встановлення факту наявності (відсутності) тотожності виконавця досліджуваного рукопису та зразків; визначення тимчасового чи постійного характеру незвичності письма; розпізнання виду «збиваючих» факторів

(природні або штучні); розпізнання певної групи «збиваючих» факторів або конкретної «збиваючої» причини.

Для остаточного формування висновку при вирішенні діагностичного завдання необхідна допоміжна інформація у вигляді відомостей про виконавця. Висновки при вирішенні цього класу завдань мають імовірний характер.

З метою вирішення завдань діагностичного характеру перед експертом ставлять такі запитання:

1. Чи придатний певний текст, підпис для дослідження з метою ідентифікації особи виконавця?
2. Чи виконано рукопис навмисно зміненим почерком (скорописним, друкованим, незвичною рукою)?
3. Чи виконано підпис із зміною його ознак?
4. Чи виконано текст (підпис) з наслідуванням почерку (підпису) певної особи?
5. Чи не виконано рукопис (підпис) у незвичних умовах (відсутність або обмеження зорового контролю, незвична поза, незвичне тримання приладу для писання, температурні навантаження тощо)?
6. Чи не перебувала особа, яка виконала рукопис (підпис), у незвичайному стані (захворювання, травми, стомлення, хвилювання, алкогольне або наркотичне сп'яніння, під дією фармакологічних препаратів збуджуючої дії тощо)?
7. Чи володіє особа, яка виконала рукопис, навичками написання спеціальним шрифтами?
8. Чи виконано спірний рукопис двома особами одночасно?
9. Який час минув після виконання тексту, підпису (при значному розриві у часі)?

Використовуючи під час доказування висновки експерта-почеркознавця, необхідно мати на увазі, що категоричні висновки ідентифікаційного характеру можуть розглядатися як встановлення

достовірних фактів (наявність або відсутність тотожності).

Висновки експертів-почеркознавців при вирішенні класифікаційних та діагностичних завдань мають імовірний характер і можуть використовуватись як аргументи лише в тих випадках, коли відсутні істотні суперечності між ними та іншими доказами по справі.

Вирішення питань, які ставлять перед експертом, можливе лише при правильно зібраному порівняльному матеріалі – зразках почерку (підпису) передбачуваного виконавця. Для проведення досліджень експертові треба надати вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка ідентифікується.

Необхідною умовою наданих на експертизу зразків є їх достовірність, тобто безсумнівна належність рукописів (підписів) особі, зразками почерку якої вони слугують.

До числа основних вимог, які необхідно виконувати при відборі порівняльного матеріалу – зразків, відносяться їх належна якість та достатня кількість.

Під належною якістю зразків розуміється їх порівнянність з досліджуваним документом щодо часу виконання, темпу письма, виду документа, мови, матеріалу письма, способу виконання та, якщо можливо, за змістом та умовами виконання документа.

Достатня кількість зразків означає такий їх обсяг, який забезпечує можливість повного та всебічного співставлення всіх ознак почерку, які є в досліджуваному тексті (підпису).

Помилки, допущені при підборі зразків, можуть потягти за собою експертну помилку, що в кінцевому результаті спрямує слідство хибним шляхом.

Судово-почеркознавчою експертизою можуть бути вирішені також питання *профілактичного характеру*. Зокрема такі, що стосуються: недотримання чинних правил оформлення документів і встановлених правил виготовлення бланків документів; недоліків проведення огляду документів

посадовими особами, внаслідок чого документи були прийняті з явними ознаками підробки чи грубим порушенням встановленої форми; недотримання правил обліку та збереження бланків документів та архівних документів тощо.

3.2. СУДОВО-АВТОРОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА.

Судово-авторознавча експертиза (синонім – «судово-лінгвістична експертиза») визначає фактичні дані про особу автора (чи виконавця) тексту та про умови створення мовного повідомлення (мотивацію, цілі, настанову автора, збиваючі фактори, викривлення відбитої у свідомості інформації, адаптацію мовних засобів до можливостей адресата, маскування мовної ситуації шляхом диктування, навмисного викривлення писемного мовлення, створення тексту у співавторстві тощо). Іншими словами, судово-авторознавча експертиза надає інформацію стосовно учасників мовленнєвого акту, умов його протікання та співвіднесеності його результату (тексту) з дійсністю.

Об'єктом судово-авторознавчої експертизи є текст мовного повідомлення або його фрагмент як реалізація мовленнєвих навичок людини. Обсяг корисної інформації, яку можна виявити з тексту, залежить не стільки від об'єму тексту, скільки від специфіки відображення у ньому зазначених навичок. Аналогічно оцінюється і якість порівняльних зразків писемної мови.

Судово-авторознавча експертиза базується на використанні знань з лінгвістики та суміжних з нею наук – психолінгвістики, соціолінгвістики, етнопсихолінгвістики, нейролінгвістики, патопсихолінгвістики, філософії мови тощо. Проводити цей вид експертиз має право лише особа з вищою філологічною освітою, бажано з спеціальною експертною підготовкою.

На сьогоднішній день судово-авторознавча експертиза дозволяє вирішувати *ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні та ситуаційні задачі.*

Ідентифікаційні задачі. У межах ідентифікаційних задач встановлюються авторство тексту відносно конкретної людини, а також тотожність невідомого автора декількох анонімних текстів. При цьому експерту ставляться такі питання:

1. Чи є автором тексту, що починається та закінчується відповідно словами (надається конкретний опис), певна особа?
2. Однією чи різними особами складені тексти (конкретний опис)?

Для вирішення ідентифікаційних задач, коли треба встановити, чи не є конкретна особа автором спірного тексту, на експертизу надаються зразки писемного мовлення цієї особи. Такі зразки можуть бути:

- *вільними*, що виникли до порушення справи і не пов'язані з нею (особисте листування, щоденники, пояснювальні записки, заяви, конспекти лекцій, чернетки статей, оповідань, офіційних документів тощо);
- *умовно вільними*, що виникли після порушення справи, але не у зв'язку з документом, який досліджується (перш за все це заяви, пояснення, скарги тощо у матеріалах справи, записки із СІЗО тощо);
- *експериментальними* (їх відбирають шляхом надання підозрюваному теми, за якою потрібно написати у вільній манері лист, пояснювальну записку, викласти свою точку зору тощо, або шляхом диктування без акцентування на розділові знаки, правила орфографії тощо. Під час диктування підозрюваному ні в якому разі не демонструється спірний текст, бо таким чином йому надається шанс значно викривити своє мовлення).

Зразки писемного мовлення мають співпадати або бути наближеними до досліджуваного тексту за такими критеріями:

- *за мовою* (в той же час не виключена можливість порівняння різномовних текстів, особливо створених спорідненими мовами, за близькими темами);
- *за стилем оформлення* (для визначення автора наукової статті необхідні зразки наукової продукції особи, яка перевіряється; для ототожнення

автора записки побутового плану слід підібрати зразки розмовно-побутового стилю тощо);

- *за часом створення* (з часом мовлення людини змінюється, як змінюються її соціальні ролі, інтелектуальні здібності, фізичний стан тощо);
- *за змістом, темою* (складно співставляти анонімний лист про фінансові зловживання робітників з текстами про творчий потенціал колективу і т. ін.) тощо.

Ідентифікаційні питання можуть вирішуватися не тільки відносно авторів текстів, а й їх виконавців, не торкаючись почеркових, машинописних, набірних та інших навичок останніх (наприклад, виконавець анонімного машинописного тексту не може бути його автором з причини значно нижчого ступеня розвитку своїх мовних навичок; встановлений виконавець рукописного тексту не може бути його автором, бо не володіє на орфографічному рівні оформленням словникового запасу, що відбився у тексті).

Як зразки, коли складно або неможливо відібрати необхідний письмовий порівняльний матеріал, використовуються також розшифровані та зафіксовані дослівно на письмі фонограми усних розмов особи, яка перевіряється.

За авторство зразків несе відповідальність замовник експертизи.

Класифікаційні задачі. До класифікаційних задач судово-авторознавчої експертизи відносяться встановлення статі, віку, соціального стану (чи є автор керівником, виконавцем, керівником у минулому тощо), професійної належності (в тому числі конкретних професійних навичок – діловодства, відбору показань тощо), рівня освіти, рідної чи основної мови спілкування, місця формування мовних навичок або визначення діалекту, говірки, вплив яких спостерігається у досліджуваному тексті, тощо.

За необхідності вирішення класифікаційних задач експерту ставиться завдання:

1. описати соціально-демографічний портрет автора тексту (конкретний опис);
2. визначити, чи не є автором тексту (конкретний опис) працівник правоохоронних органів.

Класифікаційні завдання переважно вирішуються відносно невідомих авторів.

Діагностичні задачі. Під зазначеними задачами розуміються встановлення незвичного тимчасового психофізіологічного стану автора (виконавця) тексту на момент створення (виконання) останнього та розпізнання наявності у автора стійких патологій мовно-розумових процесів без постановки діагнозу. Таким чином, аналіз тексту дозволяє діагностувати стан емоційної активації автора під час викладення окремих думок, операційної напруги (що є наслідком відсутності навичок комп'ютерного набору, складанням тексту в умовах дефіциту часу, під диктовку тощо) та стану емоційної напруги (що виникає в екстремальних обставинах, загрозливих для життя, здоров'я тощо). До компетенції судово-авторознавчої експертизи відноситься також базована на даних патопсихолінгвістики діагностика стійких патологій мовно-розумових процесів автора тексту, диференціація їх від тимчасових змін психофізіологічного стану, що орієнтує замовника на призначення судово-психіатричної експертизи.

Типові питання для експерта у разі потреби вирішення діагностичних задач:

1. Чи спостерігаються в тексті (конкретний опис) ознаки створення його автором у незвичному психофізіологічному стані, що міг бути спричинений загрозою життю, здоров'ю зазначеному автору або його близькому оточенню?
2. Чи не перебував автор (виконавець) у незвичному психофізіологічному стані під час створення (виконання) тексту (конкретний опис)?
3. Чи не спостерігаються у тексті (конкретний опис) ознаки

наявності у його автора стійкої патології мовно-розумових процесів?

Ситуаційні задачі. Розв'язання ситуаційних задач передбачає моделювання, відновлення повної або часткової картини мовленнєвої ситуації, а саме: створення тексту в співавторстві, з імітацією чужого мовлення, з використанням довідкової літератури, з літературно-художньою обробкою тощо. Ситуаційні задачі мають комплексний характер і послідовно складаються з проміжних класифікаційних, діагностичних, ідентифікаційних задач і, відповідно, проміжних висновків.

У рамках відтворення мовленнєвої ситуації сучасна судово-авторознавча експертиза може вирішувати такі питання:

1. Чи не створений текст (конкретний опис) з навмисним викривленням писемного мовлення?
2. Чи не виконаний текст (конкретний опис) під диктовку?
3. Чи не створений текст (конкретний опис) у співавторстві?
4. Чи є такий-то вираз образливим за об'єктивним змістом?
5. Чи не спостерігаються у показаннях таких-то свідків суттєві смислові протиріччя під час опису подібних або однакових ситуацій, фактів тощо?
6. Чи не є такі-то питання навідними за змістом?
7. Чи не міститься у тексті (конкретний опис) погроз?
8. Чи не спостерігається у даному художньому творі плагіат з такого-то твору?

Новітнім напрямом судово-лінгвістичної експертизи є різноманітний смисловий аналіз текстів, співставлення змісту текстів з типовою реальною ситуацією, порівняння з юридичною оцінкою смислу тощо.

3.3. ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ДОКУМЕНТІВ.

Ця експертиза вирішує питання, пов'язані з дослідженням матеріалів документів, технічних прийомів та способів їх виготовлення, а також внесення в них змін. Залежно від об'єктів дослідження вона поділяється на

три *основних види*: дослідження реквізитів документів, матеріалів документів, друкарських форм та їх відбитків (перші два розглядаються разом).

У рамках традиційної технічної експертизи документів розвиваються нові види експертизи, особливості предмета і об'єктів яких вказують на їх відносну самостійність. На даний час до таких експертиз може бути віднесене дослідження документів, виготовлених за допомогою засобів оперативної поліграфії – копіювально-множильної техніки, принтерів персональних комп'ютерів.

Експертиза реквізитів і матеріалів документів.

Задачею експертизи реквізитів і матеріалів документів є встановлення на основі використання спеціальних знань у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів фактичних даних, пов'язаних з виготовленням документів, а також з ототожненням використаних для їх виготовлення матеріалів і засобів. Об'єктами такої експертизи є документи – речові докази, а також матеріали і технічні засоби, за допомогою яких вони виготовляються.

Залежно від обставин справи об'єктом дослідження може бути документ у цілому (наприклад, при встановленні способу його виготовлення, при ідентифікації цілого за частинами) або його окремі елементи — реквізити, матеріали. До реквізитів документів належать найменування конкретних організацій, індекси обслуговуючих їх підприємств зв'язку, поштові адреси, номери телефонів цих організацій, номери банківських рахунків (ці дані наводяться на бланках організацій і установ), а також назви видів документів, дати їх складання, відомості про те, кому адресовані ці документи, заголовки їх текстів, безпосередньо тексти документів, підписи і таке інше. До матеріалів і засобів, що використовуються для виготовлення документів або за допомогою котрих вносяться зміни в них, належать – папір, чорнило, пасти, міни олівців, копіювальний папір, штемпельна і друкарська фарби тощо.

Основні завдання технічної експертизи реквізитів і матеріалів документів полягають: у визначенні способів зміни рукописних реквізитів документів; встановленні первинного змісту текстів документів; визначенні послідовності виконання реквізитів документів; встановленні групової належності матеріалів і технічних засобів, за допомогою яких документи виготовлені.

Знання слідчими, суддями, адвокатами сучасних можливостей технічної експертизи документів сприятиме їх більш повному використанню для правильної оцінки повноти, достовірності та аргументованості висновків експертів.

Визначення способів зміни рукописних реквізитів документів.

Найбільш поширеними способами зміни первинного змісту рукописного тексту є підчистка, дописка, травлення і домальовування штрихів. Встановлення факту зміни тексту вказаними способами – це вирішення тільки частини питань експертизи документів. З цими питаннями тісно пов'язане і визначення змісту первинного тексту. Слід зазначити, що дописка і домальовування штрихів часто маскуються обведенням розташованих поруч з ними штрихів, знаків і цілих слів.

Для встановлення способів зміни документів використовується комплекс спеціальних криміналістичних методів. Так, дослідження за допомогою мікроскопа і кольороподільних світлофільтрів дає можливість виявляти різницю між дорисованими штрихами і дописаними знаками та штрихами і знаками основного тексту за інтенсивністю забарвлення штрихів, колірним відтінком барвної речовини, глибиною втисненого рельєфу, наявністю слідів письмового приладу, характером розподілення барвної речовини в штрихах. Метод вологого копіювання дозволяє встановити розбіжності в копіювальній здатності та властивостях розчинності. Дифузно-копіювальний метод використовується в разі необхідності виявлення маскованих записів шляхом їх закреслювання, заливання (замашування). При вивченні штрихів досліджуваних записів у червоній зоні спектра

встановлюються відмінності люмінесцентних властивостей барвної речовини первинних записів та штрихів дописки чи домальовування.

Дослідження рукописних записів у документі за допомогою мікроскопа і вивчення люмінесценції, збудженої ультрафіолетовими і синіми променями, дає можливість виявляти такі ознаки травлення, як нерівномірність світіння поверхні паперу документа, люмінесценція штрихів, які не входять до конфігурації знаків, що читаються, знебарвлення тексту бланка документа, захисної сітки, наявність розпливів барвної речовини тощо.

Ознаки, що свідчать про заміну фотознімка в документі, визначають неруйнівними і руйнівними методами, при цьому в документі виявляють порушення захисної сітки бланка, розбіжності в частинах відтиску печатки, в тому числі і відбитку рельєфного кліше, які містяться на фотознімку і на бланку документа, нашарування клейкої речовини навколо країв знімка, залишки паперу іншого фотознімка в місці наклеювання його на аркуш бланка документа.

Встановлення первинного змісту текстів документів.

Для виявлення витравлених записів здійснюється фотографування документів у відбитих ультрафіолетових променях, фотозйомка люмінесценції у видимій і інфрачервоній зонах спектра, збудженої ультрафіолетовими і синіми променями ламп розжарювання, а також у випромінюваннях лазерів. Для виявлення закреслених і залитих записів застосовують дифузно-копіювальний метод, кольороподіл, фотозйомку інфрачервоної люмінесценції записів, вивчення видимого зображення конкретного документа у відбитих інфрачервоних променях за допомогою електронно-оптичного перетворювача. Виявлення текстів старих пошкоджених документів проводиться шляхом фотозйомки у відбитих ультрафіолетових та інфрачервоних променях з використанням висококонтрастних, чутливих до світла відповідної зони спектра фотоматеріалів. Втиснені сліди письмового приладу виявляються методом фотоелектричного профілювання, шляхом фотографування документа в

косопадаючому світлі і у полях струмів високої частоти.

Встановлення зміни первинного тексту документа, виконаного на друкарській машині, принтері персонального комп'ютера (струміневого, матричного, лазерного), через додруковування окремих фрагментів до його основного тексту проводять за допомогою мікроскопа, вимірювальних приладів (лінійки, штангенциркуля, окуляр-мікрометра), а також шляхом вивчення властивостей барвної речовини штрихів (методом вологого копіювання, крапельного аналізу, тонкошарової хроматографії).

Визначення послідовності виконання в документі тексту, підпису, відтиску печатки, рукописного запису (встановлення відносного часу виготовлення документа).

Відносний час виконання реквізитів документа може бути встановлений тоді, коли штрихи записів та відтисків печатки перетинаються між собою, а також у тому випадку, коли записи перетинають наявні на документі складки від згинання. Для визначення послідовності виконання реквізитів документа, а саме, що виконано раніше – друкований текст, підпис, відтиск печатки, рукописний запис, – застосовуються мікроскопічні дослідження (у тому числі й у поляризованому світлі), фотографічні методи дослідження (у тому числі виготовлення кольорових фотознімків), метод фотоелектричного профілювання, вологого копіювання та адсорбційно-люмінесцентного аналізу. Хронологія виконання записів, виконаних кульковими ручками чи олівцями, може бути визначена вивченням місць перетину штрихів із застосуванням методу фотоелектричного профілювання.

З'ясування питання про те, із застосуванням одного чи декількох прийомів були виконані перший екземпляр і копії документа з використанням копіювального паперу, здійснюється шляхом виготовлення з них діапозитивів і накладання потім їх один на одного.

Встановлення відносного часу виготовлення документа можливе у декількох випадках:

– коли час друкування чи написання текстів не відповідає часу

виготовлення друкарського бланка документа (наприклад, машинописний текст довідки, датованої 1990 роком, виконаний на бланку з вихідними даними поліграфічного підприємства від 1994 року);

- при використанні чорнила та інших матеріалів письма, рецептурний склад яких не відповідає часу їх виготовлення (наприклад, рукописні записи та підписи в документі, датованому 1943 роком, виконані чорнилом з компонентним складом барвників, час початку виробництва та випуску яких відноситься до 1982 року);
- у разі якщо у наданих для порівняльного дослідження вільних зразках відтисків печаток чи штампів відобразилися ознаки, обумовлені експлуатаційними дефектами. Окремі ознаки (особливості будови та руйнації елементів кліше) у цих відтисках виявляють шляхом вивчення безсумнівних відтисків печатки чи штампа, наданих як зразки, та у документах, датованих у період від дати, вказаної в досліджуваному документі, до часу експертного провадження, або за той передбачуваний період, коли цей документ міг бути виготовлений.

Вирішення питань відносного часу виготовлення документів вказаними способами можливе за наявності в розпорядженні експерта необхідних баз інформаційних даних (даних щодо рецептури матеріалів письма тощо), колекцій зразків документів. Визначення конкретного часу виготовлення документів (рік, місяць) у даний час проводиться із застосуванням комплексу таких руйнівних методів дослідження, як газорідинна хроматографія, спектрофотометрія, рідинна хроматографія та тонкошарова хроматографія. Аналіз якісного та кількісного складу матеріалів письма потребує наявності великої кількості зразків, а також достатньої кількості досліджуваного матеріалу.

Ідентифікаційні дослідження матеріалів документів.

При дослідженні паперу вивчаються його фізико-хімічні властивості. Часто це дозволяє експерту встановлювати належність паперу, на якому виконані досліджувані документи, до одного чи різних видів, сортів, марок,

тобто встановлювати родову належність. Шляхом вивчення ліній поділу досліджуваних частин паперу встановлюється їх належність до одного документа (аркуша паперу). Стандартизація складу паперу і його технічних характеристик значною мірою утруднює індивідуальну ідентифікацію об'єктів судово-технічної експертизи матеріалів документів. Однак ця обставина не виключає можливості диференціації паперу. При цьому дослідження аркушів паперу або їх частин проводять згідно з методиками та відповідними ДСТУ як за основними показниками (колірний відтінок, товщина, маса, характер просвіту та люмінесценції поверхні, зольність, склад за волокном), так і за індивідуалізуючими ознаками.

За допомогою мікроскопічних і фізико-хімічних методів вивчаються морфологічні ознаки та властивості барвної речовини штрихів досліджуваних документів і встановлюється вид барвного матеріалу (чорнило, паста кулькової ручки, графітний олівець, штемпельна фарба, копіювальний папір, стрічка друкарської машини, тонер копіювального апарату або лазерного принтера, чорнило для картриджа струменевого принтера), яким виконаний конкретний документ чи його фрагменти, зроблені дописки та додруковування або обведення і домальовування штрихів. Для фіксації розбіжностей у властивостях барвників застосовуються фотографування записів на кольорові світлочутливі матеріали, фотозйомка видимої й інфрачервоної люмінесценції, збудженої ультрафіолетовими і синіми променями, а також лазерним випромінюванням. Ці методи дозволяють диференціювати чорнило і пасту, що використовувалися для виконання основного тексту чи внесення змін у документ. Методи паперової і тонкошарової хроматографії, електрофорезу, люмінесцентного аналізу, газорідинної хроматографії дозволяють диференціювати барвники й інші компоненти, що входять до складу чорнила, пасты, копіювального паперу, штемпельної і друкарської фарб, тонеру та чорнил картриджів принтерів, тобто визначати належність їх до відповідної групи та встановлення індивідуальної totoжності.

Ідентифікаційне дослідження матеріалів письма і паперу аркушів документа іноді поєднані одним питанням, яке ставиться на вирішення експертизи, а саме: чи замінялися окремі аркуші у наданому документі? Застосування мікроскопічних, фізичних і фотографічних методів дослідження олівцевих штрихів дозволяє визначати фізичні властивості грифелів олівців, диференціювати олівці, якими виконані записи в досліджуваних документах, або встановлювати їх вузьку групову належність.

При визначенні *способів зміни рукописних реквізитів* документів технічна експертиза розв'язує такі *питання*:

1. Чи не піддавався запис у документі змінам шляхом підчищення (дописки, домальовування) штрихів?
2. Чи не піддавався запис зміні шляхом витравлювання?
3. Чи не домальований штрих у визначеній цифрі (літері)?
4. Чи не дописана літера (цифра, слово, частина тексту) в конкретному місці досліджуваного документа?
5. Чи не додрукований фрагмент тексту до основного тексту документа?
6. Чи не нанесено підпис з попередньою технічною підготовкою (олівцем, копіюванням, перетискуванням тощо)?

Щодо *наявності чи відсутності внесення змін* у документи в первинному вигляді шляхом заміни окремих реквізитів визначають:

- 1) Чи замінялась фотокартка в наданому на дослідження паспорті (посвідченні)?
- 2) Чи переклеювалися та замінялися аркуші медичної картки?

При *встановленні первинних текстів* документів експерт може визначити:

- яким був первинний текст конкретного документа;
- цифри (літери), видалені шляхом підчистки;
- зміст замаскованого (закресленого, замазаного, залитого) запису;

- зміст слабо видимих записів знебарвленого (згаслого) тексту;
- зміст тексту, що відобразився в слідах натискування письмового приладу;
- зміст записів у розірваному документі;
- зміст записів у спаленому документі.

При визначенні часу виготовлення документів експертизою вирішуються такі питання:

1. Чи одночасно виконані фрагменти конкретного документа (текст на обох аркушах договору)?
2. Що було виконано раніше: підпис чи текст, відтиск печатки (штампа) чи підпис, текст чи відтиск печатки (штампа)?
3. Із застосуванням одного чи декількох прийомів, пов'язаних із використанням копіювального паперу, були виконані досліджувані екземпляри рукописного документа?
4. Чи не замінялися аркуші в наданому на дослідження документі?
5. Чи використовувався аркуш з підписом та відтиском печатки для виконання тексту наданого документа?
6. Чи виготовлена надана електрографічна копія документа з використанням частин реквізитів іншого (інших) документа(ів), а саме: підпису, відтиску печатки тощо шляхом монтажу?
7. Чи відповідає час виготовлення документа даті, яка вказана в ньому, або він виготовлений пізніше?

При дослідженнях *ознак матеріалів і технічних засобів*, за допомогою яких були виготовлені досліджувані документи, експерт вирішує такі питання:

1. Однаковим чи різним є папір, на якому виготовлені досліджувані документи (бланки, записи)?
2. У який спосіб та якою барвною речовиною виконаний текст (запис) документа (фрагменти) (чорнилом, пастою, олівцем, через копіювальний папір, стрічку друкарської машини, тонером або чорнилом принтера персонального комп'ютера, за допомогою копіювально-множильного

апарата)?

3. Однаковим чи різним чорнилом (пастою) виконані порівнювані записи?

4. На однаковому за видом друкуючому пристрої (друкарській машині, принтері) чи на різних виконаний текст документа (на всіх аркушах документа)?

5. Чи мають спільну родову належність чорнило, яким наповнений резервуар наданої на дослідження ручки, та чорнило у флаконі, вилученому з місця події?

6. Чи виконаний запис наданим на дослідження олівцем?

7. Чи виконувалися записи в досліджуваному документі однією і тією самою ручкою (тим самим олівцем)?

8. Чи використовувалася для виготовлення бланка документа друкарська фарба з досліджуваної ємності?

9. Чи виготовлена електрографічна копія наданого документа на вилученому копіювальному апараті?

10. На якому з наданих друкуючих пристроїв (друкарській машині, принтері) виконаний текст документа?

11. Чи виконаний друкований текст (зображення купюр) на даному принтері?

Більшість із зазначених питань успішно вирішується при техніко-криміналістичному дослідженні документів. Однак у деяких випадках експерт не може дати категоричну відповідь на те чи інше поставлене перед ним питання через недостатню розробленість методів дослідження визначених об'єктів.

Підготовка матеріалів для технічної експертизи реквізитів і матеріалів документів включає методичне відокремлення обставин справи і речових доказів, що підлягають експертному дослідженню, визначення задач, котрі будуть вирішуватися експертом, збирання необхідних для її успішного виконання порівнювальних матеріалів.

У процесі здійснення слідчого огляду документів нерідко виявляються підроблені документи і документи, в які внесені зміни. При огляді документів слід дотримуватися визначених правил поводження з ними. Брати документи треба чистими руками або пінцетом. Це необхідно для того, щоб не забруднити документи і не пошкодити відбитки пальців, що можуть бути залишені на них виконавцями. Документи необхідно оберігати від впливу світла, вологи, високої температури. На них не можна робити будь-які позначки, обведення, підкреслення. Над документами не слід проводити експерименти (роз'єднувати, склеювати їх, виправляти та вирівнювати, піддавати впливу хімічних реактивів тощо). Документи, що підлягають експертному дослідженню, варто зберігати в окремих конвертах, а не підшивати в матеріали справи. Складати і перегинати документи треба тільки за наявними на них складками.

Необхідно визначати конкретні об'єкти дослідження. Обов'язково слід вказувати найменування документа, його номер і дату складання. Для індивідуалізації об'єкта дослідження треба описати його зміст (знак, літера, цифра, слово, рядок тексту, відтиск печатки) і місцезнаходження (у якій графі чи рядку, на якому боці аркуша документа). Необхідною є також конкретизація документів та їх окремих реквізитів, котрі надаються як зразки (якщо ці документи підшиті в матеріали справи, то вказувати, на яких аркушах вони розташовані). Недотримання цих вимог призводить до збільшення часу проведення дослідження, ускладнює розуміння експертом поставлених перед ним задач, а іноді унеможлиблює проведення експертизи без одержання додаткових уточнень і роз'яснень.

Практика свідчить, що при призначенні технічної експертизи документів часто ставляться питання правового характеру (наприклад, «справжньою чи підробленою є копія диплома?»), вирішення яких, як відомо, не входить до компетенції експерта. У таких випадках питання треба ставити, наприклад, у такій редакції: «Чи виготовлено бланк даного документа на поліграфічному підприємстві «Україна»? або «Чи відповідає спосіб

виготовлення бланка документа способу, який застосовується при виготовленні стандартних бланків аналогічного документа?»

Важливою умовою успішного проведення експертизи є надання належних матеріалів справи в розпорядження експерта, який має бути ознайомлений з об'єктивними відомостями, що стосуються природи, місця і часу виявлення речових доказів, способів вилучення й упакування останніх, а також з умовами їх експлуатації та збереження. Так, при направленні на експертизу авторучки для ідентифікації чорнила необхідно шляхом слідчих дій визначити час, коли вона останній раз заряджалася чорнилом, і сповістити про це експерта.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

На експертизу, у ході якої повинні проводити ідентифікаційні дослідження, крім речових доказів, треба надавати порівнювальні матеріали. Наприклад, для встановлення того, чи виконані записи чорнилом з авторучки (чорнильниці), на експертизу варто направляти всі виявлені у конкретної особи авторучки, флакони, що містять чорнило чи його залишки, а також документи, що могли бути виконані авторучкою, наданою на дослідження. Якщо об'єктами експертизи є записи, виконані пастою, треба надавати ампули (стержні) з пастою або з її залишками. Для вирішення питання стосовно ідентифікації друкуючого пристрою, на якому виконаний текст документа (за відсутності у слідчого чи суду цього пристрою), як матеріали для порівняльного дослідження експерту необхідно надати документи, текст яких віддрукований на конкретному пристрої у той період часу, яким датований досліджуваний документ. Якщо досліджуються машинописні тексти, то необхідно вказати, чи не ремонтувалась друкарська машина і у чому цей ремонт полягав. У разі коли експертному дослідженню підлягає витравлений рукописний текст, бажано повідомити експерту можливий зміст первинного запису. Якщо ж відомий можливий виконавець цього тексту, необхідно направити на експертизу зразки його почерку. При дослідженні

спаленого документа, виконаного на бланку значну допомогу може становити надання експерту незаповненого бланка аналогічного документа.

Документи й інші речові докази, що направляються на експертизу, мають упаковуватися таким чином, щоб виключалася можливість їх пошкодження при пересиланні. Документи – речові докази, необхідно вкладати в конверт, а останній опечатувати. При заклеюванні конверта для запобігання пошкодженню вкладених у нього документів під його клапан варто класти аркуш чистого паперу. Відповідний запис на конверті треба зробити до вкладення документів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Об'єктами судово-трасологічної експертизи є матеріальні сліди (рук, ніг, взуття, шин, знарядь та інструментів тощо), серед яких вирізняються об'єкти-носії слідів (слідосприймаючі об'єкти), об'єкти, що утворили сліди (слідоутворюючі об'єкти), об'єкти-зразки.

Трасологічна експертиза поділяється на ряд видів, які, у свою чергу, включають окремі підвиди експертних досліджень. Основними **видами трасологічної експертизи** є дослідження:

- слідів людини;
- слідів тварини;
- знарядь, інструментів, механізмів, агрегатів і утворених ними слідів;
- щодо встановлення цілого за окремими частинами;
- вузлів і петель;
- транспортних засобів і утворених ними слідів.

Об'єктами судово-балістичної експертизи є вогнепальна зброя, боєприпаси та їх частини (патрони, гільзи, кулі, дріб, картеч, пижі, прокладки), предмети зі слідами пострілу.

При вирішенні *ідентифікаційних задач* може бути проведено ототожнення конкретного екземпляра зброї за стріляними кулями, гільзами,

дробом або встановлено, що кулі (дріб) або гільзи, вилучені в різних місцях, вистріляні з одного екземпляра зброї. Визначається також групова належність зброї, боєприпасів або їх частин (калібр, вид, модель зброї). Встановлення групової належності зброї та боєприпасів, як правило, проводиться з метою розшуку зброї.

Неідентифікаційними судово-балістичними дослідженнями встановлюються належність досліджуваних об'єктів до вогнепальної зброї, їх вид, калібр, модель, зразок; технічний стан зброї (її справність, придатність до стрільби, можливість здійснення пострілу без натискування на спусковий гачок за певних умов); бойові якості зброї та боєприпасів (пробивна дія, максимальна дальність тощо); обставини пострілу на місці події (відстань, напрямок пострілу, взаємне розташування зброї і ураженого об'єкта в момент пострілу тощо).

Для проведення судово-балістичної експертизи застосовуються різноманітні *методи дослідження*, вибір яких зумовлюється видом і характером досліджуваних об'єктів і вирішуваних експертом питань.

Дослідження слідів пострілу, а також компонентів спорядження боєприпасів проводиться з використанням мікроскопічних, хімічних і фізичних методів (емісійний спектральний аналіз, лазерний мас-спектральний аналіз, інфрачервона спектрометрія, рентгеноструктурний аналіз тощо).

Криміналістична експертиза холодної зброї, як правило, проводиться у тих випадках, коли вилучені предмети виготовлені саморобним способом і не мають чітко визначених ознак холодної зброї. Належність до холодної зброї предметів, виготовлених заводським способом (армійських багнетів, кортиків, шабель, мисливських ножів тощо), може бути встановлена за заводськими клеймами та маркувальними позначеннями без проведення криміналістичної експертизи — шляхом слідчого огляду.

До *холодної зброї* належать знаряддя і пристосування, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам, або незвичні

предмети, що спричиняють колючий, ріжучий, рубаючий, ударний або роздроблюючий ефект і призначені для нападу та активного захисту.

Технічна експертиза документів вирішує питання, пов'язані з дослідженням матеріалів документів, технічних прийомів та способів їх виготовлення, а також внесення в них змін. Залежно від об'єктів дослідження вона поділяється на три **основних види**: *дослідження реквізитів документів, матеріалів документів, друкарських форм та їх відбитків*.

Основні завдання технічної експертизи реквізитів і матеріалів документів полягають: у визначенні способів зміни рукописних реквізитів документів; встановленні первинного змісту текстів документів; визначенні послідовності виконання реквізитів документів; встановленні групової належності матеріалів і технічних засобів, за допомогою яких документи виготовлені.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ З ТЕМИ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

1. Об'єкти, види та завдання судово-трасологічних досліджень.
2. Особливості призначення та проведення дактилоскопічної експертизи.
3. Особливості призначення та проведення експертизи слідів ніг та взуття.
4. Особливості призначення та проведення експертизи слідів знарядь зламу та інструментів.
5. Особливості призначення та проведення експертизи транспортних засобів та утворених ними слідів.
6. Особливості призначення та проведення експертизи встановлення цілого за частинами.
7. Об'єкти, види та завдання судово-балістичних досліджень.

8. Особливості призначення та проведення експертизи холодної зброї.
9. Об'єкти, види та завдання судово-почеркознавчої експертизи.
10. Особливості призначення та проведення судово-авторознавчої експертизи.
11. Організація провадження та можливості криміналістичних досліджень документів.
12. Особливості призначення та проведення експертизи реквізитів і матеріалів документів.
13. Особливості призначення та проведення ідентифікаційних досліджень матеріалів документів.
14. Особливості призначення та проведення досліджень друкарських засобів та їх відбитків.
15. Особливості призначення та проведення досліджень щодо встановлення джерела виготовлення підроблених документів.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

В ході лекції розглянуто лише частину з того значного кола питань, що необхідно буде опанувати майбутнім правоохоронцям та юристам при вивченні курсу.

В процесі вивчення теми лекції пропонується для кращого засвоєння навчального матеріалу ознайомитись з підручниками та посібниками з числа зазначених у списку літератури. При використанні джерел російських авторів необхідно опанувати навчальний матеріал, корегуючи його з урахуванням положень законодавства України.

Пропонується звернути особливу увагу на низку питань, що є дискусійними серед науковців, а тому іноді відзначаються суттєво відмінними один від одного поглядами вирішення теоретичної проблеми.